

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÂFİRÛN SURESİ'NİN TEFSİRİ IŞIĞINDA KÜFÜR
OLGUSU

Hazırlayan
Ömer SAROHAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Emanullah POLAT

Bingöl 2021

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÂFİRÛN SURESİ'NİN TEFSİRİ IŞIĞINDA KÜFÜR
OLGUSU

Hazırlayan
Ömer SAROHAN

Danışmanın
Dr. Öğr. Üyesi Emanullah POLAT

Haziran 2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	IV
ÖNSÖZ	IV
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
GİRİŞ	8
1. Araştırmanın Konusu	8
2. Araştırmanın Önemi	8
3. Araştırmanın Yöntemi	9
4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	10
BİRİNCİ BÖLÜM KÂFİRÛN SURESİ’NİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	11
1.1. Sure’nin Tefsirinin Önemi	11
1.2. Surenin Genel Mesajı.....	14
1.3. Hz. Muhammed’in (s.a.s.) Sure sonrasındaki tutumu.....	15
1.4. Sure’nin İsimleri.....	18
1.5. Sure’nin Nüzul Yeri ve Zamanı	18
1.6. Sure’nin Konusu	18
1.7. Sure’nin Nüzul Sebepleri	20
1.8. Sure’nin Fazileti	21
1.9. Sure’nin İ’rabı	23
1.10. Sure’de Kıraat Farklılıkları	24
1.11. Sure’de Edebi Sanatlar	24
1.12. Sure’de Geçen Edatlar.....	25

1.13. Surenin İcmalî Tefsiri	28
İKİNCİ BÖLÜM SUREDE GEÇEN KAVRAM ve ISTILAHLAR.....	35
2.1. Küfür.....	35
2.2. Ubudiyet.....	57
3.3. Din.....	62
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA.....	82

KISALTMALAR

Türkçe

s.a.s

As

Ra

Vs

Tc

h.

th.

Hız.

Bibliyografik Bilgiler

Sallallahu aleyhi ve sellem

Aleyhi selam

Allah razı olsun

Vesaire

Tercüme eden

Hicri takvim

Tahkik eden

Hazreti

ÖNSÖZ

Dünya hayatında insanların önlerinde iki yol vardır. Onların bu iki yoldan birini tercih etmekten başka bir seçenekleri yoktur. Malum olduğu üzere yollardan biri selamete diğeri de felakete çıkar.

İnsanları bu tercihle yüz yüze yaratan yüce Allah aynı zamanda onlara yolların nereye çıktıklarını anlatan birer kılavuz ve yol haritası da göndermiştir. Bu kılavuzun mezkûr haritada gösterdiği yollardan biri *iman* diğeri *küfür* yoludur.

Malum olduğu üzere insan, bu yollardan birini tercih etmekte serbest bırakılmıştır. Yüce Allah tarafından bu konuda insan iradesine en küçük bir müdahale yapılmamaktadır. Dolayısıyla iman hür iradenin ortaya çıkmış en doğru hali iken, küfür hür iradenin ortaya çıkmış en sapkın halidir.

Araştırmaya konu olan Kâfirûn Suresi insanların karşı karşıya olduğu bu iki yolun ne olduğunu çok berrak bir şekilde ortaya koymaktadır. Sureye göre bir tarafta iman, diğer tarafta küfür vardır. “*Ey kafirler*” diyerek seslendiği insan profiliyle küfrün ne olduğu somut hale gelmiştir. Kafir olarak nitelenenlerin karşısına da bir peygamber yerleştirilerek iman eden insan profili somutlaştırılmıştır. “Kim bu kafirler?” sorusunun cevabı -hiç şüphesiz surenin karşılaştırma yapmasından ötürü- “peygambere karşı olanlar” olur. Bir tarafta peygamber, diğer tarafta ona karşı olanlar... Demek ki kim peygambere karşı durursa o kafirlerden olur; kim de yanında yer alırsa işte o müminlerdendir.

Sure küfrü ve imanı birbirinden ayırdığı gibi ibadet konusunda da zihinleri berraklaştırır. Aynı zamanda sure, “hakikî mabud kimdir”, “kime ibadet edilmelidir” gibi soruları da cevaplamakta ve bu konuda hiçbir şüpheye mahal bırakmamaktadır.

Bu araştırmada Kâfirûn Suresi’nde serahaten geçen *küfür*, *ibadet* ve *din* kavramlarıyla birlikte; serahaten geçmeyen, ama mefhumları itibariyle ele alınması gerektiğine kanaat getirdiğimiz *iman*, *tevhîd* ve *şirk* kavramları da incelenmiştir.

Çalışmada mezkûr surenin terimleri tek tek ele alınmış ve çeşitli kaynaklardan istifade edilerek izah edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu kavramların her biri müstakil birer çalışma gerektirecek kadar geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sure ile ilgili genel konular ele alınırken ikinci bölümde surede geçen kavramlar incelenmiştir. Çalışma sonuç ve kaynakça bölümüyle sona ermektedir.

Araştırma süresince bana danışmanlık yapıp yol göstererek desteğini esirgemeyen muhterem Dr. Emanullah Polat hocama ve diğer hocalarım olan; Dr. Emrullah Ülgen, Dr. Zülfü Cennet ve Dr. Naim Döner hocalarıma ayrıca Prof. Dr. A. Rahman Kasapoğlu hocama da teşekkür eder, Rabbimden hizmetlerini kabul etmesini niyaz ederim.

Gayret bizden, tevfik Yüce Allah'tandır.

12.07.2021

Ömer Sarohan

ÖZET

“Kâfirûn Suresi’nin ışığında küfür olgusu” adlı bu çalışmada genel olarak surenin içinde geçen kavramlar ve surenin vermek istediği mesaj incelendi. Kâfirûn Suresi kısa olmasına rağmen ihtiva ettiği konular açısından gayet geniş bir suredir.

Surenin nüzul sebebi olarak geçen rivayetler incelendiğinde bir tarafta Mekke müşrikleri diğer tarafta da Yüce Allah’ın elçisinin olduğu görülür. Mekke müşriklerinin karşılıklı inançlara uyma tekliflerine karşı inen surenin verdiği cevap bu konuda taviz verilmesinin mümkün olmadığını gözler önüne sermektedir.

Surede serahaten geçen küfür, ubudiyyet ve din kavramları incelendi. Kavramların önce etimolojik sonra da semantik anlamları verildikten sonra genel olarak izahatlarına gidildi. Bu konuda alimlerin görüşlerine yer verilmek suretiyle farklı görüşler ortaya kondu.

Anahtar kelimeler:

Küfür, şirk, ibadet/ubudiyyet, iman, tevhîd, din.

ABSTRACT

In this study called the concept of “blasphemy in the light of the interpretation of Surat al-Kâfirûn”, the surah of unbeliever and the concepts in it were examined in general. Although the surah of the unbeliever is short, it is a very wide sura in terms of the subjects it contains.

When the narrations mentioned as the insignificant reason of the surah are examined, it is seen that there are Mecca polytheists on one side and the messenger of Yüce Allah on the other. The answer given by the surah that was sent down against the proposals of the Makkan polytheists to obey mutual beliefs reveals that it is not possible to compromise on this issue.

This is the first time among the verses and chapters that have been revealed until that day, the sura reveals the importance of the issue in terms of containing such a harsh style to the polytheists. He gathered the unbelief under one roof with the address of “O unbelievers”, put them aside, and placed the believers in front of him. In this sense, he made it certain that unbelief and belief and the coming together of unbelievers and believers were an alternative. Even if it is a show according to the Surah, believers cannot follow the religions of the unbelievers, they cannot worship, their cults, idols, etc. They can not honor, never compromise their own beliefs, religions and worship.

During the study, the books of “the holy Quran, commentary and lexicon” were generally used. It was difficult to access printed versions of the exploited works, so digital ones were often used. Original texts were preferred over translations whenever possible.

In addition to the concepts of unbelief, worship and religion mentioned in the Surah, the concepts of faith, shirk and tawhid were also discussed. After giving the etymological and then semantic meanings of the concepts, general explanations were made. Different views were put forward by including the views of scholars on this issue. Finally, we tried to examine what the message of the surah was and the message to be given in the last verse.

Keywords

Unbelief, shirk, worship / ubudiyyet, belief, oneness, religion

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu, Kur'ân-ı Kerim'in kısa surelerinden olan "Kâfirûn Suresi'nin tefsiri ışığında küfür olgusu"dur. Küfür kavramı Kur'ân-ı Kerim'in üzerinde durduğu en önemli kavramlardan biridir.

Kur'ân-ı Kerim'de küfür kavramı farklı formlarda gelse de asıl olan imanın zıddı olan küfürdür. Yüce Allah kullarının küfre girmelerine razı olmamakla¹ birlikte onların hür iradelerine de müdahale etmemektedir.² İmanı ve küfrü tercih etme noktasında onları serbest bırakmaktadır.

Kısaca küfür; Yüce Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr etmenin yanında İslam dinine göre iman edilmesi gereken melekleri, peygamberleri, kitapları, ahireti³, kaderi, mizanı, hesabı vb. şeylerin hepsini veya birini inkâr; aynı şekilde Yüce Allah'ın helal kıldığını haram, haram kıldığını da helal kabul etmektir.⁴

2. Araştırmanın Önemi

Kâfirûn Suresi, tevhîd mücadelesinde çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu sure muhtevası itibariyle iman ile küfrü birbirinden ayırıp safları netleştirerek Müminlerin küfre karşı alacakları tavrın nasıl olması gerektiğini tevile mahal bırakmayacak şekilde belirlemektedir. Ayrıca imanı her türlü şaibeden arındırarak ihlası perçinlemekte, ibadeti sadece Yüce Allah'a hasrederek kulluğun nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında küfre karşı alınan net tavır azmin, kararlılığın ve sebatın kalpte ve pratik hayatta kök salmasını sağlamaktadır.

Kafirun Suresi'nin Mekke müşriklerinden Hz. Muhammed'e (s.a.s) dinlerin karşılıklı olarak yaşanması teklifini getiren belli bir grup hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir.⁵ İlk kez bu sureyle Yüce Allah Mekke müşriklerine "Kafir" olarak seslenmiştir.

¹ el Zümer 39/7.

² el Bakara 2/256.

³ el Nisa 4/136.

⁴ Ahmet Hilmi el Koğî ed-Diyarbakîrî, *Hediyetu'l Habib*, (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2009), 546-550.

⁵ Kurtubi, *el Câmi'u li Ahkmi'l Kurân*, 20/224.

Sure her ne kadar belli bir kesim hakkında nazil olmuş⁶ olsa da burada zikredilen küfür sıfat olduğundan genel olarak o durumdaki tüm kafirleri kapsamakta ve müminleri küfürden teberri ederek, kafirlerle aralarında belirleyici çizgiler çizmektedir.

Bu sure nazil olduktan sonra Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'in (s.a.s) davetinden vazgeçmesinden ümitlerini kesmişlerdir. Bundan sonra saflar her zamankinden daha fazla netleşmiş, davet farklı bir aşamaya geçmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashabı için hayat daha fazla zorlaşmış, işkenceler, baskılar, tazyikler artmıştır.

Kâfirûn Suresi aynı zamanda kulluğun nasıl olması gerektiğini de netleştirir. Öyle bir kulluk ki her türlü şaibeden uzak ve sadece Yüce Allah için yapılır. Sure, ubudiyet mefhumunu net bir şekilde açıklar. İbadetin sadece Yüce Allah için yapılması gerektiğinin altını çizerek, Şirki reddeder, tevhîdi ilan eder.

Zaten bundan dolayıdır ki bu sureye “ihlas suresi” adı da verilmiştir.⁷ Dini Yüce Allah'a has kılar, İslam dışındaki tüm dinleri ve inançları reddeder. Hiçbir müminin, az dahi olsa, dininden taviz veremeyeceğini, kafirlerin dinlerine hiçbir şekil ve surette tabi olamayacağını çok net bir şekilde ortaya koyar.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamız kütüphane kaynak tarama yöntemiyle hazırlanmış, klasik tefsir literatürü ve bu alanda yapılan güncel çalışmalar değerlendirilmiş ve bunlar tahlil edilerek sonuca ulaşılmış olup genellikle “ulumul Kur'ân, tefsir ve lügat” kitaplarından istifade edilmiştir. İstifade edilen eserlerin matbu olanlarına ulaşmak zordu, bundan dolayı da genellikle dijital olanlarından istifade edildi. Mümkün oldukça orijinal metinler tercümelere tercih edildi.

Yapılan araştırmalarda Kâfirûn Suresiyle ilgili olarak geçmişte ve günümüzde çok sınırlı çalışmaların olduğu müşahade edildi. Bu çalışmalar: İbni Kayyım el-Cevziyye'nin *Tefsiru suveri'l Kâfirûn ve'l Mu'avvizeteyn*'i, Celaleddin ed-Devvani'nin *Kul Ya Eyyuhe'l Kâfirûn*'u yine günümüzde Türkiye'de Seyid Ali Topal'ın *Kâfirûn Suresi Tefsiri* adlı yüksek lisans tezi ve Cevdet Akbay'ın ed-

⁶ Kurtubi, *el Câmi'u li Ahkmi'l Kurân*, 20/224.

⁷Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüsyen et-Teymi er-Razi, *Mefatihü'l Gayb*, (Beyrut: Daru'l İhya et-Turasi'l Arabi, h. 1420), 32/323.

Devvani'nin “*Kul Ya Eyyuhe'l Kâfirûn*” adlı tefsiri üzerine yapılan yüksek lisans tezi ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde M. Kamil Yaşarlıoğlu'nun “*Kâfirûn Suresi*” adlı maddesi bulunmaktadır.

4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmamızda Kâfirûn Suresi'nde serahaten geçen “küfür, ubudiyet ve din” kavramları detaylı bir şekilde ele alındı. Bunlarla birlikte bunların mefhumu muhaliflerinden anlaşılan; “iman, tevhit ve şirk” konuları da ele alınarak bu kavram ve ıstılahlar surenin bütünlüğü içerisinde incelenmiş ve yüklendikleri anlamla birlikte verilmek istenen mesaja ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmamız “Kâfirun Suresi'yle” sınırlı görünmekle beraber barındırdığı kavramlardan ötürü Kur'ân-ı Kerim'in bütününe yayılmaktadır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'in genel mesajları iman-küfür, tevhit-şirk, ilah-kul (rab-ubudiyyet) konularıyla ilgilidir. Meseleye bu minvalde bakıldığında çalışma konunun daha iyi anlaşılması için Kur'an-ı Kerim'in bütünlüğü içerisinde bir incelemeye tabi tutulmuştur. Dolayısıyla araştırmanın kapsamı Kâfirûn Suresiyle sınırla olsa da bir açıdan Kur'ân-ı Kerim'in bütünü olmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM KÂFİRÛN SURESİ'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1.Sure'nin Tefsirinin Önemi

Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması yönündeki çalışmalarda önümüze iki kavram çıktığından öncelikle bu iki kavramın ne anlama geldiğini kısaca ele almak gerekmektedir:

- 1- Tefsir kelimesi olup bu kelime; **فسر** veya taklip yoluyla **سفر** kökünden gelen tef'îl vezninde bir masdardır. Her iki kelime de sözlükte: bir şeyi açıklamak, ortaya çıkarmak, üzerindeki örtüyü açmak yani bir lafızdan kastedilen anlamı ortaya koymak anlamına gelmektedir. Ancak **سفر** kelimesi maddî bir keşif ve açıklama, **فسر** sözcüğü ise manevî yani anlamla ilgili bir keşif ve beyânı ifade ettiğinden tefsir kelimesinin **فسر** kelimesinden gelmesi daha isabetlidir.⁸ İstılahta ise: Kur'an lafızlarındaki murad-ı ilahîyi ortaya çıkarmak için çaba göstermektir.⁹
- 2- Te'vîl kelimesidir ki bu kelime de; sözlük manası itibariyle aslına dönmek anlamına gelen **أول** kökünden **تفعیل** vezninde mastar olup, döndürmek ve herhangi bir şeyi varacağı yere vardtırmak demektir.¹⁰

Bu iki kelime arasında bazı anlam farklılıkları mevcuttur. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:¹¹

1. Tefsîr, Hz. Peygamber (s.a.s) ve sahâbeden geldiği için kesinlik içerir; ancak te'vîl herhangi bir karîneden dolayı lafzın muhtemel manalarından birisini tercih etmek anlamı taşıdığı için kesinlik ifade etmez.
2. Tefsîr, genellikle âyetlerin lafızlarında, te'vîl ise manalarında görülür.
3. Tefsîrde hakikate delâlet ettiği için genellikle tek bir anlam, te'vîlde ise yoruma dayalı olması hasebiyle birden çok anlam söz konusu olabilmektedir.

⁸ Prof. Dr. Bahattin Dartma vd. *Tefsir Tarihi ve Usulü*, 57.

⁹ Prof. Dr. Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 19, Prof. Dr. Bahattin Dartma vd. *Tefsir Tarihi ve Usulü*, 57.

¹⁰ Prof. Dr. Bahattin Dartma vd. *Tefsir Tarihi ve Usulü*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013), 57-58.

¹¹ Prof. Dr. Bahattin Dartma vd. *Tefsir Tarihi ve Usulü*, 61.

4. Tefsîr hakikat yoluyla lafızların zâhirî manalarını, te'vîl ise onların batını anlamlarını ortaya çıkarmaktadır.

5. Te'vîl genellikle ilahi kitaplarda kullanılır, tefsîr ise bu kitaplarda kullanıldığı gibi bunların dışındaki kitaplarda da kullanılmaktadır.

Yapılan tanımlarda her ne kadar tefsîrle te'vîl arasında bir takım farklar gözetilmiş ise de günümüzde te'vîl yerine de tefsîr kavramı kullanılmaktadır.¹²

Tefsir literatüründe çeşitli tefsir türleri bulunmaktadır. Araştırmanın konusu olan “Kâfirûn Suresi’nin Tefsiri Işığında Küfür olgusu” adlı çalışma “Kâfirûn Suresiyle” sınırlı olduğundan bu literatürde yer alan “Konulu Tefsir” türü içerisinde yer almaktadır. Çünkü konulu tefsir; Kur’ân-ı Kerim’deki bir konuyu, Kur’ân-ı Kerim’in temel hedef ve ilkelerine uygun bir şekilde belli usûller çerçevesinde bütüncül olarak araştırıp ortaya koymak için Kur’ân-ı Kerim’in bir suresini ya da belirli bir konuyla ilgili ayetleri bir araya getirmek suretiyle Kur’ânî bir bakış açısı ortaya koymaya çalışmaktır.¹³

Konulu tefsir her ne kadar çağdaş bir ekol olarak görülse de sistematik olarak Hz. Muhammed (s.a.s) zamanına kadar uzanmaktadır. Çünkü peygamberimiz (s.a.s) herhangi bir konuyu vaaz ederken konuyla ilgili ayetleri de zikrederdi.

Konulu tefsir yöntemi, temelde üç kısma ayrılmaktadır:¹⁴

1. Kur’ân-ı Kerim merkezli konulu tefsir: Bu da kendi içinde iki kısma ayrılmaktadır: a. Konu tefsiri: Bu, kavram tefsirinden daha kapsamlı ve geniş çerçevelidir. b. Kavram tefsiri: Bu ise konu tefsirinden daha dar çerçevelidir.

2. Sure merkezli konulu tefsir: Sure merkezli konulu tefsir de iki kısma ayrılır: a. Süredeki tek konunun tefsiri. b. Surenin tüm konularının tefsiri.

3. Ayet merkezli konulu tefsir: Kur’ân-ı Kerim’deki bir ayet merkeze alınarak onunla ilgili diğer ayetlerden; ayrıca sünnet, sahabe ve tabiun sözleri, başka müfessirlerin görüşleri ve sair referanslardan hareketle ayeti bütün yönleriyle inceleme şeklinde gerçekleştirilir.

¹² Prof. Dr. Bahattin Dartma vd. *Tefsir Tarihi ve Usulü*, 61.

¹³ Demirci, *Tefsir Usulü*, 297, Prof. Dr. Bahattin Dartma vd. *Tefsir Tarihi ve Usulü*, 144.

¹⁴ Prof. Dr. Bahattin Dartma vd. *Tefsir Tarihi ve Usulü*, 145-146.

Araştırmanın konusu olan Kafirûn Suresi kısa surelerden olmasına rağmen ihtiva ettiği kavramlar ve hükümler açısından insan yaşamına yön veren hem bireysel hem de toplumsal hayatı şekillendiren bir etkiye sahiptir.

Yaptığı tercihlerden sorumlu olan insanın imtihan için gönderildiği şu dünya hayatını ne şekilde yaşayacağını belirlemesi hayati bir önem taşımaktadır. Çünkü insanın önünde sadece iki yol bulunmaktadır. Ya iman edip hak yolu bulacak ve kurtuluşa erecek ya da inkâr edip hak yoldan sapacak ve bedbahtlardan olacak... Ya her şeye gücü yeten, tek bir Allah'a ya da hiçbir şeye gücü yetmeyen, uydurma tanrılara kul olacaktır.

Allah, insanı yeryüzüne gönderdikten sonra onu kendi haline terk etmemiş¹⁵, doğru yolu bulması için elçiler göndermiştir. Gönderilen elçiler insanların doğru tercihte bulunmalarına yardımcı olmak için Yüce Allah'ın buyruklarını bildirmiş, onlara hak yolu göstermişlerdir. Gelen elçilerin tümü insanları tek Allah'a inanmaya, sadece O'na ibadet etmeye davet etmişlerdir.

Zaman zaman insanlar kendilerine gelen elçilerin getirdikleri ilahî mesajları unutmuş veya göz ardı ederek hak yoldan sapmışlardır. Yoldan sapan insanlar, yaratılışları gereği olağanüstü gücü olan bir kuvvete ihtiyaç duyduklarından kendi uydurdukları tanrılara tapmaya başlamış böylece tek tanrı inancını terk etmişlerdir. Çeşitli şekillerde ortaya çıkan şirk, felsefî bir temele oturtulmaya çalışılmış olsa da aslında insanların bir ilaha tapma duygularını baskılama çabasından başka bir şey değildir.

Sure şirki küfür addederek şiddetle reddetmekte, insanları tevhiid inancına sıkı sıkı sarılmaya yönlendirmektedir. Hatta "sizin dininiz size benim dinim bana" şeklinde bir tavır belirleyerek iman ehli ile küfür ehlinin arasını ayırmaktadır. Bu ifade her ne kadar sanki iman ehlinin küfre karşı hiçbir şey yapmaması, müminlerin küfre tepkisiz kalmaları, onlara hoşgörölü olmaları şeklinde anlaşılrsa da Hz. Muhammed'in (s.a.s) pratiğinde bunun böyle olmadığı görölmektedir. Çünkü O, kendisine gelen vahyin ışığında küfre ve şirke karşı ciddi bir mücadeleye girişmiş, bu mücadelesini aralıksız olarak sürdürüp küfre hiçbir zaman tolerans tanımamış ve onlara karşı hoşgörölü olmamıştır. "Dinde zorlama yoktur" kaidesi dini tercihle ilgili

¹⁵ el Kıyamet 75/36.

bir husustur. Bu kaideye göre kimse tercihinde zorlanamaz; ama bu küfre rıza gösterilmesi gerektiği anlamına gelmez ki zaten küfre rıza küfördür.

“Sizin dininiz size benim dinim bana” ayeti, “siz benim dinime karışmayın ben de sizin dininize” karışmamayım anlamına gelmemektedir. Tam aksine “sizin dininiz batıldır. Ben sizin dininize asla tabi olmam. Geçmişte olmadım şimdi de gelecekte de asla olmayacağım” anlamına gelmektedir. Zira Hz. Muhammed’in (s.a.s) sureden sonraki pratiği bunu apaçık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sure her ne kadar iman konusunu ele almıyor olsa da ayetlerin mefhumu muhalifinden imanın işlendiğini görüyoruz. Bu anlamda surede “küfür” ve “şirk” kavramları ele alınınca doğal olarak “iman” ve “tevhîd” kavramları da ele alınmıştır. Sure kafirlerle müminler arasında keskin ayrılıkların olduğunu ve bu ayrılıkların hiçbir şekilde tolere edilemeyeceğini ortaya koyması açısından da çok önemlidir. Bu aynı zamanda küfre tolerans tanınması, hoşgörülle yaklaşılması şeklindeki anlayışı da reddetmektedir.

Surede geçen; “Sizin dininiz size benim dinim bana” şeklinde tercüme edilen ayetin bizce “bu sizin dininiz bu da benim dinim” şeklinde olduğu ve böylece burada bir din tanımının ortaya konulduğu.

1.2.Surenin Genel Mesajı

Kâfirûn Suresi’nin hem Müslümanlara hem de kâfirlere açık ve net mesajı vardır. Müslümanlara, kâfirlerin dinlerine yüzeysel dahi olsa uymalarının caiz olmadığı, onlarla aralarında keskin ayrılıkların bulunduğu, itikada taalluk eden konularda onlarla uzlaşının kesinlikle mümkün olmadığı, itikatlarını koruma hususunda dikkatli davranmaları gerektiği mesajını vermektedir. Hiçbir Müslüman itikadi konularda kafirlerle uzlaşamaz. Ortada ikrah yoksa Müslümanların kâfirlerin putlarına ve kültlerine tazimde bulunması söz konusu dahi olamaz. Tevhîd ve küfür mücadelesi kıyamete kadar devam edecek bir mücadeledir. Verilen bu mücadele zaman ve mekânla sınırlandırılmamıştır. Hz. Muhammed (s.a.s) döneminde küfre bakış ve karşı çıkış nasıl ise bugün de böyledir kıyamete kadar da öyle devam edecektir.

İki zıt bir yerde bulunamaz. Tevhîd ve şirk; küfür ve imanın bir araya gelmeleri imkânsızdır. Biri geldi mi diğeri gider. Kâfirlerin çeşitli hileleri vardır. Zorla,

baskıyla, tazyikle, işkenceyle başaramadıklarını hileyle, oyunlarla başarmayı amaçlarlar. En büyük oyunlarından biri de Müslümanları kendi sistemlerine entegre etmeleridir. Yüzyıllardır bunun çok çeşitli yollarını denemişler hala da deniyorlar. Maalesef birçok kez de başarılı olmuşlardır. “Ya ben kalben inanmadıktan sonra bir külte tazimde bulunmamın ne zararı olabilir ki” anlayışı bir süre sonra farklı boyutlara ulaşabilmektedir. Oysa Yüce Allah bunun göstermelik olanını bile şiddetle reddetmiştir. Kâfirûn Suresi’nin Müslümanlara en büyük mesajı akidelerine, amellerine ve dinlerine hâlel getirecek her türlü davranıştan uzaklaşmaları gerektiği yönündedir.

Kâfirlere olan mesajına gelince; onlar ne yaparlarsa yapsınlar, hangi hilelere başvurlarsa vursunlar, Müslümanlar Kur’ân-ı Kerim’den ayrılmadıkları sürece onları kandırmaları ve dinlerine tabi etmeleri mümkün değildir ki bu durumda onlar her yönden Yüce Allah’ın koruması altındadırlar. Çünkü Kur’ân-ı Kerim hiçbir konuda boşluk bırakmamış, onlara hayatları boyunca lazım olacak her türlü konuda yol göstermiştir. Yeter ki Müslümanlar ondan faydalanmasını bilsinler ve onu kendilerine rehber edinsinler.

1.3.Hz. Muhammed’in (s.a.s.) Sure sonrasındaki tutumu

Hiz. Muhammed’e (s.a.s) peygamberlik geldikten sonra önce en yakın akrabalarından başlayarak yaşadığı toplumu tevhid dinine davet etmeye başladı. İnsanları tek Allah’a inanmaya davet edip taptıkları putların batıl olduğunu gelen vahiyle anlatmaya başlayınca, Mekke’nin hâkim sınıfı bunu kabul etmemeye ve bu yeni dinin önünü almaya çalıştı.

Hiz. Muhammed (s.a.s), kendisine gelen vahyin ışığında tebliğ çalışmalarına hiç aralıksız devam edip, ona inananlar da gün be gün artınca Mekke müşrikleri bundan rahatsız olmuşlardı. Çünkü yüzyıllardır inandıkları tanrılarına savaş açan bu din, şimdiye kadar inandıkları tüm değerleri reddediyor, tanrılarına taştan tahtadan putlar diyerek kurdukları düzenlerini tehlikeye sokuyordu.

Bu yeni din yerleri ve gökleri yaradan bir yaratıcının olduğunu, O’ndan başka ilah olmadığını, O’nun her şeyi bildiğini, her şeyi gördüğünü, O istemeden hiçbir şeyin olmadığını söyleyerek şimdiye kadar inandıkları ve yalvarmakta oldukları tanrılarının bir hiç olduğunu haykırıyordu. Elbette ki bu, o güne kadar

karşılaşmadıkları bir durumdu. Coğrafyalarında Yahudiler ve Hristiyanlar yaşıyor olmasına rağmen şimdiye kadar kimse tanrıları için bu tür ifadeler kullanmamış, inanç sistemlerini temelinden sarsmamıştı. Bu yeni din yayılırsa yüzyıllardır kurdukları inanç istemleri tanrılarıyla beraber işlevsiz kalacaktı. Bunu gören müşrikler zaman kaybetmeden bu yeni dine karşı çıktılar.

Hz. Muhammed'i (s.a.s) güttüğü davadan vazgeçirmek için çeşitli yollara ve hilelere başvurdular. O'na deli, sihirbaz, yalancı vs. dediler. Bunlar tutmayınca O'na çeşitli vaatlerde bulundular. Amcası Ebu Talib'in aracılığıyla teklifler götürdüler.¹⁶ Bir şey elde edemeyince, hakaret ettiler, küçük düşürücü davranışlarda bulundular, Ka'be'de namaz kılariken üzerine deve pisliği atacak kadar ileri gittiler.¹⁷

Mekke toplumunda güçsüz kabul edilen köleler, fakirler ve herhangi bir statüsü olmayan Müslümanlara işkenceler yaptılar. Onları dinlerinden döndürmek için akla gelebilecek her türlü baskı, tazyik ve işkenceyi uyguladılar.¹⁸ Ama Hz. Muhammed'in (s.a.s) elinde o kadar güçlü bir şey vardı ki buna ne yaptılarsa karşı koyamadılar. Ümmi olan Muhammed o güne kadar duymadıkları en iyi hatiplerin bile nutkunu tutturacak kadar güzellikte sözler söylüyor, insanları bu sözlerle cezbediyordu. Utbe'nin Kur'an ayetlerini dinlerken düştüğü durum¹⁹ onların iman etmemekte aslında inat ettiklerinin en açık delillerinden biriydi.

Onlar bu yeni dine iman etmiyorlardı; çünkü iktidarlarının ellerinden çıkacağını çok iyi biliyorlardı. Bunun için de bu yeni dinin önünü almak için her türlü hileye başvuruyorlardı. İşte bu hilelerden biri de bu yeni dini şaibeli hale getirmek istemeleri idi. Bu amaçla, "Kureyş müşriklerinden bir grup Resûlullah'a (s.a.s) gelerek şöyle dediler: 'Ya Muhammed! Gel sen bizim dinimize biz de senin dinine tabi olalım. Sen bir sene bizim ilahlarımıza ibadet et, biz de bir sene senin ilahına ibadet edelim.' Resulullah (s.a.s) onların bu sözleri üzerine: 'Allah'a şirk koştuktan Allah'a sığınırım' dedi. Onlar: 'Öyleyse sen gel bizim bazı ilahlarımıza teslim ol biz de senin peygamberliğini tasdik edip ilahına ibadet edelim' dediler. Bunun üzerine Kâfirûn suresi nazil oldu. Resulullah (s.a.s) Mescid-i Haram'a gitti.

¹⁶ Ebu Muhammed Abdul Melik b. Hişam, *es-Sîretu'l Nebeviyye*, (Beyrut: Dar Sader, 2005), 1/196.

¹⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 1993), 1/95.

¹⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/95.

¹⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/103.

Orada bir grup Kureyşli müşrik bulunmaktaydı. Karşılarına geçip onlara bu sureyi okudu. Bunun üzerine müşrikler ümitlerini kestiler.²⁰

Müşriklerin bu girişimi Hz. Muhammed'in (s.a.s) ilahına inanmaktan ziyade onun kendi tanrılarına göstermelik bile olsa tazimde bulunmasını sağlamak böylece dinlerini özelde Müslümanların genelde de tüm insanların indinde meşrulaştırmaktı. Zorla yapamadıklarını böyle bir hileyle yapmayı hedefliyorlardı. Onların amacı yeni dini kendi dinleriyle entegre edip yüzyıllardır süre gelen sistemin çarkları içinde öğütmektir. Eğer Hz. Muhammed (s.a.s) böyle bir şey yapsaydı, kendi eliyle hak davasını batıla karıştıracak ve o güne kadar hararetle savunduğu tüm değerlerini hiçe saymış hatta onları inkâr etmiş olacaktı. Bu da müşriklerin dinlerine güç katacak, daha sağlam ve sarsılmaz hale getirecekti.

Kâfirler zorla, baskıyla, işkenceyle başaramadıklarını bu tür hilelerle başarmayı amaçlamaktadırlar. Başta insana cazip gelen bu tür teklifler aslında büyük bir tuzağın süslenmiş halidir. Çünkü orta ve uzun vadede tahribatı, kısa vadeli getirisinden kat be kat fazla olmakta, kâr edeyim derken telafisi mümkün olmayan zararlar edilmektedir. Eğer Hz. Muhammed (s.a.s) müşriklerin teklifini kabul etseydi ve göstermelik bile olsa onların putlarına tazimde bulunsaydı hem ona inananların hem de diğer insanların güvenini kaybederdi. Çünkü o güne kadar savunduğu tüm değerlere şaibe karıştırmak suretiyle insanların nezdinde güvenilirliğini yitirirdi. Hatta o güne kadar kendisine geldiğini söylediği vahiy bile inandırıcılığını yitirirdi.

Her şeyi bilen Yüce Allah müşriklerin bu tuzaklarını onlara o güne kadar olmadığı kadar sert bir üslupla cevap vererek boşa çıkarmıştır. O'nun müşriklere verdiği bu sert cevap aynı zamanda Müslümanları da bu tür hile ve tuzaklara karşı uyarmakta böyle bir şeye asla tevessül etmemeleri gerektiğini ikaz etmektedir.

Hz. Muhammed (s.a.s), inen Kâfirûn Suresi'ni kendisine teklif getirenlere olduğu gibi okumuş, bundan sonra bir araya gelmelerinin mümkün olmadığını açık ve net bir şekilde ortaya koymuştur. Artık tebliğ çalışmaları yeni bir boyut kazanmış, saflar her zamankinden daha çok netleşmiş, bir nevi kılıçlar çekilmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.s) bu sure indikten sonra “ben kâfirlere karışmam” dememiş, çalışmalarına kaldığı yerden devam etmiştir. Tevhîd inancını her zamanki

²⁰ Zemahşeri, *El-Keşşaf an Hekâiki Ğevamizi Et-Tenzil*, 4/808.

gibi haykırmış, putperestliğe ve İslam dışı diğer dinlere karşı mücadelesini hiç aksatmadan devam ettirmiştir. Küfrün hiçbir çeşidine tolerans tanımamış, hoşgörü göstermemiştir. Mekke’de şirk inancıyla fikri düzeyde mücadelede etmiş ve Medine döneminde de bu savaşa evrilmiştir.

1.4.Sure’nin İsimleri

Bu sureye “Munabeze, İhlas ve Mukaşkaşe” suresi de denir.²¹ Sureye Mukaşkaşe denmesinin sebebi, şirkten arındırması ve tevhîdi pekiştirmesidir. Kişi, hastalıktan kurtulduğunda “قشقس kaşkaşe” denir. Şirk hastalığından arındırdığı için sureye bu isim verilmiştir. Ayrıca bu sureye “İbadet ve din” suresi de denmiştir.²²

1.5.Sure’nin Nüzul Yeri ve Zamanı

Kâfirûn Suresi 6 ayet olup Mekkî surelerdendir.²³ İbn Abbas’tan gelen bir rivayetle beraber Dahhak ve Katade’nin de rivayetlerine göre Medenî olduğu söylenmişse de müfessirlerin genel kabulüne göre Mekke’de nazil olmuştur.²⁴

1.6.Sure’nin Konusu

Sure, iman ehli ile küfür ehlinin dini inançlarının ayrı olduğunu, bu bağlamda müminlerle onların arasında keskin ayrılıkların olduğunu ve inanç olarak asla bir araya gelmeyeceklerini deklare etmektedir. Sure her ne kadar özelde Mekke müşriklerine seslense de genel itibarıyla tüm müşriklere/kafirlere seslenmektedir.

Müminleri Yüce Allah’tan başkasına ibadet etmekten men etmekte, onlardan bu anlamda kesin bir şekilde söz almaktadır. Müminler bu sureyle aslında Yüce Allah’tan başkasına ibadet etmediklerini ve etmeyeceklerini ilan etmektedirler.

Sure, ibadetin nasıl olması gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymakla beraber müminlerin hiçbir şekil ve surette şirke bulaşmamaları gerektiğini, bunun şekli olarak bile mümkün olamayacağını açıklamaktadır.

Surenin nüzul sebeplerine bakıldığında müşrikler Hz. Peygamber’den (s.a.s), putlarına iman etmesini istememekte²⁵ ancak inanmasa da onlara tazimde

²¹ Er-Razi, *Mefatihü’l Gayb*, 32/323.

²² Muhammed et-Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tahir b. Aşur, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, (Tunus: Daru’n Neşr, 1997), 30/579.

²³ Ebu’l Kasım Muhammed b. Ömer Zemahşeri, *El-Keşşaf an Hekâiki Ğevamizi Et-Tenzil* (Beyrut: Daru’l Kutubu’l Arabi, h. 1407), 4/808.

²⁴ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir b. Ferh el-Ensârî el-Hazrecî Şemseddin el-Kurtubî, *el-Cami’u li ahkâmi’l Kur’ân*, (Kahire: Daru’l Kutubu’l Misrî, 1964).

bulunmasını, saygı göstermesini arzu etmektedirler. Buna karşılık olarak Yüce Allah bu sureyle müminlerin hiçbir şekilde şirk bulaşmamalarını ve ondan uzak durmalarını emretmektedir.

Hiçbir mümin ‘*ben kalben inanmıyorum*’ deyip şeklen müşriklerin/kafirlerin inançlarına tabi olamaz. Şeklen dahi olsa -ikrah olmadan- küfür hareketinde bulunamaz, küfrü gerektiren bir söz söyleyemez. Bunun alay etmek veya inadına ya da inanarak söylenip yapılması arasında bir fark yoktur.²⁶ Bu bazen bir puta veya külte tazimde bulunmak bazen de küfür sistemini sevip benimsemek şeklinde de olabilir.

Surede her ne kadar açık bir şekilde geçmese de içeriği hasebiyle tevhîd, iman ve şirk konuları da işlenmektedir. Kafir olarak hitap edilenlerin Mekke müşrikleri oldukları aşikardır. Bu anlamda şirk konusu da surenin kapsamına girmekte ve şirkin her türlüşünün reddi izah edilmektedir. Müşriklerin tanrılarına ibadetin reddedildiği ifadelerden de tevhîd inancı ortaya konarak Yüce Allah’tan başkasına ibadet edilemeyeceği birkaç kez vurgulanmaktadır.

Surenin sonunda “din” ifadesi geçmektedir. Bundan da şu anlaşılıyor ki din, inanılan ve bu inanç doğrultusunda yaşanan kurallar bütünüdür. Zira müşriklerin bazı inançları vardı ve bu inançlar doğrultusunda yaşamlarını idame ettirmekteydiler. Her ne kadar inanışları kendi çıkardıkları kaideler olsa da bunları bir yaşam tarzı haline getirdikleri için onları bağlayıcı kurallar haline gelmişti.

Surenin son ayetinde geçen “لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ” (Sizin dininiz size benim dinim bana) ifadesi, kafirlerin inançlarına saygı gösterilmesi, onlara hoşgörölü davranılması anlamına gelmemektedir. Eğer böyle bir anlama gelseydi Hz. Peygamber’in (s.a.s), müşriklerin inançlarıyla ilgili hiçbir şey söylememesi ve onlarla herhangi bir mücadeleye girmemesi gerekirdi. Oysa durum bunun tam tersidir. Hz. Peygamber (s.a.s) peygamberlik görevini üstlendikten sonra hayatının sonuna kadar şirk ve türevleriyle mücadele etmiş, şirki ve türevlerini ortadan kaldırmak için tüm imkanlarını seferber ederek küfre asla ve kat’a hoşgörü göstermemiştir. Hatta ileriki dönemlerde küfürle olan mücadelesini savaş meydanlarına taşımıştır.

²⁵ Kurtubi, *el Câmi’u li Ahkmi’l Kurân*, 20/224.

²⁶ Şemseddin Muhammed b. Hatip eş-Şerbinî, *Muğni’l Muhtaç ila Ma’rifeti Elfazi’l Minhac*, (Beyrut: Daru’l Fikr, 2005), 4/165.

Surenin son ayetinde Yüce Allah müminlerin dinlerinin ve müşriklerin dinlerinin ne olduğunu ortaya koymaktadır. Yani şöyle demek yanlış olmayacaktır: “Benim yaşadığım din tevhîd dinidir, sizin yaşadığınız din putperestlik dinidir. Ben sizin dininize tabi olmam siz de benim dinime tabi olmazsınız.” Nitekim müşrikler de surenin ne demek istediğini çok iyi anlamış olacaklar ki sonrasında baskılarını arttırmışlar ve tevhîd dinini yok etmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Kâfirûn Suresi hiçbir şekilde şirki meşru görmemekte tam aksine bütün türevleriyle şirki reddetmektedir.

1.7.Sure’nin Nüzul Sebepleri

Tefsir kitaplarını incelediğimizde surenin nüzul sebepleri olarak zikredilen birkaç tane rivayetle karşılaşmaktayız:

- 1- İbn İshak’ın, rivayetine göre; Velid b. Muğire, As b. Vail, Esved b. A. Muttalib ve Umeyye b. Halef Resulullah’a (s.a.s) gelerek şöyle dediler: ‘Ya Muhammed! Biz senin ibadet ettiğine ibadet edelim sen de bizim ibadet ettiğimize ibadet et. Biz ve sen bütün işlerimizde ortak olalım. Eğer senin yaptığın bizim yaptığımızdan daha hayırlıysa biz de seninle ortak olur ve payımızı alırız. Yok eğer bizim yaptığımız senin yaptığından daha hayırlıysa sen bizimle yaptıklarımızda ortak olur ve ondan pay sahibi olursun.’ Bu teklifleri üzerine Yüce Allah (cc) Kâfirûn Suresi’ni indirdi.”²⁷
- 2- Ebu Salih’in İbn Abbas’tan (ra) yaptığı rivayette şöyle geçmektedir: “(Müşrikler) Allah’ın Resulüne şöyle dediler: ‘Şayet bizim bazı ilahlarımıza teslim olursan senin peygamberliğini tasdik ederiz.’ Bu sözleri üzerine Cebrail (as) bu sureyi indirdi de müşrikler ümitlerini kestiler. Akabinde Hz. Peygamber’e (s.a.s) ve ashabına eziyet etmeye başladılar.”²⁸
- 3- Bir başka rivayette de şöyle geçer: “Kureyş müşriklerinden bir grup Resulullah’a (s.a.s) gelerek şöyle dediler: ‘Ya Muhammed! Gel sen bizim dinimize biz de senin dinine tabi olalım. Sen bir sene bizim ilahlarımıza ibadet et, biz de bir sene senin ilahına ibadet edelim.’ Resulullah (s.a.s) onların bu sözleri üzerine: ‘Şirk koştuktan Yüce Allah’a sığınırım’ dedi.

²⁷ Kurtubi, *el Câmi’u li Ahkmi’l-Kurân*, 20/224.

²⁸ Kurtubi, *el Câmi’u li Ahkmi’l-Kurân*, 20/224.

Onlar: ‘Öyleyse sen gel bizim bazı ilahlarımıza teslim ol biz de senin peygamberliğini tasdik edip ilahına ibadet edelim’ dediler. Bunun üzerine bu sure nazil oldu. Resulullah (s.a.s) de Mescid-i Haram’a gitti. Orada bir grup Kureyşli müşrik bulunmaktaydı. Karşlarına geçip onlara bu sureyi okudu. Bunun üzerine müşrikler ümitlerini kestiler.²⁹

- 4- İbn Abbas’tan gelen farklı bir rivayete göre: “Kureyş kafirlerinden bir grup Resullah’a (s.a.s) şöyle dediler: ‘Davetini terk et, sana mal verelim ve kendimize lider yapalım. Eğer bunu terk etmezsen, bari ilahlarımıza ibadet et biz de senin ilahına ibadet edelim ta ki bu işte ortak olalım. Hangimizin yaptığında hayır varsa bu şekilde ona ulaşmış oluruz.’”³⁰
- 5- Taberi’nin İbn Abbas’tan yaptığı rivayette de: “Müşrikler Yüce Allah’ın Resulün’e (s.a.s) gelerek ona şu teklifte bulundular: ‘Ya Muhammed! Şayet ilahlarımıza dil uzatmaktan vazgeçersen ve onları kötülemezsene sana mal veririz böylece Mekke’nin en zengini olursun ve seni istediğin kadınla evlendiririz. Yok eğer bunu yapmazsan sana başka bir teklifimiz var. Hem senin için bunda güzellik vardır. Resulullah (s.a.s): ‘Bu nedir?’ diye sorar. Onlar: ‘Sen bir sene bizim ilahlarımıza biz de bir sene senin ilahına ibadet edelim’ dediler. Resulullah (s.a.s) de bakalım Rabbim bu konuda ne diyecek’ diye cevap verdi. Akabinde Kâfirûn Suresi ve Zümer Suresinin; “*Ey cahiller Yüce Allah’tan başkasına mı ibadet edeyim*”³¹ ayeti nazil oldu.³²

1.8.Sure’nin Fazileti

Surenin faziletiyle ilgili olarak kaynaklarda ulaştığımız rivayetleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Rivayetlere göre bu sureyi okuyan Kur’ân’ın dörtte birini okumuş gibi olur. Çünkü bu sure birçok emir, nehiy, helal ve haramı kapsamaktadır.

²⁹ Zemahşeri, *El-Keşşaf an Hekâiki Ğevamizi Et-Tenzil*, 4/808.

³⁰ Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf ebi Zeyd el-Se’alebi, *Bi’l- Cevahiri’l hisan fî tefsiri’l Kur’ân*, (Beyrut: Daru’l ihya et-Turasi el Arabi), 5/234.

³¹ el Zümer 39/46.

³² Abdurrahman b. Ebi Bekir Celaleddin Suyuti, *ed-Durru’l-mensûr* (Beyrut: Daru’l Fikr, 8/654).

Bunlardan her biri kimi kalple kimi de uzuvlarla alakalıdır. Haramlardan nehyi kapsadığı için bu sure, Kur’ân’ın dörtte birine eşittir denilmiştir.³³

2. Enes’ten (ra) yapılan bir rivayete göre sure, Kur’ân’ın üçte birine tekabül eder. Yine Enes’ten (ra) yapılan bir rivayette, Kur’ân’ın dörtte birine denk geldiği söylenmiştir.³⁴
3. İbn Ömer’in (ra) bir rivayetinde de Resulullah’ın (s.a.s), sabah namazından önceki kılınan iki rekât sünnet ile akşam namazının iki rekât sünnetinde Kafirûn ve İhlas surelerini okurdu.³⁵
4. Başka bir rivayette Zeyd b. Harise’nin (ra) kardeşi Cebele b. Harise’nin Resulullah’a (s.a.s): “Bana uykum sırasında okuyacağım bir şey öğret” dediğini ve Resulullah’ın da ona Kâfirûn suresini okumasını tavsiye ettiğini rivayet eder. Ebu Ya’la ve Taberani’den merfu’ olarak gelen bir başka rivayette de Resulullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Sizi Yüce Allah’a şirk koştuktan koruyacak bir kelime anlatayım mı? Uykunuz sırasında Kâfirûn Sûresi’ni okuyun.”³⁶
5. Beyhaki’nin Enes’ten (ra) yaptığı bir rivayette şöyle geçmektedir: “Resulullah (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: Yatmadan önce Kâfirûn Suresi okunur çünkü bu sure şirkten beraattir.” Başka bir rivayette: Resulullah (s.a.s) Kâfirûn Suresi’ni okumadan yatağına yatmazdı”³⁷ şeklinde geçmektedir.
6. Zeyd b. Erkam’dan yapılan bir rivayette surenin faziletiyle ilgili şöyle denmektedir: “Kim İhlas ve Kâfirûn surelerini okumak suretiyle Yüce Allah’ın huzuruna gelirse, kendisi için hesap yoktur.”³⁸
7. Cabir’dan yapılan rivayette Resullah (s.a.s) tavafın iki rekatında bu sureyi ve İhlas Suresini okurdu. Ebu Hureyre’den gelen rivayette de Resulullah (s.a.s), sabah namazının sünnetinin iki rekatında bu iki sureyi okurdu.³⁹

³³ er-Razi, *Mefatihü’l Gayb*, 23/487.

³⁴ Kurtubi, *el Câmi’u li Ahkmi’l Kurân*, 20/220.

³⁵ Kurtubi, *el Câmi’u li Ahkmi’l Kurân*, 20/220.

³⁶ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (PDF: Yenda Yayın Dağıtım, ts.), 10/367.

³⁷ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkani, *Fethu’l Kadir el-Cami’i’l fenni beyne’l rivayet ved-dirayeti min ‘ilmi’t Tefsir*, (Beyrut: Daru’l Fikr), 5/505.

³⁸ Şevkani, *Fethu’l Kadir el-Cami’i’l fenni beyne’l rivayet ved-dirayeti min ‘ilmi’t Tefsir*, 505.

8. Başka bir rivayette şöyle geçmektedir: “Haris b. Cebel (ra) şöyle demiştir: ‘Ya Resulullah! Bana uyuyacağım zaman okuyabileceğim bir şey öğret.’ Resulullah (s.a.s) de şöyle buyurdu: ‘Akşam yatağına yattığın zaman, Kâfirûn Suresini oku. Çünkü o şirkten beraattir.’”⁴⁰
9. İbn Mesut’tan (ra) yapılan bir rivayette Resullah’ın (s.a.s) Akşam namazında Kâfirûn suresi ve İhlas suresini okuduğu belirtilmiştir. Yine İbn Mesut’tan yapılan bir başka rivayette de Resullah’ın (s.a.s) Akşam namazından sonraki iki rekâtlı sünnetin ilk rekâtında Kâfirûn, ikincisinde de İhlas surelerini okuduğu geçmektedir.⁴¹
10. Ebu Hureyre’den yapılan bir rivayette de Resullah’ın (s.a.s) sabah namazından önce kılınan iki rekât sünnetin ilk rekâtında Kâfirûn ikinci rekâtında da İhlas surelerini okuduğu belirtilmiştir.⁴²

1.9. Sure’nin İ’rabı

الْكَافِرُونَ يٰهَا يٰ قُلْ

“قُلْ” Emir fiili olup faili “انت” dir. “يٰ” nidadır, “أَيُّ” münada olup kast edilen nekire olmasından dolayı madmum olup mahallen mensuptur. “ها” zamiri tenbih içindir. “الْكَافِرُونَ” “أَيُّ” için sıfattır. Vav ile merfu’ olup cem-i müzekkerdir. قُلْ ibtidai cümledir. الْكَافِرُونَ يٰهَا يٰ mahallen mensuptur çünkü قُلْ un mekuludur.

مَا تَعْبُدُونَ مَا أَعْبُدُ لا “la” nafiye, أَعْبُدُ mudari fiilidir, faili “انا” dir. مَا mevsuldur, nasb mahallindedir ya mef’ulun bihidir ya da mastardır. تَعْبُدُونَ nun’un sübutuyla merfu’ mudari fiilidir. Aynı zamanda “مَا”nın sılasıdır.

وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ “و” atıf harfidir. “لَا” nafiye, أَنْتُمْ munfasıl zamirdir, mahallen merfu’ olup mübtedadır. عَابِدُونَ vav ile merfu’ olup haberdur. “مَا” mevsuldur, أَعْبُدُ muzari fiili olup faili “انا” dir. “مَا”nın sılasıdır.

³⁹ İbn-i Kesir, Ebu Feda, İsmail b. Ömer b. Kesir el-Fereşî el-Dimeşkî, *Tefsiru’l Kur’ân’ıl Azim*, (Beyrut: Daru’l Kitabu’l İlmiyye, h. 1419), 8/507.

⁴⁰ İbn-i Kesir, *Tefsiru’l Kur’ân’ıl Azim*, 8/507.

⁴¹ Suyuti, *ed-Durru’l Mensur*, 8/506.

⁴² Suyuti, *ed-Durru’l Mensur*, 8/506.

“أَنَا” munfasıl merfu’ zamir olup mübtedadır. “وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ” atıf harfî, “وَلَا” nafiye’dir. “مَا” mevsul, “عَبَدْتُ” sakın olup mazi fiilidir. “تُمْ” faildir. “عَبَدْتُكُمْ” cümle olarak “مَا”nın sılasıdır.

“وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ” daha önce yukarıda geçmişti. Aynı şekildedir.

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ

“لَكُمْ” car ve mecrur olup mahzûf bir fiile veya ismi faile müteallık öne alınmış haberdır. “دِينُكُمْ” mudaf ve mudafu ileyhi olup geri bırakılmış/muahher mübtedadır. “وَلِيَ” atıf harfîdir, “لِيَ” car mecrur olup mahzûf bir fiile veya ismi faile müteallık mukaddem haberdır. “دِينِ” muahher mübtedadır. Mübteda ve haber cümle olarak önceki cümleye matuftur.⁴³

1.10. Sure’de Kıraat Farklılıkları

Hulvanî ve Kuteybe’ye göre “عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ” imale ile okunur. “وَلِيَ دِينِ” ifadesi Nafi’e göre fetha ile okunurken İbni Kesir’den yaptıkları rivayete binaen İsmail, Hafs, Mufaaddal, Hişam ve Zem’e ye göre fetha ile okunmaz. Ya’kub, Efak, Sehl ve Abbas’a göre “دِينِ” ifadesi vasl halinde sükûn olarak okunur.⁴⁴

Ferra’ya göre ise “دِينِ” ifadesi “دِينِي” şeklinde gelmemiş; çünkü surenin diğer bazı ayetleri “نِ” ile bitiyor. Uygunluk olsun diye burada da “ي” hazfedilmiştir.⁴⁵

1.11. Sure’de Edebi Sanatlar

Kâfirûn Sure’si bed’i ve beyan yönüyle edebî sanatları içerir. Şöyle ki; 1-Mekke müşriklerini kınamak ve ayıplamak için nida harfî olan يَا hitab bi’l vâsf ile gelmiş yani küfürleri yüzlerine vurulmuştur. 2-Tibaku’s Selb; yani bir cümlede geçen aynı kelimenin birinden önce nefi edatı vardır. “وَلَا تَعْبُدُونَ مَا أَعْبُدُ لَا” cümlesinde olduğu gibi... 3-İlk iki cümle ile son iki cümle arasında mukabele vardır. İlk iki cümle olan; “وَلَا أَعْبُدُ لَا” ve “وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا” şimdiki zamanı, son iki cümle olan; “وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ” ve “وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا”

⁴³ Muhammed Tayyib el İbrahim, “İrâbu’l Kurân’i’l Kerim el-Müyyesser, (Beyrut: Daru’n Nefas, 2002), 1/603.

⁴⁴ Nizamuddîn el Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Kamî en-Nisabûrî, Garibu’l Kur’ân ve Ragaibu’l Furkân, th. eş-Şeyh Zekerîyya Amirat, (Beyrut: Daru’l Kutub el-Alemîyye, h. 1416), 6/581.

⁴⁵ Ebu Zekerîyya Yahya b. Ziyad b. Abdullah b. Menzûr ed-Deylemî el-Ferra, Ma’anil Kur’ân, (Mısır: Daru’l Mısriyye, ts.), 3/297.

وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ve عَبْدَتُمْ ise gelecek zamanı ifade ederler. Bu ayetlerdeki mukabele sanatı, putlara tapmayı hem şimdiki zamanda hem de gelecek zamanda nefyeder ki bu da bedi' sanatının güzelliklerindendir.⁴⁶

Surede belagat sanatından maanî, beyan ve bedi' sanatları şu şekilde kullanılmıştır:⁴⁷

A- Maanî':

1-El Uslubu'l İnşâî: قُلْ يَا كَافِرُونَ أَيُّهَا يَا قُلْ emir يا nida edatı gelmiştir.

2-el-İ'tirad: وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ ayetinde bu sanat kullanılmıştır.

3-Takdimu'l Müsnedi ala Müsnedi ileyi: لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينَ ayetinde bu sanat kullanılmıştır.

B- Beyan: 1-el-İsti'aretu't Temsiliyye: لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينَ

C- Bedi': 1-Hüsnü'l İbtida, 2-Tibak, 3-Tekabul, 4-Cinasul İştikak, 5-el-Fasiletu ve'l İka', 6-Hüsnül İntiha...

1.12. Sure'de Geçen Edatlar

Edat Arapçada "harf" olarak isimlendirilir. Harf; kendi başına bir anlam taşımayan, ancak isim veya fiille bir araya geldiğinde anlam kazanan kelime demektir.⁴⁸ Konumuz olan Kâfirûn suresinde de bazı edatlar bulunmaktadır. Bunların ne olduklarını ve bulundukları cümleye nasıl bir anlam kattıklarını inceleyeceğiz.

Nidâ (يَا) Edatı

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ

Nida seslenmek anlamına gelmekle beraber bir şeye dikkat çekmek için de kullanılır. Arapçada belli başlı nida harfleri beş tanedir. Bunlar: Ya, eya, heya, ey ve hemze'dir. İbn Hacıb'e göre en yaygın kullanılanı "يَا Ya" harfidir. Çünkü bu nida harfi hem yakın hem uzak hem de orta uzaklık için kullanılır.⁴⁹

⁴⁶ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't Tefasîr*, (Beyrut: Daru'l Fikr, 2001), 3/588.

⁴⁷ Esmâ Seud el-Hattab, *Kafirun Suresi*, Zaho Üniversitesi Dergisi, 1/2, (2013), 248, 241.

⁴⁸ Muhammed b. A. Rahim, el-Meylanî, *Şerhu'l Muğni*, (Şanlı Urfa: Seyda Yayınları, ts.), 321-322.

⁴⁹ el-Meylanî, *Şerhu'l Muğni*, 377.

Munada muzaf olduğunda mensub gelir; ama münada müfret marife olduğunda yani mudaf veya mudafa benzeyen bir durumda olmadığında merfu' gelir. Nida harfî elif-lam ile marife olmuş kelimenin başına direk olarak gelmez. Ancak mübhem bir kelimeyle gelir. Mesela, “أَيُّهَا Eyyuha” kelimesi gibi... Yani “أَيُّهَا Ya eyyuha” denir. Bu durumda mübhem kelimedenden sonra gelen kelime, mübhemin sıfatı olur.⁵⁰ Burada da “يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ” “Ya eyyuhel Kâfirûn” şeklinde gelmiştir.

Surede kafirlere “ya” nida harfîyle seslenilmiştir. Müfret marife olduğu için de merfu' gelmiştir. Kurtubi tefsirinde “kâfirler kelimesinin başında gelen “elif-lâm” her ne kadar “Ey” nida harfinin sıfatı olmak bakımından cins için ise de mana itibariyle ma'hud (bilinen) kimseler hakkında kullanılmıştır. Bu, Yüce Allah'ın ilminde kâfir olarak öleceği bilinen kimselere bir hitaptır. Dolayısıyla âyet genel bir lafız ile gelmiş; ama özel birilerini ifade eden lâfızlardandır” der.⁵¹ Er-Razi de buna benzer bir görüş belirterek nidanın tüm kâfirlere değil de belli bir kesim kafiye olduğunu çünkü eğer tüm kâfirlere olursa bunların içine ehli kitap da girer ki onlara “sizin taptığınızı tapmam” ifadesi caiz olmaz dolayısıyla buradaki hitap belli bazı kimselere yapılmıştır, yorumunu yapar.⁵² Zemahşeri ise “Kâfirler” kelimesinin başındaki elif-lam takısından yola çıkarak, muhatapların Yüce Allah tarafından kesinlikle iman etmeyecekleri bilinen kafirler olduğunu belirtir.⁵³

Ayette geçen “kafirler” kelimesi bir sıfattır. Her ne kadar bazı tefsirlerde Mekke müşriklerinden bir kesim kast ediliyor dense de Zemahşeri'nin de dediği gibi Yüce Allah'ın indinde kesinlikle iman etmeyecekleri bilinen tüm kâfirler kastedilmiştir. Bunun içine Mekke müşrikleri de girer onlardan sonraki küfrü kesin olan tüm kâfirler de girer.

Kur'ân-ı Kerim'de nida harfîyle kâfirlere sadece iki yerde seslenilmiştir. Bunlardan biri Tahrim suresinin 7. Ayetidir ki burada nida harfî ismi mefsul'e gelmiş. Bir diğeri de buradadır. Buradaki de ismi faile gelmiştir.

Lâ (لَا) Edatı

⁵⁰ el-Meylanî, *Şerhu'l Muğni*, 85-89.

⁵¹ Kurtubî, *el-Cami'u liehkami'l Kur'an* (Kahire: Daru'l Kutubu'l Mısriyye, 1964), 20/225.

⁵² er-Razi, *Mefatihul Gayb*, 32/323.

⁵³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki ğevamizi'l tetril*, 4/808.

“لا” edatı müstakbeli nefyeder. Bir cümlede iki defa art arda gelirse maziye nefyeder. “*Tasdik etmedi ve namaz kılmadı*”⁵⁴ ayetinde olduğu gibi...⁵⁵

İmam Sü’lebî’ye göre “لا اعبد ما تعبدون” ikinci ve “وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ” ayetlerdeki “لا” edatı şimdiki zamanı nefyetmek için kullanılmış bununla birlikte وَلَا ayetlerdeki “لا” ise istikbali nefyetmek için kullanılmıştır.⁵⁶ Maverdi, ikinci ve üçüncü ayetlerde geçen “لا” edatı ile ilgili olarak iki görüşün olduğunu belirttikten sonra: “İlk görüşe göre, ikinci ve üçüncü ayetlerdeki “لا” şimdiki zamanı, nefyeder. İkinci görüşe göre ise, gelecek zamanı nefyeder” yorumunu yapar.⁵⁷

Er-Razi, ikinci ayetteki “لا” edatı muzari fiilinin başına geldiği için gelecek zamanı; üçüncü ayetteki “لا” ise şimdiki zamanı ifade eder, dedikten sonra bir başka görüş getirerek ayetlerdeki “لا” edatının her iki manayı da verebileceğini belirtir.⁵⁸ Zemahşeri ise “لا” edatının muzari fiilinin başına gelmesi halinde müstakbel manası verdiğini belirttikten sonra onu “لَنْ” edatına benzetir ve bu edatın da sadece istikbal manası verdiğini söyler.⁵⁹ Şevkani de “لا” edatının mudari fiilinin başına geldiğinde gelecek manası verdiğini söylemiştir.⁶⁰ Genel olarak müfessirlerin birçoğu aynı görüşte olup “لا” edatına istikbal manası vermişlerdir. Taberi ise ikinci ve üçüncü ayetlerdeki “لا” edatına şimdiki zaman manası verirken dördüncü ve beşinci ayetlerdeki “لا” ya ise istikbal manası vermiştir.⁶¹

Mâ (ما) Edatı

Surede geçen “ما” edatı ile ilgili iki görüş vardır. Bunlardan birincisi ما’nın masdar; diğer görüşe göre de ما’nın ism-i mevsul olduğu yönündedir. İbn Kayyim el-

⁵⁴ el Kıyamet 75/31.

⁵⁵ el Meylanî, *Şerhu’l Muğni*, 365-366.

⁵⁶ Ebu İshak Ahmet es-Sü’lebî, *Keşfu’l Beyan* (Daru’l İhya et-Turasi’l Arabi, ts.), 20/315.

⁵⁷ Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el Maveridî, *en-Nüketu ve’l Uyun* (Beyrut: Daru’l Kutubu’l İlmiyye, ts.), 358.

⁵⁸ er-Razi, *Mefatihü’l Gayb*, 32/323.

⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki ğevamizi’l tetrîl*, 4/808.

⁶⁰ eş-Şevkani, *Fethu’l Kadir el-Cami’i’l fenni beyne’l rivayet ved-dirayeti min ‘ilmi’t Tefsir*, 5/719.

⁶¹ Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğalib el-Almelî, Ebu Ca’fer et-Taberî, *Cami’ul Beyan an Te’vil Ayil Kur’ân*, th. Dr. Abdullah b. Abdil Muhsin et-Turkî, (Daru Hicr littba’eti ven-Neşr, 2001), 24/703.

Cevziyye مَا'nın mastar olduğunu söyleyen görüşün isabetsiz olduğunu belirttikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır; “ayetteki maksat müşriklerin ibadet ettiklerinden beri olmaktır, ibadetin kendisinden değil. Eğer مَا'yı masdar olarak alırsak mana; “sizler benim ibadetimi yapmazsınız” şeklinde olur. Oysa burada onların Yüce Allah’a ibadet etmekten uzak oldukları vurgulanır”⁶² der.

Surede geçen مَا'nın mastar olduğunu söyleyen bazı görüşler olsa da genel olarak müfessirler مَا'nın “من” yerine kullanıldığını yani ism-i mevsul olduğunu ve bununla ibadet edilenin kastedildiğini belirtirler.

Sure ile ilgili genel olarak verilen bu bilgilerden sonra surenin icmalî bir tefsirinin yapılması konunun daha iyi anlaşılmasına zemin oluşturacaktır.

1.13. Surenin İcmalî Tefsiri

الْكَافِرُونَ أَيُّهَا يَا قُلْ (De ki: “Ey Kâfirler!”)

Er-Razi “قُلْ” emrinde kırk incelik olduğunu belirterek bunları uzun uzadıya açıklar. Özetle: “Ey kâfirler” ifadesi o güne kadar Hz. Muhammed’in (s.a.s) hiç kullanmadığı bir hitap şeklidir. Çünkü O (s.a.s) muhataplarını rencide edici her türlü söz ve davranıştan kaçınmıştır. Hal böyleyken bu hitap öncekilerine göre biraz kaba durunca, “قُلْ” sözünün önemi ortaya çıkmıştır. Kendisine “neden böyle bir üslup kullandın” diye soranlara o; “bana ne deniyorsa onu söylüyorum” diye cevap vererek vahiyle hareket ettiğini söylemiştir.

Müşriklerin kendisine getirdikleri teklife yanıt olarak gelen bu surenin kendi sözü olmadığını bilakis Yüce Allah’ın sözü olduğunu ortaya koymuştur. “قُلْ” ifadesiyle Yüce Allah müşriklere bizzat kendisinin cevap verdiğini göstermiştir. Eğer surenin başında “قُلْ ” ifadesi olmasaydı müşriklerin “bu sözler senin mi yoksa rabbinin mi” şeklinde karşılık verme ihtimalleri doğardı. “قُلْ” ifadesi Hz. Peygamberin (s.a.s) şanını yüceltirken, muhataplarını da küçük düşürür. Çünkü burada Yüce Allah peygamberini muhatap alarak müşrikleri aşağılamıştır.⁶³

⁶² Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub b. Sa’d Şemsuddîn b. Kayyım el-Cevzî, *Tefsîru’l Kur’ân’ı el-Kerîm*, (Beyrut: Daru Mektebetu’l Hilal, h.1410), 487

⁶³ er-Razi, *Mefatihü’l Gayb*, 32/323.

Er-Razi'ye göre "kâfirler" ifadesi bütün kâfirleri kapsamaz. Çünkü kâfirlerin içinde ehli kitap da vardır ki onlara "sizin taptığınıza tapmam" demek caiz olmaz. Dolayısıyla buradaki "kâfirler" Hz. Peygambere (s.a.s) teklif getiren Mekke müşrikleridirler.⁶⁴

Kurtubî de buna benzer bir görüş beyan ederek hitabın küfür sıfatını taşıyanlara olduğunu söyler: "elif-lâm her ne kadar (eyyuhâ: ey'in sıfatı olması bakımından) cins için ise de mana itibariyle ma'hud (bilinen) kimseler hakkında kullanılmıştır. Çünkü bu hitap daha önce Yüce Allah'ın ilminde kâfir olarak öleceği bilinen kimselere yöneliktir."⁶⁵

Elmalılı, bu ayeti şöyle tefsir eder: "Ey o Yüce Allah'tan başkasına tapan ve bundan böyle imana gelmeyecekleri Yüce Allah'a malum bulunan müşrik kâfirler!"⁶⁶ Maverdi de aynı minvalde görüş belirtir ve burada kastedilen kâfirlerin küfür üzere ölen kâfirler olduğunu söyler.⁶⁷ Zemahşeri ayetteki kâfirlerin Yüce Allah'ın iman etmeyeceklerini bildiği kafirler olduğunu belirtir.⁶⁸

Genel görüş yukarıda belirtildiği gibi olmakla beraber bizce "küfür" ifadesinin sıfat olmasından dolayı ayetin muhatapları sadece Mekke müşriklerinden kâfir olanlar değil, olanlarla beraber kıyamete kadar gelecek olan ve küfür üzere ölecekleri Yüce Allah indinde belli olan tüm kâfirlerdir.

تَعْبُدُونَ مَا أُعْبُدُ لَا (Taptıklarınıza tapmıyorum/tapmayacağım.)

Sa'lebî'ye göre ayet şimdiki zamanı ifade ediyor. Yani "Sizin taptığınızı/taptıklarınıza tapmıyorum."⁶⁹ Elmalılı'ya göre ayet hem şimdiki hem de gelecek zamanı içinde barındırır. Ona göre ayet: "Sizin taptıklarınıza ne şimdi ne de gelecekte tapmam" anlamına gelmektedir. Böylece özellikle Hz. Peygamber'e (s.a.s) kendi putlarına ibadet etme teklifi getiren müşriklerin hem şimdi hem de gelecekte kâfir olduklarını ve kafir olarak öleceklerini bildirilmiştir."⁷⁰ Er-Razi ise "لَا" yı delil

⁶⁴ er-Razi, *Mefatihü'l Gayb*, 32/323.

⁶⁵ Kurtubî, *el-Camî'u liehkamî'l Kur'an*, 20/224.

⁶⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10/370.

⁶⁷ el Maveridî, *en-Nüketu ve'l Uyun*, 357.

⁶⁸ Zemahşeri, *El-Keşşaf an Hekâiki Ğevamizi Et-Tenzil*, 4/808.

⁶⁹ es-Se'lebî, *el Keşfu ve'l Beyan*, 20/315.

⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10/370.

göstererek ayetin geleceği ifade ettiğini belirtir. Ona göre ayet: “Sizin ibadet ettiklerinize ibadet etmeyeceğim” manasına gelir.⁷¹

Ayetin hem şimdiki hem de gelecek zamanı kapsama ihtimali önemli olsa da bizce bundan daha önemli olan müşriklerin putlarına tüm zamanlarda ibadet etmenin ve onları herhangi bir şekil ve surette tazim etmenin yasaklanmış olmasıdır.

وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (Siz de benim ibadet ettiğime ibadet etmiyor/etmeyeceksiniz.)

Bu ayette de yukarıdaki ayette olduğu gibi kimi alimler şimdiki zaman anlamı kimi de gelecek zaman anlamı vermiştir.

وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدْتُمْ (Ve ben sizin taptığınıza/taptıklarınıza tapıcı değilim.)

Er-Razi önceki ayetlerde bir tekrar olup olmadığı konusunu iki farklı görüş getirerek izah eder. Bir görüşe göre tekrar yoktur. Çünkü ayetlerin ifade ettiği zamanlar farklıdır. Dolayısıyla tekrar da söz konusu değildir. Diğer görüşe göre ise tekrar vardır; ama ayetler birbirini teyit etmektedir. Teyit de ancak tekrarda söz konusu olabilir.⁷²

Önceki ayetlerin muzari fiille gelmiş olması bu ayetin ise mazi fiiliyle gelmiş olması arasındaki farkı kimileri geçmiş zaman manasına gelir şeklinde ifade etmişlerdir. عَابَدْتُمْ ifadesindeki “مَا”yı masdar olarak kabul edenlerin görüşüne göre cümle mef’ulu mutlak olur ki bu durumda عَابِدٌ ism-i failinin geçmiş anlam ifade etmesi ortaya çıkar. Bu durumda mana şöyle olur: “Ben geçmişte de sizin ibadet ettiklerinize ibadet etmemiştim.”⁷³

Daha önceki ayetlerde fiil cümlesi kullanılmışken burada isim cümlesi kullanılmıştır. Böylece fiil cümlesinden isim cümlesine geçiş vardır. Fiil cümleleri belli bir zaman dilimini ifade ederler. İsim cümleleri için ise bu söz konusu değildir. Teknik anlamda yapılan tartışmalar edatların yüklendiği manalar ve böylece başına geldikleri fiillerin zaman akışkanlığı surede verilmek istenen mesajı muhatapta tam oturtmakta ve sağlamlaştırmaktadır. Kur’ân Arapça indirilmiştir. İndirildiği

⁷¹ Er-Razi, *Mefatihu'l Gayb*, 32/323.

⁷² Er-Razi, *Mefatihu'l Gayb*, 32/323.

⁷³ Er-Razi, *Mefatihu'l Gayb*, 32/323.

dönemdeki Araplar dillerinin inceliklerini gayet iyi biliyorlardı ki bu konuda çok mahir idiler. Eğer surede bir çelişki veya dillerine ters gelen bir şey söz konusu olsa idi buna hemen itiraz ederlerdi. Fakat onların böyle bir itirazları olmamıştır. Onlar surenin kendilerine verdiği mesajı çok iyi anlamış ve bundan sonra da bir daha bu konuda Hz. Muhammed'e (s.a.s) böyle bir teklifte bulunmamışlardır. Ayetlerin barındırdıkları zaman ihtimalleri muhataplarında zaman mefhumunu ortadan kaldırmış ve mutlak bir mana meydana getirmiştir. Yaptıkları şey öteden beri küfürdür buna devam ettikleri sürece de küfürde kalmaya devam edeceklerdir. Hz. Muhammed (s.a.s) ne geçmişte ne şimdi ne de gelecekte onların yaptıklarına tapmamış, tapmıyor ve tapmayacaktır. Bu da istedikleri şeyin muhal olduğunu ortaya koyar.

وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (Ve siz benim ibadet ettiğime ibadet ediciler değilsiniz.) Tefsiri yukarıda verilmişti.

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ

Yukarıda zikredilen ayetlerin tam neticesi bu ayette ortaya çıkmaktadır. Bu ayet müfessirler arasında farklı şekillerde tefsir edilmiş ve yapılan tefsirler bireysel yaşamı etkilediği kadar toplumsal yaşamı da etkilemiştir. O yüzden bu ayeti biraz daha derinlemesine incelemeye gayret edeceğiz.

Genellikle “sizin dininiz size benim dinim bana” şeklinde çevrilen ayetin bu şekilde çevrilmesi ve anlaşılması isabetli midir? Hz. Peygamber (s.a.s) bu ayetten sonra kâfirlere karışmamış ve onların dinlerine saygı mı göstermiştir yoksa küfürle mücadelesine kaldığı yerden devam mı etmiştir?

Kurtubî ayeti; “Sizin dininizin karşılığı sizin, benim dinimin karşılığı benim olsun” şeklinde tefsir ettikten sonra bu ayetin cihad ayetiyle mensuh olduğunu söyler. “Din” kelimesini “ceza” olarak tefsir edenler de olmuştur. Bunlara göre ayet; “yaptıklarınızın cezasını/karşılığını göreceksiniz ben de yaptıklarımın karşılığını göreceğim” şeklinde olur.⁷⁴

Semerkandî'ye göre Hz. Muhammed (s.a.s) bu ayetle kâfirlere; ben size anlatacaklarımı anlattım ve tevhîd diniyle ilgili tüm delilleri getirdim. Bundan sonra

⁷⁴ Kurtubî, *el-Cami' u liehkami'l Kur'an*, 20/224.

yapabileceğim bir şey kalmadı. Siz kendi dininizde devam edin ben de kendi dinimde devam edeceğim. İlerde yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz, demiştir. Ona göre bu ayet cihat ayetiyle nesh edilmiştir.⁷⁵ Elmalılı ise surenin neshedilmediğini hatta kendisinden sonra gelen “Nasr” suresiyle fetihlerin başlangıcı ve mücadele babından olduğunu söyler.”⁷⁶

Seyyid Kutub’a göre bu ayet İslam’la küfrü birbirinden tamamıyla ayırmış, müminlerle kâfirlerin hiçbir bağlarının kalmadığını ortaya koymuştur. Bu ayrılık inançta olduğu gibi yaşamda, düşüncede ve metotta meydana gelmiştir. İnsanlar bazen cahiliyye düşüncelerini İslam’la karıştırabilirler. Hatta zamanla cahiliyle inanışlarını İslam inanışymış gibi de görebilirler. Doğru yoldan sapmanın mümkün olduğu bir ortamda bu ayet, her şeyi birbirinden ayırmakta, hak ile batılı net bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Böylece davetçi cahiliyle sisteminden farklı bir yol üzerinde olduğunu ortaya koymakta ve yolunu netleştirmektedir.⁷⁷

Bu ayetin küfre hoşgörülü davranma veya küfre rıza gösterme anlamına gelmesi mümkün değildir. Çünkü Resûlullah (s.a.s) küfrü ortadan kaldırmak, insanları tevhiid dinine davet etmekle görevlendirilmiştir. Hal böyleyken O’nun (haşa) küfre rıza ve hoşgörü göstermesi imkânsızdır.

Aslında bu ayet kâfirlere üstü kapalı bir tehdittir. Siz küfrünüz üzerine devam edin biz de tevhiid üzerine devam edeceğiz ve mücadelemiz aralıksız sürecektir. “Din” kelimesi ceza olarak ele alındığında kâfirlere, “sizin yaptıklarınızın cezası/karşılığı size, benim yaptıklarımın cezası/karşılığı da banadır” demek olur ki bu da bir tehdit şeklidir.⁷⁸

Mevdudî bu ayeti şöyle tefsir eder: “Benim dinim ayrı, sizin dininiz ayrıdır. Ne ben sizin yaptıklarınıza taparım ne de siz benim taptığıma taparsınız. Yollarımız ayrıdır ve hiçbir şekilde birleşmez. Bu kâfirlerden beraattir, onlara karşı hoşgörülü olmak değildir. Aynı şekilde kâfirlerin Müslümanlarla hiçbir zaman uzlaşmayacaklarını, onların Müslümanlar kendi dinlerine tabi olmadıkça beraber olmayacaklarını ortaya koymaktır. Bu beraat ilanı, bu sureden sonra nazil olan Mekki

⁷⁵ Ebu Leys Nasır b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim Semerkandî, *Bahru’l Ulum* (Beyrut: Daru’l Kutubu’l İlmiyye, ts.), 521.

⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 10/370.

⁷⁷ Seyyid Kutub, “*Fizilali’l Kur’ân*”, (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2003), 18/590-591.

⁷⁸ Er-Razi, *Mefatihul Gayb*, 32/323.

surelerde peş peşe tekrarlanmıştır. “...benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım”, “De ki ey insanlar, benim dinimden kuşkuda iseniz, ben sizin Allah'tan başka taptıklarınıza tapmam. Sizi öldürecek olan Allah'a taparım. Bana Müminlerden olmam emredilmiştir.”⁷⁹ “Şayet sana, karşı gelirlerse, ben sizin yaptıklarınızdan uzağım de.”⁸⁰ “Bizim işlediğimiz suçtan siz sorulacak değilsiniz, biz de sizin işlediğinizden sorulacak değiliz. De ki, Rabbimiz hepimizi bir araya toplayacak sonra aramızda hak ile hükmedecektir. En adil hüküm veren, bilen O'dur.”⁸¹ “De ki ey kavmim, durumunuza göre çalışın, ben de çalışıyorum. Yakında bileceksiniz, kendisini rezil edecek azab kime geliyor ve sürekli azab kimin üzerine konuyor?”⁸² Kur'an-ı Kerim'in bu peş peşe açıklamaları ve لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينَ ifadesinin anlamı, “siz kendi dininize devam edin, ben de kendi dinime devam edeyim” değildir. Aslında maksat bu ayette buyurulduğu gibidir: “De ki, ben dinimi yalnız Yüce Allah'a halis kılarak O'na kulluk ediyorum.”⁸³

İslam “Dinde zorlama yoktur” ilkesiyle kimseye tevhîd inancını kabul etmeye zorlamaz. Fakat bu küfre rıza gösterdiği veya küfre tolerans tanıdığı için değildir. Bilakis insanları inançlarını tercih etmeleri konusunda serbest bırakma gayesi taşımasındandır. Küfre rıza küfürdür. Yüce Allah küfre rıza göstermez,⁸⁴ ancak, insanların tercihlerinde iradelerine de müdahale etmez.

“لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينَ” ayeti asla küfre rıza ve hoşgörü anlamında değildir. “Bırakın kâfirler nasıl istiyorlarsa öyle yaşasınlar, onların dini onlara bizim dinimiz bize”, şeklindeki anlayış bu ayetin vermek istediği mesajdan fersah fersah uzaktır.

Surenin nüzul sebebiyle ilgili yapılan rivayetlere bakıldığında şu açık ve net bir şekilde görülür ki Mekke müşrikleri önünü alamadıkları İslam'ı kendi dinleriyle uzlaştırarak yozlaştırmak istemektedirler. Amaçları bu dini kabul etmek değil, itibarsızlaştırmaktır. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.s) kendi dinlerine -velev ki göstermelik bile olsa- iltifat etmesi dinlerine itibar kazandıracak, diğer insanların

⁷⁹ el Yunus 10/41, 104.

⁸⁰ el Şuara 26/216.

⁸¹ el Sebe 34/25-26.

⁸² el Zümer 39/39-40

⁸³ el Zümer 30/14, Ebu'l Al'a Mevdudî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 7/283.

⁸⁴ el Zümer 39/7.

gözünde meşrulaştıracaktır. Hatta zamanla Resulullah'ın (s.a.s) davetinin bir ehemmiyeti bile kalmayacaktır. Bu hareket Müslümanların Mekke şirk sistemiyle entegrasyonunun yolunu açacak ve sistemin bir parçası haline getirecektir. Her şeyi bilen Yüce Allah, müşriklerin bu sinsi planlarını bildiği için onlara o güne kadar kullanılmayan çok sert bir ifadeyle seslenmiş “Ey kâfirler” diyerek kurmak istedikleri tuzaklarını boşa çıkarmıştır. Surenin son ayeti de Müslümanların küfürle hiçbir şekilde bir bağlarının olamayacağını, hoşgörü ve toleransın söz konusu bile edilmeyeceğini belirten son noktadır.

İKİNCİ BÖLÜM SUREDE GEÇEN KAVRAM ve ISTILAHLAR

2.1. Küfür

Sözlükte küfür, örtmek demektir. Tohumu toprakla örttüğü için çiftçiye “kafir” denir.⁸⁵ Arapların dilinde küfrün aslı; örtmek demektir. Bu manada gece için “kafir” ifadesi kullanılır, çünkü gece her şeyi karanlığıyla örter. Çiftçilere de kafir denir. “O yağmur misali ki bitirdiği yeşillik, küffarı hayrette bırakır.”⁸⁶ Ayette “küffar” olarak isimlendirilenler çiftçilerdir; çünkü çiftçiler tohumu toprağa eker ve üzerini toprakla örterler.⁸⁷ Ayrıca kavramın luğavi anlamı örtmek olduğu için denize, güneşin batımına ve geceye de “kafir” denmiştir.⁸⁸

Istilahta ise küfür, “Hz. Peygamberi ve onun Yüce Allah’tan getirdiği kesinlikle sabit olan şeyleri yalanlamak, tevatür yoluyla bize ulaşmış bulunan hükümlerden birini ya da birkaçını inkâr etmek” demektir.⁸⁹

“k-f-r” fiili yukarıda belirtilen somut şeylere isnat edildiği gibi soyut şeylere de isnat edilebilmektedir. Bu da kişinin kendisine yapılan iyilikleri görmezden gelerek inkâr edip böylece nankörlük etmesidir. “Kur’ân’ı Kerim’in nüzulü esnasında, Arap muhatapları tarafından “küfür” kelimesine, örtmek-gizlemek, nankörlük etmek, bir hakkı inkâr etmek, Allah’a isyan ve O’nun ayetlerini inkâr etme gibi anlamların yüklenmiş olduğu görülmektedir. Buradan da “küfür” terimine yüklenen İslami anlamın, cahiliye Arapları tarafından hiç duyulmayan, bilinmeyen ve bir çağrışım yapmayan yeni bir anlam olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kur’ân’ı Kerim’in kullanımını da bu yüzden Araplar tarafından garipsenmemiştir.”⁹⁰

İlim adamları küfrün dört kısım olduğunu belirtirler: 1- Küfr-i inkârî: Cenâb-ı Hakk’ın varlığını ve birliğini inkâr etmektir. 2- Küfr-i cuhûdî: Hakkı kalp ile bilip dil ile ikrar etmemek ve zahirî inkârda ısrar etmektir. 3- Küfr-i iradî: Hakkı kalben tasdik ettiği halde dil ile söylemekten inaden inkâr etmek yani bu, zahiri inkâr etmektir. Diğer bir tarif, “Hakikati bilip ikrar etmek, ama onu kabulden ka-

⁸⁵ Ebu Muhammed, İzzettin Abdulaziz b. Abdisselam b. Ebi Kasım b. el Hasan el-Sülebi ed-Dimeşkî, *Tefsiru’l Kur’ân*, (Beyrut: Daru ibni Hazm, 1992), 1/101.

⁸⁶ el Hadid 57/20.

⁸⁷ Kurtubi, *el Câmi’u li Ahkmi’l Kurân*, 1/181

⁸⁸ Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan esiruddin el-Endulusi, *el-Behru’l Muhit fit’tefsir*, (Beyrut, Daru’l Fikr, h. 1420), 1/75.

⁸⁹ Karaman Fikret, vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, (Ankara: DİB yayınları, 2006), 390.

⁹⁰ Yunus Ekin, *Kur’an’a Göre ‘Küfür’ Kavramı*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü Temel İslam bilimleri, Doktora tezi), 27.

çınmaktır.” 4- Küfr-i nifakî: Hak ve hakikati dil ile ikrar edip kalben ona inanmamaktır. Münafıkların küfrü bu kabildendir.⁹¹

Kur’ân-ı Kerim’de küfür kelimesi, takriben kırk ayette mastar, üç yüz küsur ayette fiil, yüz seksen dört ayette de isim olmak üzere 536 ayette geçmektedir.⁹² Kur’ân’ı Kerim’de genel olarak küfür üç⁹³ manada kullanılmıştır:

A) Cuhûd; bilerek inkâr etmek yani kişinin Yüce Allah’ın varlığını ve ayetlerini,⁹⁴ birliğini inkâr etmek⁹⁵, O’na şirk koşmak,⁹⁶ çocuk isnat etmek⁹⁷ ve teslis inancında olduğu gibi O’na herhangi birini denk kabul etmek.⁹⁸

B) verilen nimetlere nankörlük etmek.

C) Teberri etmek.

Bilerek inkâr etme durumunun Kur’ân’ı Kerim’de “cuhûd” kelimesiyle ifade edildiği görülmektedir.⁹⁹ Bu itibarla “c-h-d” kökünden türeyen bu fiilin, küfür kavramını anlatan önemli terimlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. “Cuhûd” kelimesi; reddetmek, bile bile inkâr etmek anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁰ “...Ayetlerimizi; ancak kafirler bile bile inkâr ederler”¹⁰¹ ayetinde geçen “cuhûd” kelimesinden ötürü “bile bile inkâr” şeklinde anlam verilmiştir.

Allah’ın varlığını bile bile inkâr etmek, her şeyin kendiliğinden var olduğunu kabul edip buna inanmak, ilahi bir gücü yok saymak, her şeyi maddeden ibaret saymak mutlak küfürdür. İnsanlardan kimisi Yüce Allah’ın varlığını bilmesine rağmen sırf inat olun diye inkâr eder. Aklı ona her şeyin bir yaratıcısının olduğunu

⁹¹ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, 13, 7045-7046.

⁹² Ekin, *Kur’an’a Göre ‘Küfür’ Kavramı*, 28.

⁹³ El Askeri, Ebu Hilal Hasan b. Abdullah b. Said, *El Vucuh ve’n-Nezair*, (Kahire: Mektebetü’s Sekefetü’l Diniyye, 2007), 409.

⁹⁴ el Al-i İmran 3/21.

⁹⁵ el Bakara 2/6.

⁹⁶ el Kafirûn 109/1.

⁹⁷ el Yunus 10/68 el Bakara 2/116, el Maide 5/17, 72, el En’am 6/101, el Tevbe 9/30, 31

⁹⁸ el Maide 5/73.

⁹⁹ el En’am 6/33, el A’raf 7/51, el Hud 11/59.

¹⁰⁰ İbni Manzur, *Lisanu’l Arab*, “chd”, 3/106.

¹⁰¹ el Ankebut 29/47.

hatta kalbi bu konuda mutmain olmasına rağmen sırf inaden -Ebu Cehil'de¹⁰² olduğu gibi- inanmadığını söyler.

Allah'ın varlığını inkâr eden düşüncelerin başında ateizm/tanrıtanımazlık gelir. Türkçeye “ateizm” olarak geçen kelimenin aslı “teizm”dir. Teizm, Yunancada Yüce Allah'a inanmak demektir. Bu kelimenin başına olumsuzluk eki olan “a” harfi getirilerek “ateizm” şeklinde Yüce Allah'ın varlığını inkâr eden felsefi görüş haline gelmiştir.¹⁰³ Materyalist düşüncenin de temelini oluşturan ateizm/tanrıtanımazlık, Allah, ruh, ölüm ötesi vb. her türlü inancı reddeden görüşler sistemi ki dini tümünden olumsuz kabul eder.¹⁰⁴

Maddeci ateist düşüncenin ilk savunucularının Demokritos ve Epikurus olduğu söylenmektedir. Ateizm en parlak dönemini ise Karl Marx ve Engels ile yaşamıştır. Özellikle maddeci düşüncenin ilklerinden sayılan Demokritos, evreni ruhsal her türlü varlıktan ayrı sadece maddeci bir bakış açısıyla ele alarak her şeyi maddeden ibaret saymıştır. Ateistler Yüce Allah'ın varlığını tartışmazlar, onlara göre var olmayan bir şeyin tartışması da olmaz.¹⁰⁵

Genel olarak ateizm iki sınıfa ayrılır: Negatif ateizm ve pozitif ateizm. Negatif ateizm tanrının varlığını olası görür; ama varlığını ispatlayacak herhangi bir delil yoktur der. Pozitif ateizm ise tanrının varlığını olası görmez. Onlara göre öyle bir ihtimal yoktur.¹⁰⁶

Farklı şekillerde tezahür eden ateizm düşüncesinin en popüler olanı *materyalizmdir*. Materyalizm, her şeyin maddeden oluştuğunu, maddenin dışında herhangi bir varlığın olmadığını dolayısıyla başta Yüce Allah olmak üzere beş duyu organıyla algılanamayan varlıkların ve ölümden sonra başka bir hayatın var olmadığını savunur. Tanrı ve diğer metafizik varlıkların insanların kendi hayal güçlerinden kaynaklandığını, dış alemin varlığından metafizik varlıkların olduğu kanısına vardıklarını iddia ederler. Onlara göre maddeye bakan insan bunu yapan

¹⁰² Mehmet Ali Kapar, “Ebu Cehil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 1994), 10/117-118.

¹⁰³ Hançerlioğlu, *Orhan, Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: 1993), 437.

¹⁰⁴ İvan Florov, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1991), “Ateizm/Tanrıtanımazlık”, 458.

¹⁰⁵ Tarihi Olaylar Sitesi, “Ateizm” (Erişim 27 Ocak 2021).

¹⁰⁶ Makaleler.com, “Ateizm” (Erişim 27 Ocak 2021).

birinin olabileceğini düşünmüş ve bu düşünce onda tanrı inancını meydana getirmiştir. Bu sebepten dolayı “tanrı insanı değil, insan tanrıyı yarattı” derler.

Onlara göre canlılar hayata gelirler ve ölürlər. Öldükten sonra da yok olup giderler. Ölümden sonra başka bir hayat yoktur. Başka bir hayat olmadığı için de iddia edildiği gibi cennet cehennem diye bir şey de yoktur. Canlılar doğarlar yaşarlar ve ölürlər. Bu döngü devam eder gider. Bu düşünceye Kur'an-ı Kerim'de şöyle atıfta bulunulur: “(İnanmayanlar şöyle) dediler: 'Dünya hayatımızdan başka bir hayat yok. Ölürlər ve yaşarız. Sadece zaman bizi yok eder.' Onların bu konuda bir bilgileri yoktur. Sadece (öyle olduğunu) zan (iddia) ederler.”¹⁰⁷

Bütün sapmalara karşı olduğu gibi ateist düşünceye karşı da Yüce Allah değişik zaman ve mekanlarda peygamberler göndermiştir. Nitekim vahyin gönderiliş amaçlarının başında Yüce Allah'ı tanıtmak gelmektedir. Zaten tüm ilahi kitaplar ve peygamberler ahiret ve nübüvvet inancının yanında insanlara Yüce Allah'ı tanıtarak O'nunla ilgili anlayacakları tarzda bilgiler verip inkâr düşüncelerine karşı insanlara akıllarını kullanmalarını, kâinatın ve içindekilerin üzerine tefekkür etmelerini tavsiye ederler. Zira akıl hiçbir şeyin kendiliğinden var olamayacağını söyler. Hatta bunun ihtimal dahilinde dahi olamayacağını savunur. Zaten bundan dolayıdır ki ateistler Yüce Allah'ın varlığı üzerine düşünmezler, sadece “yoktur” derler. Yokluğuyla ilgili delil getirmekten sakınırlar, böyle bir şey bizim işimiz değildir diyerek sıvışırılar. Üzerinde tefekkür ederlerse ne kadar derin bir yanılgı içinde olduklarını göreceklerdir. Çünkü Yüce Allah'ın yokluğunu ispat mümkün değildir. Bu konuda ne kadar delil aranırse aransın bulmak imkansızdır. Akıl mevcudatın kendiliğinden var olmayacağını söyler. Onlar da bunun imkansızlığını bildikleri için mugalata yaparak “olmayan bir şeyin ispatına ne hacet” diyerek başta kendilerini sonra da başka insanları kandırmaktadırlar.

Allah indirdiği kitaplar ve peygamberlerle insanlara sadece kendisini tanıtmakla kalmamış aynı zamanda onlara kâinat ile ilgili bilgiler de vermiştir. Hatta insanın yaratılışını ilk aşamadan ele alıp sonraki tüm aşamaları -ölümüne kadar¹⁰⁸- anlatarak bir yaratıcının olduğunu ve bunun da kendisi olduğunu açık ve net bir şekilde ifade etmiştir.

¹⁰⁷ el Casiye 45/24.

¹⁰⁸ el Mu'minûn 23/12-15, el Hac 22/5.

Kâinatın nasıl ve ne zaman oluştuğu ne zamana kadar devam edeceği ve sonunun ne olacağı gibi sorularla birlikte hayatın nasıl başladığı, bu çeşitliliğin nasıl oluştuğu hepsinden önemlisi insanın nereden geldiği, niçin geldiği ve nereye gideceği gibi sorular insanların öteden beri cevabını aradıkları sorulardır. Zira her insan fitratında bir anlam arayışıyla yüzleşmektedir.

Bir yaratıcı olmadan insanların yüzyıllardır aradığı soruların cevabını bulmak mümkün değildir. Kâinatın nasıl oluştuğu ve ne zaman oluştuğuyla ilgili günümüzde ulaşılan bilgiler sadece varsayımdır. Hayatın ne zaman ve nasıl başladığıyla ilgili olarak ise henüz elle tutulur kesin bir bilgi yoktur. İnsanlık tarihiyle ilgili olarak birçok varsayım olmasına rağmen bunların hiçbiri kanıtlanmış değildir.

İnsanın nereden geldiğiyle ilgili vahyin dışında kanıtlanmış hiçbir bilgi yoktur. Tek bilinen şey çiftlerin birleşmesiyle anne rahminde meydana gelen bir varlık oluşudur. Ötesi bilinmemektedir. Ortaya atılan evrim teorisi de bu bilinmezliğin verdiği bir çaresizlikten başka bir şey değildir. Yaratıcıyı yok sayarsanız evrim teorisi gibi bir ucubeyle boğuşmak zorunda kalırsınız ki bugüne kadar bunu ispatlayacak herhangi bir delil de getirilebilmiş değildir.

İnsanın dünyaya niçin geldiğiyle ilgili olarak da vahyin dışında hiçbir bilgi yoktur. Vahyin haber verdiğinin dışında çok farklı teoriler ortaya atılsa da işin aslı asla bilinmemektedir. İnsana canlılık veren, vahyin “ruh” olarak isimlendirdiği şeyin nasıl bir şey olduğu hakkında insanın pek fazla bilgisi yoktur. Yahudilerin “ruh” ile ilgili sordukları soruya gelen cevap bu konuda pek fazla bilginin olmadığı yönündedir.¹⁰⁹ Ayette geçen “ruh” ifadesi insana hayat veren ruhtur.¹¹⁰ Onunla ilgili insanlara çok az bilgi verildiği¹¹¹ ayetin devamında gelmektedir. Ruhla ilgili bugüne kadar onlarca çalışma yapıldığı halde somut bir bilgiye ulaşılamamıştır. Elimizde bulunan tek bilgi vahyin haber verdiğini ve adına “ruh” denilen bir şeyin (enerjinin) varlığıdır.

¹⁰⁹ el İsra 17/85.

¹¹⁰ Nasuriddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi el-Beydavî, *Envaru'l Tenzil ve Esrari't Te'vil*, (Beyrut: Daru İhya et-Turasi el-Arabi, h. 1418), 3/265, Zemahşeri, *El-Keşşaf an Hekâiki Ğevamizi Et-Tenzil*, 2/290.

¹¹¹ et-Taberî, *Cami'ul Beyan fi Te'vili'l Kur'ân*, (Müessesetu'l Risale, 2000), 17/541, Zemahşeri, *El-Keşşaf an Hekâiki Ğevamizi Et-Tenzil*, 2/290.

Allah'ın varlığını inkâr eden ve her şeyin kendiliğinden var olduğunu, kâinatın bir yaratıcısının olmadığını varlıkların oluşumunun tesadüflere bağlı olduğunu iddia eden ateizm ve türevleri tüm düşünce ve inanışların bu konuda ortaya koydukları ikna edici hiçbir delilleri yoktur. Sadece mugalata yapıp laf ebeliği yapmaktadırlar.

Akıl hiçbir şeyin kendiliğinden var olamayacağını söyler. Eseri görünce müessiri hareket görünce muharriki arar. Duman görünce ateşi, ses duyunca sahibinin varlığını düşünür. Bu da insanın düşünerek Yüce Yaratı'cıya ulaşması ve varlığını kabul etmesi hakikatidir. Bununla ilgili Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in (as) kıssası geçer:

Putperest bir toplumda yaşayan genç İbrahim yaşadığı toplumun dikkatini üzerinde bulundukları dini inançların hatalı olduğuna çekmek için anlayacakları şekilde kıyaslamalarda bulunur. Onları hak yola ulaştırmak için taptıkları şeylerin, ilk önce hudus olduklarını ispatlar sonra da bunların hudus olmaları sebebiyle ilah olamayacaklarına dikkatlerini çeker.¹¹² Yıldızlara tapanlara taptıkları yıldızların gün doğunca kaybolmalarını delil getirerek ilah olamayacaklarını böylece ilah vasfını taşıyan varlığın aciz olamayacağını eğer aciz ise de ilah olamayacağını “Batanları sevmem”¹¹³ temsiliyle ispatlar. Aya tapanlara da aynı minvalde misal getirir ve bunun da hudus olduğunu ortaya koyarak ilah olamayacağını dile getirir.¹¹⁴ Akabinde kendi tanrılarının daha güçlü olduğunu iddia eden güneş perestlere de aynı üslupla yaklaşır ve güneşin de gece karanlığına yenildiği için ilah olamayacağını ortaya koyar.¹¹⁵ Kur'an-ı Kerim'in detaylarına girmeden genel hatlarıyla verdiği bilgilerden anlıyoruz ki Hz. İbrahim, (as) döneminde yaşanan inançların tümünün batıl oluşlarını ispatlamış ve şu muhteşem hakikati ortaya koymuştur.

*“Ben, gökleri ve yeri yoktan yaratan yaratıcıya Hanîf olarak yöneldim ve müşriklerden değilim.”*¹¹⁶

Ayette geçen “hanif” kelimesi dikkat çekicidir. Çünkü “hanif” kelimesi anlam olarak; dalalatten istikamete yönelmek anlamına gelmektedir. Dini anlamda ise Hz. İbrahim'in (as) tebliğ ettiği hak din üzerinde bulunan ve Allah'ın birliğine inanan

¹¹² Zemahşeri, *El-Keşşaf an Hekâiki Ğevamizi Et-Tenzil*, 2/40.

¹¹³ el En'am 6/76.

¹¹⁴ el En'am 6/77.

¹¹⁵ el En'am 6/78.

¹¹⁶ el En'am 6/79.

müminlere denir.¹¹⁷ Dolayısıyla bu kelime genel olarak tevhiidi ifade eder. “Kur’ân-ı Kerim’de “hanîf” kelimesi 12 ayette gelmiş olup ikisi çoğul olarak kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de Hz. İbrahim’in (as) dinini hanîf¹¹⁸ kendisinin de Müslüman bir hanîf¹¹⁹ olduğu bildirilirken dinine uyanlara da hanîf denmiştir.¹²⁰ Hz. Muhammed’in (s.a.s) getirdiği din ile Hz. İbrahim’in (as) dininin aynı hak tevhit dini olduğu vurgusu yapılmıştır.¹²¹ Yine Allah’a ortak koşmayanların Allah’ı halis olarak birleyenlerin hunefa olmaları,¹²² hanîf olarak hak dine yönelmeleri¹²³ ve ibadet etmeleri¹²⁴ emredilmiştir.”¹²⁵

Yüce Allah, Kur’ân-ı Kerim’de kâinatı ve içindekileri örneksiz,¹²⁶ yeri ve gökleri altı günde¹²⁷ yarattığını, yaratılışın başlangıcında her şeyin tek parça olduğunu, sonradan bunların birbirinden ayrıldıklarını¹²⁸ ifade ederek bunlar gibi birçok detay verir. Bunları anlatırken aslında insanların hiçbir şeyin kendiliğinden var olmadığına bütün bunların biri tarafından tasarlanıp hayata geçirildiğine dikkatini çeker.

Yüce Allah kâinatın yaratılışının anlatımıyla yetinmez insanın yaratılışından da söz eder. İlk insanın yaratılış aşamalarını detaylarıyla anlatır.¹²⁹ Aynı şekilde insanı yarattığını ardından kendisine ruhundan üflediğini¹³⁰, insanın anne rahminde geçirdiği aşamaları,¹³¹ detaylandırır. Bütün bunları her şeyin bir yaratıcısının olduğunu, hiçbir şeyin kendiliğinden ve tesadüfen olmadığını ortaya koymak için anlatır. Kâinatın ve insanın yaratılışıyla ilgili olarak girilen detaylar; ancak onları yapan bilir dedirtecek teferruattadır. Her şeyin mükemmel bir hesaplama ve ölçüyle

¹¹⁷ El-İsfehâni, *Müfredat*, “h-n-f”, 133.

¹¹⁸ el Bakara 2/135, el Al-i İmran 3/95.

¹¹⁹ el Bakara 2/135, el Nahl 16/120.

¹²⁰ el Nisa 4/125, el En’am 6/101.

¹²¹ el En’am 6/161.

¹²² el Hac 22/31.

¹²³ el Yunus 10/105.

¹²⁴ el Beyyine 98/4.

¹²⁵ Fikret Kahraman vd., “*Dini Kavramlar Sözlüğü*”, “Hanîf”, 230.

¹²⁶ el En’am 6/101.

¹²⁷ el A’raf 7/54, el Yunus 10/3.

¹²⁸ el Enbiya 21/30.

¹²⁹ el Hac 22/5, el Mu’minûn 23/12-14.

¹³⁰ es-Secde 32/9.

¹³¹ el Hac 22/5, el Mu’minûn 23/12-14.

yapıldığını,¹³² ciddi bir planlamanın ve projelendirmenin olduğunu, bu projenin bir takvim çerçevesinde¹³³ ve takvim üzere¹³⁴ hayata geçirildiğini beyan eder.

Bir yerde ölçü, düzen, planlama varsa bunun arkasında bir ilim vardır. Ölçü, düzen ve planlamanın mükemmelliği arkasındaki ilmin de mükemmelliğini ortaya koyar. Kur’ân’da buna özellikle vurgu yapılır: *“Rahman’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (düzensizlik) görüyor musun?”*¹³⁵

Kader olarak isimlendirilen kavram aslında her şeyi belli bir ölçü dahilinde yapmaktır. Yüce Allah, kâinatı yaratmadan önce projelendirmiş, en ince detaylarına kadar hesaplamış, hassas dengeleri takdir etmiş ve akabinde icra etmiştir. Kâinat yaratıldığından beri başta verilen ölçü, denge ve düzen hiç aksamadan bugüne kadar devam etmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de çeşitli yerlerde bu denge ve ölçülere değinilmiştir. Güneş ve ayın belli bir hesaplama ve belli bir yörüngede hareket ettikleri,¹³⁶ gece ve gündüzün belli bir düzen içinde oluştuğu,¹³⁷ yağmurun belli bir miktar ve düzen içinde yağdığı,¹³⁸ denizde yüzen gemilerden söz edilerek suyun kaldırma gücünün olduğu¹³⁹ ve daha birçok konuya değinilerek bir yaratıcının varlığı ispatlanmıştır.

İnsanları küfre götüren bir başka düşünce şekli de “deizm”dir. Deizm: “Kâinatın gerisinde onu harekete geçiren bir güç olduğuna inanan bir inanç türüdür. Onlara göre Tanrı insanların ilişkilerine karışmaz. O ilk hareketi veren olmakla beraber elçi ve kutsal kitap göndermez.”¹⁴⁰ “İlk Muharrik” düşüncesiyle ortaya çıkan bu akımın ilk savunucularından olan Aristoteles’e göre; hareket eden her varlık bir muharrike muhtaçtır. Bu muharrik aynı zamanda harekete geçirdiği şeyin dışında

¹³² el Kamer 54/49, el Furkan 25/2.

¹³³ el A’la 87/2,3.

¹³⁴ el Tin 95/4.

¹³⁵ el Mulk 67/3.

¹³⁶ el Rahman 55/5, el Enbiya 21/33.

¹³⁷ el Al-i İmran 3/190, el Yunus 10/6, el Enbiya 21/33.

¹³⁸ el Mu’minûn 23/18.

¹³⁹ el İsra 17/66.

¹⁴⁰ Doğan Göçmen, *Deizme ve Deistlere Dair Bazı Temel Gözlemler-1, 2.*

olmalıdır. Hiçbir şey kendi kendine harekete geçmez, onu harekete geçiren başka bir güç vardır.”¹⁴¹

Allah’ı inkâr etmek nasıl küfürse varlığını kabul edip ayetlerini inkâr etmek de küfürdür. Bütün her şeyi yaratan bir yaratıcı var, fakat bu yaratıcı yarattıklarına müdahale etmez, onlara karışmaz diyen *deistler*, müteal yaratıcıyı kabul eder; ama yaratıcının yaratıklarıyla iletişimini kabul etmezler. Bu düşünceye göre yaratıcı kâinatı yaratmış ve kendi başına bırakmıştır. Onlara göre, yaratıcı ne vahiy gönderir ne de peygamber.¹⁴²

Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de bu düşünceyi reddeder. Her şeye müdahil olduğunu belirtir. “*Göklerde ve yerde olanlar O’ndan isterler. O her gün bir iştedir.*”¹⁴³ şeklinde ifadesini bulan ayette Yüce Allah, yaratıklarıyla her an iletişimde olduğunu, onların ihtiyaçlarını karşıladığını ve her türlü isteklerine cevap verdiğini ifade etmektedir. Yine aynı şekilde insanlara peygamberler göndermiş,¹⁴⁴ onların aracılığıyla hayata yön veren kitaplar indirmiş,¹⁴⁵ kavimleri helak ederek tarihe müdahale ettiğini açık ve net bir şekilde açıklamıştır.¹⁴⁶ Peygamber kıssaları aslında Yüce Allah’ın insanlarla ne kadar alakalı olduğunu gözler önüne seren birer tarihi vesikadır.

Aynı şekilde insanlara peygamberler aracılığıyla zanaat öğrettiğini,¹⁴⁷ bir ülkeyi kıtlık döneminde Hz. Yusuf (as) aracılığıyla ekonomik buhrandan kurtardığını, başka bir peygambere hükümdarlık vererek dünyada o zamana kadar olmayan bir teknoloji verdiğini,¹⁴⁸ bir tek yaprağın bile O’nun ilmi olmadan yere düşmediğini,¹⁴⁹ O dilemedikten sonra kimsenin bir şey dileyemeyeceğini¹⁵⁰ belirterek her şeye müdahil olduğunu açık ve net bir şekilde belirtmektedir.

¹⁴¹ Okan Bağcı, Aristoteles’in ilk Muharriki ile Leibnez’in Yeter Neden’inin Mukayesesi, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8, (2017), 11-21.

¹⁴² Doğan Göçmen, *Deizme ve Deistlere Dair Bazı Temel Gözlemler-1, 2*

¹⁴³ el Rahman 55/29.

¹⁴⁴ el Bakara 2/87, el Bakara 2/151, el A’raf 7/35, el A’raf 7/59, et-Tevbe 9/129.

¹⁴⁵ el İbrahim 14/5, en-Nahl 16/43, 44.

¹⁴⁶ el Şuara 26/119-120, el Hud 11/60, el Hud 11/89.

¹⁴⁷ el Enbiya 21/80, el Sebe 34/10-11.

¹⁴⁸ el Neml 27/40.

¹⁴⁹ el Enfal 6/59.

¹⁵⁰ el Tekvir 81/29.

İnsanların yaratılıp başıboş bırakılmayacağını, gökleri yeri ve onların aralarındakileri oyun olsun diye yaratmadığını belirterek bu konuya son noktayı koymaktadır.¹⁵¹

Yüce Allah'ın varlığını inkâr etmek nasıl küfürse O'nun hiçbir şeye müdahil olmadığına inanmak da küfürdür. Zira O, peygamberler ve onların aracılığıyla insanlar dünya hayatlarında uysunlar diye kitaplar göndermiştir. Bu kitaplarda Yüce Allah'ın emir ve yasakları, maddi ve manevi uyulması gereken kuralları vardır. Bu kuralların öğrenileceği tek yol vahiydir. İnsan aklı; ancak duyu organlarıyla algıladığı şeyler üzerine düşünebilir ve yargıya varabilir. Bunların haricinde kalan şeylerle ilgili hiçbir şey bilemez. Akıl gayb denilen konulara vakıf olamaz. İnsanların kafalarını kurcalayan birçok soru vardır ki vahiy olmadan bunların cevabının bilinmesi imkansızdır.

Şirk de küfrün bir diğer şeklidir ki bu, diğer küfür şekillerinden daha yaygındır. Şirk sözlükte; “bir şeyi misline izafe etmektir. Bir işte veya bir malda ortak olmak gibi...”¹⁵²; diğer bir ifadeyle şirk, iki veya daha fazla kişinin bir malda veya bir şeyde ortak olmalarıdır;¹⁵³ bu ortaklık ayni, nakdi vs. malda olduğu gibi yetkide de olabilir. Mesela, bir şirketin ortaklarının aynı zamanda yetkide de ortak olmaları¹⁵⁴ ya da aynı suçu işleyenlerin cezada ortak olmaları gibi...¹⁵⁵ Kısacası “şirk” herhangi bir şeyde iki veya daha fazla kişinin ortak olmasıdır. Şirk kelimesi bazı ayetlerde sözlük anlamını korumuştur.¹⁵⁶

Dini anlamda ise şirk; uluhiyete ait bir özelliği bir başkasına tanımaktır. Yani bir şeyi veya şeyleri Allah'a eşit tutmak, yaratmada etkileri olmadığı halde onları şefaatçi saymak, ibadet edilmeye değer olmadıkları halde emir ve yasaklarını yerine getirmek suretiyle onlara ibadet edip onları yaratıklar üzerinde mutlak hüküm sahibi kabul etmek hatta onları Allah'ı sever gibi sevmektir.¹⁵⁷

¹⁵¹ “İnsan kendi başına bırakılacağını mı sanıyor!” el Kıyamet 75/36, “Biz gökleri, yeri ve onların arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık.” el Enbiya 21/16.

¹⁵² Ebu Hilal Hasan b. Abdullah b. Said, “Şirk”, 217, “(Kıyamet günü Yüce Allah soracak): Benim ortaklarım nerede!” el Nahl 16/27

¹⁵³ “O'nun mülkte ortağı yoktur.” el İsra 17/111.

¹⁵⁴ “Onu da işime ortak yap” el Taha 20/32, “Yoksa onların Yüce Allah'ın izin vermediği konularda kendileri için dinde yasalar koyan ortaklar mı var?” el Zümer 39/29.

¹⁵⁵ “Elbette ki sizler azapta ortaksınız.” el Zuhuruf 43/39.

¹⁵⁶ el Taha 20/32, el Fatır 35/40, el Ahkaf 46/4.

¹⁵⁷ Ekin, *Kur'an'a Göre 'Küfür' Kavramı*, 36.

Kur'ân-ı Kerim'de şirk üç manada kullanılmıştır:¹⁵⁸

1. İbadette Yüce Allah'a ortak koşmak: **فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا**¹⁵⁹ (“...Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, artık salih bir amelde bulunsun ve Rabbine ibadette hiç kimseyi ortak tutmasın.”) ayet ibadetin Allah'a has kılınması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü ibadet Yüce Allah'tan başkası için yapılsa Allah'a şirk koşulmuş olur.
2. İtaat manasında kullanılmıştır ki şeytan kıyamet günü kendisine tabi olanlara şöyle der:¹⁶⁰ **إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ** (“Elbette ki ben sizin daha önce (dünyada iken) bana itaat ettiğiniz iddiasını kabul etmiyorum.” beni şirk koşmanızı)” ifadesi, “bana itaat etmenizi” anlamındadır. Burada “şirk” ifadesi itaat anlamında kullanılmıştır.¹⁶¹ Dolayısıyla Allah'a itaat eder gibi bir başkasına itaat etmek, şirktir.
3. Riya anlamında kullanılmıştır: **فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا**¹⁶² (“Allah'ın huzuruna çıkacağını umut eden kimseler salih amel işlesinler ve ibadetlerinde O'na hiçbir şeyi ortak kılmasınlar.”) Buradaki şirk ifadesi de “riya” anlamında kullanılmıştır.

Alimler dinde şirki genel itibariyle iki başlık altında ele almışlardır:¹⁶³

1. Büyük şirk: Yüce Allah'a uluhiyet ve rububiyetinde ortak koşmaktır. Uluhiyette şirk; Yüce Allah'la beraber başka ilahların da olduğunu iddia edip kabul etmektir. Rububiyette şirk ise, Yüce Allah'ın kâinatı sevk ve idare edişinde ortağının olduğunu iddia edip kabul etmektir. Bu kısım şirk mutlak küfürdür. Nitekim Yüce Allah Kur'an'ı Kerim'de şöyle

¹⁵⁸ Ebu Hilal Hasan b. Abdullah b. Said, “Şirk”.

¹⁵⁹ el Kehf 18/110.

¹⁶⁰ el İbrahim 14/22.

¹⁶¹ Ebu Hasan Ali b. Ahmet b. Muhammed b. Ali el-Vahidî en-Nisabûrî, *el-Vecîz fî tefsîri'l kitabîl Azîz*, (Beyrut: Daru'l Kalem, h. 1415), 581, Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar b. Ahmet el-Merûzî es-Sem'anî et-Temîmî, *Tefsîrû'l Kur'ân*, (Riyad: Daru'l Vatan, 1997), 3/112

¹⁶² el Kehf 18/110.

¹⁶³ Ragıb el İsfehani, *Müfredat (Kur'ân Kavramları Sözlüğü)* (İstanbul: Çıra, 2010), “Şirk”, 547.

buyurmaktadır: “Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez.”¹⁶⁴ “Kim Yüce Allah’a şirk koşarsa kesinlikle dönüşü olmayan bir sapkınlığa düşmüştür.”¹⁶⁵ “Kim Yüce Allah’a şirk koşarsa, kesinlikle Yüce Allah ona cenneti haram kılmıştır.”¹⁶⁶

2. Küçük şirk: Kısaca buna riya da denir. Yapılan herhangi bir amelde Yüce Allah’ın dışında başkasının veya başkalarının da rızasını gözetmek... Bu çeşit şirk küfür olmamakla beraber yapılan ameli boşa çıkarır. Unutmamak lazımdır ki riya, münafıkların özelliklerinden bir tanesidir.¹⁶⁷

Tövbe edilmeden Yüce Allah’ın affetmediği tek günah şirktir. Bunun dışındaki günahları işleyenlerden istediğini affeder istediğini azap eder.¹⁶⁸ Şirk, Yüce Allah’ın hukukunu hiçe saymakla beraber O’nu âciz, eksik ve zayıf görmek, O’ndan başkasına tapmak apaçık bir iftiradır.

Allah insanları kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır.¹⁶⁹ Oysa şirk, insanı yaratılış amacının dışına çıkarır. Âsli görevi kendisini yaratana ibadet etmek olan insanı başka şeylere ibadet ettirerek yoldan çıkarır. İnsan görevini yerine getirdiği sürece değerlidir. Çünkü eşyanın tabiatı bunu gerektirir. Dolayısıyla işe yaramayan eşyanın hiçbir ehemmiyeti olmadığı gibi görevini yerine getirmeyen insanın da herhangi bir ehemmiyeti ve kıymeti yoktur.

Allah kâinatı ve içindekileri yoktan yaratmıştır.¹⁷⁰ Yaratma işinde kimseye ihtiyaç hissetmediği gibi onu sevk ve idare etme işinde de kimseye muhtaç değildir.¹⁷¹ Müşriklere göre putlar Yüce Allah’ın mülkünde ve tasarruflarında ortağıdır.

¹⁶⁴ el Nisa 4/48.

¹⁶⁵ el Nisa 4/116.

¹⁶⁶ el Maide 5/72.

¹⁶⁷ “Şüphesiz münafıklar Yüce Allah’ı aldattıklarını (sanırlar) oysa O onları (bulundukları durumda bırakarak) aldatır. Namaza kalktıklarında tembelce kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar. Yüce Allah’ı çok az hatırlarlar.” el Nisa 4/142.

¹⁶⁸ “Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez.” el Nisa 4/48.

¹⁶⁹ el Zariyat 51/56.

¹⁷⁰ el Haşir 59/24.

¹⁷¹ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا

“(Ya Muhammed!) De ki; çocuk edinmemiş, mülkünde ortağı olmayan ve âcizlikten dolayı yardımcı edinmemiş olan zata hamdolsun. O’nu yücelttikçe yücelt.” el İsrâ 17/111.

Bunun içindir ki onlara dua eder, adaklar adar ve önlerinde secdeye varırlar. Halbuki O'nun mülkte ortağı olmadığı gibi tasarrufunda da ortağı yoktur.¹⁷²

Kur'ân-ı Kerim'de şirk kavramı farklı kelimelerle ifade edilerek reddedilmiştir. Şöyle ki; **مِثْل** misl¹⁷³, **كُفْر** küfr¹⁷⁴, **وَلِي** veli¹⁷⁵, **شَفِيع** şefi¹⁷⁶ gibi... Şirk hem kalbi hem de ameli bir mahiyet taşır. Şirkin kalbi boyutu, Allah'ın esmasında ve fiillerinde ortağı ve dengi olduğunu kabul edip sahte tanrılar icat etmek, tasarrufunda bu sahte tanrıların rolü olduğuna inanmaktır. Ameli boyutu ise kişinin Allah'a şirk koştuğu şeylere ibadet etmesi ve onlara dua etmesidir.¹⁷⁷

Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde Yüce Allah'ın birliğine¹⁷⁸, eşi ve benzeri olmamakla beraber,¹⁷⁹ mülkünde ve tasarrufunda ortağının olmadığına,¹⁸⁰ insanların Yüce Allah'a ortak koştukları güneş, ay, yıldızlar gibi cisimlerin O'nun birer ayetleri olduklarına,¹⁸¹ bunların O'na boyun eğdiklerine,¹⁸² melek, cin, insan gibi kutsallık atfedilerek ibadet edilenlerin O'nun kulları olduklarına¹⁸³ vurgu yapılmaktadır.

Gerekçe her ne olursa olsun şirk, Yüce Allah'ın şiddetle reddettiği ve asla affetmediği bir günahıdır. İnsanlar farklı şekillerde bu günaha düşebilmektedirler. Müşrikler putları kendileri ile Yüce Allah arasında birer şefaathçi¹⁸⁴ kabul ediyorlarken Hristiyanlar Hz. İsa Mesih'i,¹⁸⁵ Yahudiler de Hz. Üzeyr'i¹⁸⁶ Yüce Allah'a oğul olarak nispet etmek suretiyle şirke düşmüşlerdir.

Şirkin Kur'ân-ı Kerim tarafından çok şiddetli bir şekilde hedef alınmasının belki de en önemli hikmetlerinden biri, insanların çoğunluğunun bu günaha meyilli

¹⁷² وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَكَتَبَ لَهُ تَكْوِيْنًا

“(Ya Muhammed!) De ki; çocuk edinmemiş, mülkünde ortağı olmayan ve acizlikten dolayı yardımcı edinmemiş olan zata hamdolsun. O'nu yücelttikçe yücelt.” el İsra 17/111.

¹⁷³ “O'nun misli yoktur” el Şura 42/11.

¹⁷⁴ “O'nun dengi yoktur” el İhlas 112/4.

¹⁷⁵ “O'nun yardımcısı yoktur.” el İsra 17/111.

¹⁷⁶ “O'nun dışında onlar için şefaathçi yoktur” el En'am 6/51.

¹⁷⁷ Ekin, Kur'an'a göre Küfür Kavramı, 38.

¹⁷⁸ el İhlas 112/1.

¹⁷⁹ el İhlas 112/2.

¹⁸⁰ el Bakara 2/247-253, el Al-i İmran 3/26.

¹⁸¹ el Fussilet 41/37.

¹⁸² el Fussilet 41/11.

¹⁸³ el A'raf 7/194.

¹⁸⁴ el Yunus 10/18.

¹⁸⁵ el Tevbe 9/30.

¹⁸⁶ el Tevbe 9/30.

olmalarından kaynaklanmaktadır. Tarihin her döneminde Yüce Allah'ın varlığını inkâr edenler azınlıkta kalmışlardır. Fakat Yüce Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte O'na ortak koşanlar ciddi bir orana sahiptirler. Farklı isimler altında da olsa şirk belası insanları her zaman tehdit etmiştir.

Şirkin temellendirilmesi inkârın temellendirilmesinden daha kolay ve ikna edici özelliklere sahiptir. Örneğin şefaât meselesi... Puta tapanların en ciddi gerekçeleri taptıkları putların kendileri ile Yüce Allah arasında şefaâtçi olacaklarını iddia etmeleridir. Onlara göre müteâl olan Yüce Allah'a kendilerinin ulaşması zordur ve bunun için de aracıya ihtiyaç vardır. Dolayısıyla taptıkları şey görünen maddi varlık (çeşitli şekillerdeki putlar, kültler vs.) değil yüklendikleri manadır. Bu hususa Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de dikkat çekerek onların, tapındıkları şeylere manalar yüklediklerini ve onları isimlendirdiklerini¹⁸⁷ ifade etmektedir. Halbuki onların ilah olarak taptıkları şeylerin hakikatte ilah olduklarına dair ellerinde hiçbir delilleri olmadığı gibi taptıkları şeyler de ilah olmayı hak edecek bir güce sahip değillerdir.¹⁸⁸

Bir başka yönüyle şirk, Yüce Allah'a ait olan özellikleri bir başkasına atfetmek olup sadece O'nun yetkisinde olan hususlarda bir başkasının da yetkili olduğuna inanmaktır. Bir gün Hz. Ömer ağız alışkanlığıyla babasının adına yemin edince Hz. Muhammed (s.a.s): "Allah atalarınız adına yemin etmenizi yasaklamıştır. Yemin edecek kimse ya Yüce Allah adına yemin etsin ya da sussun"¹⁸⁹ demiştir. Hz. Ömer insanlar zamanla kutsallık atfedip şirke düşmesinler diye altında biat edilen ağacı kestirmiştir. Müslümanlar zamanla ehli kitap gibi peygamberlerine ilahlık atfetmesinler diye Kur'ân-ı Kerim'de onun Allah'ın kulu ve elçisi olduğu, ehli kitabın düştüğü hataya düşmemeleri gerektiği vurgulanmıştır.¹⁹⁰ Bir hadisi şerifte şöyle geçmektedir: "Hristiyanların Meryem oğlu İsa'yı insan üstü niteliklerle övdüğü gibi siz de beni övmeyin. Ben sadece Yüce Allah'ın bir kuluyum. Benim için Yüce Allah'ın kulu ve resulü deyin."¹⁹¹

Âlemleri yaratan birdir. Eğer yaratıcı bir olmasaydı irade çatışması meydana gelirdi. İradelerin çatışması meselesini Kur'ân-ı Kerim şöyle ifade etmektedir: "Yer

¹⁸⁷ el A'raf 7/71, el Necm 53/23.

¹⁸⁸ el-Beydavi, *Envaru'l Tenzil ve Esrari't Te'vil*, 3/19.

¹⁸⁹ Tirmîzî, "Nuzûr", 8.

¹⁹⁰ el Âl-i İmrân 3/79- 80-144; el Mâide 5/116-117; el Kehf 18/110.

¹⁹¹ Buhârî, "Enbiyâ", 48; Dârimî, "Rikak", 68.

ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, düzenleri bozulurdu."¹⁹² Birden fazla ilah olsaydı bunlar muhakkak ki birbirleriyle anlaşmazlığa düşerlerdi. İlahların anlaşmazlığa düşmeleri durumunda da düzen namına bir şey kalmazdı. İnsanlar savaşırken bile dünya viraneye dönüyorsa ilahların savaşması durumunda neler olacağını tahayyül etmek zor olmasa gerek. Kâinattaki düzenin hiç aksamadan işlemesi ve hiçbir şekilde muhalefetin olmaması tek bir ilah ve tek bir iradenin olduğunu ortaya koymaktadır.

Şirkin en yaygın şekillerini şöyle sıralamak mümkündür:

- 1- Bu çeşit şirke felsefede düalizm denir. Bunlara göre biri iyilik diğeri de kötülük tanrısı olmak üzere iki ilah vardır. Bunlardan biri hep iyiliği diğeri de hep kötülüğü yaratır. Biz biliyor ve görüyoruz ki bazen iyilik bazen de kötülük galebe çalmaktadır. Bu durumda iki ilahtan birinin istediği olurken diğerin olmamaktadır. İyilik ve kötülük tanrılarının olduğuna inananlar iyilik tanrısının kötülüğü yaratmaya gücü olmadığını aynı şekilde kötülük tanrısının da iyiliği yaratmaya gücünün yetmediğini iddia etmektedirler. Bu durumda ortaya yine acizlik çıkmaktadır. Oysa bir ilahın her şeyi yapmaya gücü yetmelidir. İyiliği yaratabildiği gibi kötülüğü de yaratabilmelidir. Kötülük yaratmak bir ilaha yakışmaz şeklinde bir itiraz olabilir. Şu unutulmamalıdır ki bir şeye güç yetirmek ve onu yaratmak o şeyden razı olmak anlamına gelmez. Yüce Allah küfürden razı değildir.¹⁹³ Ama küfrü yaratmış olmasına rağmen kullarının küfretmelerine müdahale etmemektedir. Şayet bunların iddia ettiği gibi iki ilah olsaydı, bunlardan biri insanı yaratmak istese diğeri de karşı çıksa ve bunlar birbirleriyle tartışalar sonunda birinin dediği olsa ve insan yaratılsa veya yaratılmasa, ortaya birinin acizliği ortaya çıkar ki bu da ilah olmanın zıddı bir durumdur. Çünkü ilahın aciz olması mümkün değildir. Mağlubiyet acizliğin ispatıdır. Bir ilah asla mağlup olmaz. Mağlup olursa ilah değildir. Peki bunların bir konuda anlaşmaları mümkün değil mi? Anlaşmaları mümkündür dersek şöyle bir durum ortaya çıkar; bu iki tanrı arasındaki anlaşma ya mecburiyetten veya tercihten kaynaklı olacaktır. Mecburiyetten

¹⁹² el Enbiya 21/22.

¹⁹³ el Zümer 39/7.

dersek bu acizlik demektir. Tercihden kaynaklı dersek bu durumda ilerde tekrar birbirleriyle anlaşmazlığa düşme ihtimali ortaya çıkacaktır ki bu durumda da aynı şey olacaktır. Biri diğerine galip gelecek ve acizlik ortaya çıkmaya devam edecektir.¹⁹⁴

- 2- Yüce Allah’a çocuk isnat etmek: Çocuk olarak isnat edilen varlıklar ister insan ister melek olsun fark etmez¹⁹⁵ bu isnat tamamen şirktir. Müşrikler, melekleri kızları olarak Yüce Allah’a isnat¹⁹⁶ eder veya bazı dişi putların Yüce Allah’ın kızları olduğunu söylerlerdi.¹⁹⁷ Müşriklerin dişi saydıkları putları vardı. Lat, Uzza ve Menat gibi...

*“Yoksa erkekler onlara da dişiler Allah’a mı?”*¹⁹⁸

Necm Suresi’nde geçen bu ayet, müşriklerin Yüce Allah’a kız çocuk isnat etmelerini değil, çocuk isnat etmelerini eleştirir. Kız çocuğa vurgu yapması ise onların kız çocuklarını düşük görmeleri, beğenmemeleri hatta bu yüzden onları diri diri gömmeleri ortada iken kalkıp onları Yüce Allah’a isnat etmeleri bir nevi Yüce Allah’ı değersiz görmelerinden kaynaklanıyordu. Burada iki durum söz konusudur; birincisi ilah gördükleri birine çocuk isnat etmeleri ikincisi de kendileri nezdinde değersiz olanı ona layık görmeleridir. Yani sanki müşriklere: “Yüce Allah’a çocuk isnat etmeniz yetmiyormuş gibi bir de değersiz gördüğünüzü isnat ediyorsunuz” denmektedir.

Ehl-i kitap da Yüce Allah’a çocuk isnat etmiştir. Onlar kendilerine gönderilen kimi peygamberleri Yüce Allah’ın çocuğu olarak kabul edip onlara ilahlık atfetmişlerdir.¹⁹⁹ Teslis inancı olarak da bilinen bu şirk türü, Hristiyanların sonradan ortaya koydukları bir inançtır. Teslis inancının bugünkü halinin Tertullian (ö. 225) adlı bir papaz tarafından ortaya atıldığı söylenmektedir. Ona göre Yüce Allah’ın -haşa- (babanın) görevi yaratma, İsa’nın -haşa- (oğulun) görevi kurtarma, kutsal

¹⁹⁴ Nureddin es-Sabunî, *Mâturidîyye Akaidi*, Trc.Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2005), 65.

¹⁹⁵ “Rahman çocuk edindi dediler. Andolsun ki siz çok çirkin bir sözle geldiniz. Bu sözden dolayı az daha gökler paramparça olacak, yer yarılacak ve dağlar toz duman olacaktı.” el Meryem 19/88-92.

¹⁹⁶ “Allah’a kızları -ki o bundan münezzehdir- kendilerine de erkekleri isnat ediyorlar.” el Nahl 16/59.

¹⁹⁷ “Allah sizlere erkekleri, kendisine de meleklerden kızlar mı seçti? Kuşkusuz siz çok büyük bir söz söylüyorsunuz.” el İsra 17/40, “Yoksa kız çocuklar O’nun da erkek çocuklar sizin mi?” el Tur 52/39.

¹⁹⁸ el Necm 53/22.

¹⁹⁹ “Yahudiler Uzeyr, Hristiyanlar da Mesih Yüce Allah’ın oğludur dediler. Bu onların uydurmasıdır. Bu sözleriyle kendilerinden önceki kâfirlere benzediler. Yüce Allah onları kahretsin nasıl da hakikatten çevriliyorlar.” el Tevbe 9/30.

ruhun görevi de kutsamadır. Bunlar kâinatı yaratırken her biri bu görevleri üstlenmişlerdir.²⁰⁰

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İsa'nın hikayesi detaylı bir şekilde anlatılır. Onun özellikle insan ve peygamber oluşuna vurgu yapılır. Meryem suresinde annesinin kucağında kundakta iken yaptığı konuşmada ilk sözü “*Ben Allah'ın kuluyum. O bana kitap verdi ve beni peygamber kıldı*”²⁰¹ olmuştur. İsa Mesih'in (as) Yüce Allah'ın kulu ve peygamberi oluşunu hem de tekit edatıyla söylemesi onun Yüce Allah'ın oğlu olduğu iddiasını reddetmeye yöneliktir. Hatta Hristiyanların bu inanışlarının reddi için Yüce Allah Hz. Muhammed'e (s.a.s) onları lanetleştirmeye davet etmesini emretmektedir.²⁰² Ayette geçen (الابتهال) kelimesi “lanet” anlamındadır. Araplar (عليك بهلة الله) aslında (عليك لعنة الله) demektir.²⁰³ Yapılan bu davete bugüne kadar hiçbir Hristiyan icabet etmemiştir.

Hz. İsa Mesih'in (as) Yüce Allah'ın oğlu olduğunu iddia eden Hristiyanlar bununla ona ilahlık atfetmektedirler. Bundan ötürü de önünde saygıyla eğilip ona dua ederler. Ona tanrımız derler. Kur'ân-ı Kerim onların bu iddiasını reddetmektedir.²⁰⁴ Benzer ayetlerde de Hristiyanlar bu inanışlarından vazgeçmeye davet edilirler.²⁰⁵ Ehl-i Kitap'ta her ne kadar “Allah inancı” varsa da Allah'a çocuk isnat ederek O'nu üçlemeye küfre girmişlerdir. Bunların küfrü Allah'ı inkâr edenlerin küfrü gibi olmasa da Allah onları içinde bulundukları sapık inanışlarından ötürü kafir ilan etmiştir.

- 3- Bir diğer şirk çeşidine inananlara göre ise Yüce Allah dördttür; sıcaklık, soğukluk, yaşlılık ve kuruluk. Bütün bu özellikler geçici özelliklerdir. Geçici olan bir şeyin ilah olması mümkün değildir. Çünkü geçicilik de acizliktir. Kendini koruyamayacak kadar aciz olan biri kendi dışındakileri nasıl korusun.

²⁰⁰ Jacques Waardenburg, “Teslis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2000), 40/548.

²⁰¹ el Meryem 19/30.

²⁰² el Al-i İmran 3/61.

²⁰³ Ebu Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdi'l Cebbar b. Ahmet el-Muruzî es-Sem'anî et-Temîmî, *Tefsiru'l Kur'ân*, (Riyad: Daru'l Vatan, 1997), 1/327, Ebu Muhammedu'l Hüseyin b. Mesut b. Muhammed b. El-Ferra el-Begavî, *Mu'alimu't Tenzil fi Tefsiri'l Kur'ân*, (Beyrut: Daru İhya et-Turasi el-Arabî, h. 1420), 1/450.

²⁰⁴ “Andolsun ki Mesih İsa Yüce Allah'tır diyenler kafir oldu...” “Andolsun ki Yüce Allah üçün üçüncüdür diyenler kafir oldu...” el Maide 5/72-73

²⁰⁵ el Nisa 4/171.

İbn Teymiyye, şirkin hem uluhiyet hem de rububiyet açısından ele alınması gerektiğini dile getirerek Yüce Allah'tan başka ilah olduğunu kabul etmenin uluhiyette şirk olduğunu belirtir sonra da “sadece Sana ibadet eder ve ancak Senden yardım dileriz” ayetinin bu tür şirki reddettiğini ifade eder. Rububiyette şirki ise sıfat ve fillerinde Yüce Allah'tan başkasını tanımak olduğunu söyledikten sonra şu ayeti delil getirir:

قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ
وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍَ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِّنْ ظَهِيرٍ

“De ki: Yüce Allah'tan başka tanrı saydığınız şeylere el açıp istekte bulunun. Onların göklerde de yerde de zerre kadar bir şeye sahip olmadıklarını göreceksiniz. Evet onların buralarda hiçbir ortaklığı olmadığı gibi Yüce Allah'ın da bunlardan oluşan herhangi bir yardımcısı da yoktur”²⁰⁶

İnsanların en fazla düştükleri şirk rububiyette olan şirktir. Yüce Allah'a ait olan sıfatların başkalarına verilmesi insanların en başta gelen yanılgılarından biridir. Müteal olan Allah ulaşılmaz kabul edilir O'ndan direk istemekten imtina edilerek başkalarından istenir. Örneğin Mekke müşriklerinin bir yolculuğa çıktıklarında selamete gidip gelmek için dua ettikleri putları olduğu gibi yağmur yağdırması, hastalıklara şifa vermesi gibi konularda yalvardıkları putları da vardı. Yüce Allah'a ait sıfatları başkalarına verip onlara yalvarıyorlardı. Şirkin bu türü çok yaygındır.

Buraya kadar küfür ve çeşitleri ele alınmaya çalışıldı. Küfür konusu ele alınınca küfrün temel karşıtı olan iman bahsini de ele almak icap eder. Çünkü bir tarafta küfür varsa onun karşısında iman vardır.

İman, lugatte “e-m-n” fiilinden türemiş “if'al” kalıbında gelmiş bir kelimedir. “e-m-n”; korkunun yok olması, nefsin sükûneti, huzuru ve güven içinde olması demektir. “İman” kelimesi bazen Hz. Muhammed'e (s.a.s) gelen şeriatin ismi²⁰⁷ bazen de övgü için kullanılır ki bununla kalbin hak üzerine tasdik cihetiyle bir

²⁰⁶ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2010), 197, el Sebe' 34/22.

²⁰⁷ el Bakara 2/22.

kavrayışa sahip olması amaçlanır. Bu da şu üç şeyin bir araya gelmesiyle mümkün olur: Kalbin tahkiki, dilin ikrarı ve bunlara binaen bedenle amel edilmesi...²⁰⁸

“İman” kelimesi Kur’ân’ı Kerim’de çeşitli anlamlarda kullanılmıştır:

1- Dil ile ikrar anlamında kullanılmıştır ki bu husus şu ayette geçmektedir:

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ

“İşte bu, onların iman edip sonra da inkâr etmelerinden dolayıdır.”²⁰⁹

Ayette geçen “آمَنُوا” iman ettiler” ifadesi açıktan ikrar ettiler; ama kalben inkâr ettiler manasındadır.²¹⁰

2-Namaz Anlamında kullanılmıştır:

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ

“...Allah, imanınızı zayi etmez...”²¹¹

“Alimler bu ayetteki “iman” kelimesiyle ilgili şunları söylemişlerdir:

1) Yüce Allah, o gün hayatta olan mü'minlere hitab etmiştir. Bu, onların daha önce sordukları sorularının cevabıdır.

2) Onlar kıblenin neshinden (değiştirilmesinden) önce ölen Müslümanların durumunu sormuşlardı. Bunun üzerine Yüce Allah da bu ayeti inzal etmiştir. “Kıblenin değiştirilmesinden önce kıldığınız namazları, Allah boşa çıkarmaz. Bundan önce ölenlerin durumu da aynıdır.”

3) Kible değiştirilince hayatta olanlar, önceki namazlarının bâtıl olduğu vehmine kapılıp, bundan sonra Kâ'be'ye yönelik kıldıkları namazların, daha önceki namazları için kefarete olduğunu sanmışlar ve bu anlayışlarından dolayı kendi durumlarını sormaya lüzum görmeyip, daha önceki namazlarına kefarete bulunma fırsatı bulamayan ölmüş Müslümanların durumunu sormuşlardır. Buradaki “İmanlarınızdan” maksat, “dindaşlarınızın namazları” demektir. Bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, “Hani siz bir şahsı öldürmüştünüz”²¹²; ve: “Hani sizin için denizi ayırmıştık”²¹³ ayetlerinde olduğu gibidir.

4) Bu, sorunun hem hayattakiler hem de o esnada ölmüş olan mü'minler için sorulmuş olması da mümkündür. Çünkü onlar namazlarının mükâfatının yok

²⁰⁸ Ragıb el İsfehani, *Müfredat (Kur’ân Kavramları Sözlüğü)*, “emn”, 27.

²⁰⁹ el Munafikûn 63/3.

²¹⁰ El Askeri, *el Vucuh ve'n Nazâir*, 54.

²¹¹ el Bakara 2/143.

²¹² el Bakara 2/72.

²¹³ el Bakara, 2/50.

olmamasına son derece dikkat eder ve titrerlerdi. Bu dikkat her iki grup hakkında da söz konusudur. İşte bundan ötürü hem hayattakiler hem de ölmüş olanlar için, (imanınız, namazınız) ifadesi kullanılmıştır. Çünkü Araplar muhatap ve gaipten müştereken haber verdikleri zaman, hitabı tağlib ederek (yani gaibi de onun içinde sayarak), “Sen ve falanca bunu yapmıştınız” derlerdi. Yüce Allah en iyi bilendir.²¹⁴

Ebu Müslim şöyle demiştir: “Bunun, Ehl-i Kitab'a bir hitab olması da muhtemeldir. Ayetteki “İmân” sözünden maksat, Hz. Peygamber'in (s.a.s) peygamberliğinden önce ehl-i kitabın kıldıkları namazları ve taatlarıdır. Daha sonra bunlar nesh edilmiştir.” Ebu Müslim, şariatımızda neshin bulunmadığını kabul ettiği için, bu görüşü seçmiştir.”²¹⁵

İmam Malik'ten de gelen bir rivayette “imanınızı zayi edecek değildir” yani “namazınızı zayi edecek değildir” şeklinde tefsir ettiği söylenmektedir.²¹⁶

3-Hem dil hem de kalben tasdik etmek anlamında kullanılmıştır:

Yusuf suresinde geçen ayette “iman” kelimesi bu kabildendir.

قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ

“Dediler ki: “Ey Babamız! Hakikaten biz yarış yapmak üzere gitmiş, Yusuf'u da eşyamızın yanına bırakmıştık; (bir de gördük ki) onu kurt yemiş. Ama (biliyoruz ki) doğru söylesek de sen bize inanmazsın!”²¹⁷

Âlimler bu ayeti delil getirerek, imanın tasdik anlamına geldiğini söylemişlerdir.²¹⁸

4-Emniyet anlamında kullanılmıştır:

ثُمَّ أَيْلَعَهُ مَأْمَنَهُ

“...sonra onu güvenlik içinde olacağı yere ulaştır.”²¹⁹

²¹⁴ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüsyen et-Teymi er-Razi, *Mefatihul Gayb* (Beyrut: Daru'l İhya et-Turasi'l Arabi, 1420).

²¹⁵ er-Razi, *Mefatihul Gayb*, 1420).

²¹⁶ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir b. Ferh el-Ensarî el-Hazrecî Şemseddin Kurtubî, *el-Cami'u li ahkami'l Kur'an*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, ts.).

²¹⁷ el Yusuf 12/17.

²¹⁸ Er-Razi, *Mefatihul Gayb*, 13, 182, El Askeri, *el Vucuh ve'n Nazâir*, 54.

İman kelimesi اِٰمَن fiilinden türemiş, if'al kalıbında gelmiştir. Anlam itibariyle eman, emniyet, güven anlamlarına gelir ki if'al kalıbına girince eman vermek, emin kılmak anlamı verir. Ayeti kerimede “me'mene” olarak geçen kelimenin kökü “emn”dir ki bu da “iman” kelimenin sülasisidir. İsm-i mekân olarak gelen bu kelime emniyetli yer, güvenli yer anlamındadır. Yani şahıs kendini güvenli hissettiği bir yere ulaşana kadar anlamına gelir.²²⁰

5-Tevhit anlamında kullanılmıştır:

وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ

“Kim imanı inkar ederse kesinlikle ameli kaybolup gitmiştir.”²²¹
Buradaki “iman” lafzıyla tevhit irade edilmiştir.²²²

İmanın dini anlamı ise; “Hz. Peygamberin (s.a.s) Yüce Allah’tan getirdiği ve *zarurat-ı diniyye* olarak bilinen hükümleri, haber verdiği şeyleri icmalen tasdik etmektir. Buna göre lugattaki tasdik umumî, şerî tasdik hususîdir.”²²³

İman, küfrün zıddı olmakla beraber içinde tasdiki taşıdığı için de tekzibin zıddıdır. Çünkü iman, tasdik; küfür ise tekziptir. Bu anlamda insanın yüklendiği “emanetin”²²⁴ iman olduğu tasdik etmediği için de kafir olduğu söylenmiştir. İbn-i Abbas’tan yapılan bir rivayette Hz. Muhammed (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “İman, emanettir. Emaneti yüklenmeyen dini de yoktur.” Bir diğer hadislerinde de: “Emaneti yüklenmeyen imanı yoktur” buyurmuştur.²²⁵ Genel olarak iman; “tasdik etmek, yani haberi veren zatın anlattığı hükme gönüllü olarak boyun eğerek onu kabul etmek ve o hükmü doğru saymaktır.”²²⁶

²¹⁹ “Eğer müşriklerden biri senden eman isterse ona eman ver öyle ki Yüce Allah’ın sözünü dinlemiş olsun, sonra onu güvenlik içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların elbette bilmeyen bir topluluk olmaları nedeniyledir.” el Tevbe 9/6.

²²⁰ Mansur b. Muhammed b. A. Cebbar b. Ahmet el-Merûzî el-Sem’ânî et-Temîmî Ebu Muzaffer, (Riyad: Daru’l Vatan, 1997), 2/289, en-Nesefî, *Medareku’l Tenzil ve Hakaiki’t Te’vil*, 1/665, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ Ebu Su’ûd el İmadî, *İrşadu’l Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l Kitâbi’l Kerîm*, (Beyrut: Daru İhya et-Turasi’l Arabî, ts.), 4/44.

²²¹ el Maide 5/5.

²²² El Askeri, *el Vucuh ve’n Nazâir*, 54.

²²³ Taftazanî, *Şerhu’l Akaid*, 277.

²²⁴ el Ahzab 33/72.

²²⁵ el Ensarî, *Lisanu’l Arab*, “emn”, 141-143.

²²⁶ Sa’dettin Mesut b. Ömer Taftazanî, *Şerhu’l Akaid*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah yayınları, 1999), 276.

Burada tasdikın nasıl olması gerektiği üzerinde de durmak yerinde olacaktır. İslam alimleri dini manada tasdik ile lügavi anlamda tasdikın aynı şey olmadıklarına dikkat çekmişlerdir. Zira tasdikın ihtiyari olması gerekir ki onu mantıktaki tasavvurun zıddı olan tasdikten farklı kılsın. Çünkü mantıktaki tasdik bazen ihtiyari veya iradi olmayabilir. İman bir bilgi veya marifet de değildir. Çünkü tasdikın zıddı tekzip, marifetin zıddı ise cehalettir. Hz. Peygamberin (s.a.s) getirdiklerinin hak olduğunu bilmek iman etmek anlamına gelmemektedir. Zira kitap ehli bunu gayet iyi biliyorlardı.²²⁷ Aynı şekilde eğer marifet iman olsaydı şeytan Allah'ı gayet iyi tanıyor olduğu için kafirlerden olmaması gerekirdi ki Kur'an ona kafir der.²²⁸

İmanın mahiyeti kalp ile tasdiktir. İkrar ise bu tasdikın alameti²²⁹ olup şer'i hükümlerin tatbiki için gereklidir. Bir kimse kalben iman edip dil ile ikrar etmezse, onun mümin olduğu bilinmez. Bundan dolayı da zahiren mümin kabul edilmez. Kalp ile tasdik ettiği için Yüce Allah indinde mümindir. Yani ikrar kâfir sayılmamak için şarttır. Yüce Allah indinde ikrar şart değildir. Çünkü Yüce Allah kalpte olanları en iyi bilendir. Şariat zahire baktığı için ikrar olmadan imanın ispatı mümkün değildir. İmanda kalp ile tasdik şart, dil ile ikrar zarurettir. İman, "iki şahadet kelimesinin sadece dil ile söylenmesinden ibaret değildir."²³⁰ Eğer iman dil ile ikrardan ibaret olsa idi münafıkların ikrarlarının iman olarak kabul edilmesi gerekirdi.

Dil ile ikrar edip kalp ile tasdik etmeyenlerin imanı ise bâtıldır. Bu şekildeki iman münafıkların imanıdır. Münafıklar dil ile ikrar ederlerken kalp ile tasdik etmezler. Bundan dolayı da Yüce Allah indinde mümin kabul edilmezler.²³¹ Nitekim Munafikûn suresinde Yüce Allah mealen şöyle buyurmaktadır:

*"Münafıklar sana geldiklerinde: Şahitlik ederiz ki, sen Allah'ın peygamberisin, derler. Allah da bilir ki sen elbette O'nun peygamberisin. Allah, kesinlikle münafıkların yalan söylediklerine şahitlik eder."*²³²

Münafıkların Hz. Peygamber'e (s.a.s), iman ettiklerine şahadet etmelerine rağmen Yüce Allah onların bu sözlerinde samimi olmadıklarını, kalplerinde tasdik

²²⁷el Bakara 2/146.

²²⁸ Ekin, *Kur'an'da Küfür kavramı*, 115.

²²⁹ Nureddin es-Sabuni, *Mâturidiyye Akaidi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2005), 162.

²³⁰ Taftazanî, *Şerhu'l Akaid*, 280.

²³¹ Taftazanî, *Şerhu'l Akaid*, 288.

²³² el Munafikûn 109/1

olmadığını bundan dolayı da yalancı olduklarını ifade etmektedir. Bu ayetten de anlıyoruz ki iman kalben tasdik edilmelidir. Kalben tasdik edilmeyen iman geçerli değildir. Dil ile ikrarın olması bu hakikati değiştirmez.

İman'ın yapısıyla ilgili olarak şunu da söylemek yerinde olur; iman'da inanılan şeye karşı sevginin, küfre karşı da nefretin olması gerekir.²³³ Bu anlamda iman, zorla, baskıyla ve istemsizce meydana gelen bir şey değil, isteyerek, irade ederek gerçekleştirilen bir ameldir.

Yüce Allah indinde geçerli olan iman hem rububiyet hem de ulûhiyette iman etmektir. Ulûhiyette iman edip rububiyette etmemek, imanı geçersiz kılar.²³⁴ Mekke müşrikleri kâinatı ve içindeki her şeyi Yüce Allah'ın yarattığına inanmaktaydılar.²³⁵ Buna iman etmelerine rağmen, rububiyet sıfatında Yüce Allah'a şirk koştukları için müşrik kabul edilmiş ve Kâfirûn Suresi'nde "Ey Kâfirler" şeklinde isimlendirilmişlerdir.

2.2.Ubudiyyet

Kafirûn Suresi'nde geçen önemli ikinci kavram "ubudiyyet" kavramıdır. "Abd" a-b-d fiilinin mastarı olup ubudiyyet demektir ki bu da tezellülü izhar etmektir. İbadet ubudiyyetten daha ileri seviyededir. Çünkü ibadet, tezellülün gayesidir.²³⁶ İnsanın yaratılış amacı ubudiyyettir. Zira o Yüce Allah'a ibadet etmek üzere yaratılmıştır.²³⁷ Ayette geçen "ubudiyyet" ifadesi beş şekilde tevil edilmiştir:

- 1- İnsanların isteyerek veya istemeyerek ibadette devam etmeleri
- 2- Emir ve nehiylerde Allah'a itaat etmeleri
- 3- Mutluluk ve mutsuzluğa ulaşmaları
- 4- Allah'ı tanımaları
- 5- Allah'a ibadet etmeleri²³⁸

²³³ el Hucurat 49/7.

²³⁴ Said Nursî, *Mektubat*, "20. Mektup"

²³⁵ "(Resûlüm onlara) de ki: "Eğer biliyorsanız (söyleyin bana) o yeryüzü ve içinde (bulunanlar) kimindir?" "Allah'ındır" diyecekler. "O halde (O'na itaati) düşünmüyor musunuz?" el Mu'minûn 47/84-85.

²³⁶ Ragıb el İsfehani, *Müfredat (Kur'ân Kavramları Sözlüğü)*, "Abd", 319.

²³⁷ "Cinleri ve insanları; ancak bana ibadet etsinler diye yarattım." el Zariyat 51/56.

²³⁸ Ebu Hasan Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Bağdadî el-Maveridî, *En-Nüket ve Uyûn*, (Beyrut: Daru'ul Kutubu'l Alemiyye), 5/375.

Genel olarak müfessirler ayette geçen “ليعبدوني” ifadesini Yüce Allah’a kulluk olarak tefsir etmişlerdir.²³⁹

İbadet/ubudiyet “a-b-d” kökünden gelir. Sözlükte abd; itaat ve tevazu demektir. İbadet ise tevazu ve boyun eğerek itaat etmektir.²⁴⁰ İbadet, tevazu ve boyun eğmenin zirvesidir.²⁴¹ Yüce Allah’a kulluk ve itaat edene abd, kula kulluk edene de köle denir.²⁴² Kur’ân-ı Kerim’de “abd”in dört şekilde kullanıldığı ifade edilir:²⁴³

1) Şer’î (hukukî) açıdan abd; hür insanın zıddı olan köledir.

2) Yaratılma açısından abd; mahlukatın Yüce Allah’ın kulları oldukları ve onları Yüce Allah’ın yarattığı anlamındadır.

3) Yüce Allah'a kulluk açısından abd ki burada şer’i olarak köle veya hür olması arasında bir fark yoktur. Herkes Yüce Allah’ın kuludur.

4) Dünyaya ve dünya malına tapan abd; Bunda da hukuki açıdan hür veya köle olması arasında fark yoktur. Bu grupta alakalı olarak Hz. Peygamber’in (s.a.s): “Altına, gümüşe ve lükse kul olan insan helak olsun!”²⁴⁴ buyurmaktadır.²⁴⁵

Elmalılı, “ibadet; şariat dilinde niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan ve Yüce Allah’a yakınlaşmayı ifade eden özel bir itaattir” dedikten sonra her ibadetin, Yüce Allah'a bir yaklaşma ve her yakınlaşmanın da bir itaat olduğunu; fakat her taatin kurbet olmadığını her kurbetin de ibadet olmadığını belirtir.²⁴⁶

Istılahta ise ibadet, sevap umma niyetiyle Yüce Allah'a yaklaşmayı ifade edip O’na boyun eğmek, tevazu göstermek ve yüceltmektir.²⁴⁷ Fatiha suresinin beşinci ayetinde bu husus ifadesini şöyle bulmaktadır: “Yalnız Sana ibadet ederiz...” Yani

²³⁹ Zemahşeri, *el Keşşaf an hakâiki ğevâmidî'l tenzil*, 4/406, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmet b. Ebi Ferh el-Ensârî el-Hazrecî Şemsuddin el-Kurtubî, *El-Cami’u li Ahkamî'l Kur’ân*, (Kahire: Daru’ul Kutubi’l Misrî, 1964), 17/55, el-Beydavî, *Envaru’l Tenzil ve Esrari’t Te’vîl*, 5/151.

²⁴⁰ Ebu Muhammed b. Mesut b. Muhammed b. el Ferra el Beğavi, *Mu’alimu’t Tenzili fî Tefsiri’l Kur’ân*, (Beyrut: Daru’l ihya et-Turasi el Arabi, h.1420), 1/75.

²⁴¹ Zemahşeri, *el Keşşaf an hakâiki ğevâmidî'l tenzil*, 1/13.

²⁴² Muhammed Hamidullah, “Abd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 1988), 1/57.

²⁴³ Ragıb el İsfehani, *Müfredat (Kur’ân Kavramları Sözlüğü)*, “Abd”, 319.

²⁴⁴ Tirmizi, “Zühd”, 42, İbn Mace, “Zühd”, 8.

²⁴⁵ Muhammed Hamidullah, “Abd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1/57.

²⁴⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (PDF: Yenda Yayın Dağıtım, ts.), 1/99.

²⁴⁷ Fikret Kahraman vd., *“Dini Kavramlar Sözlüğü”* (Ankara: DİB yayınları, 2006), “İbadet”, 285.

Senden başka önünde boyun eğeceğimiz, ta'zim edip yücelteceğimiz, secdeye varıp tevazuunun zirvesine varacağımız başka kimse yoktur.

İbadetin Kur'ân-ı Kerim'de üç şekilde kullanıldığı belirtilmiştir.²⁴⁸

1. Tevhîd anlamında kullanılmıştır ki tevhîd; sadece Yüce Allah'a ibadet etmek anlamındadır. “*Rabbimize ibadet edin...*”, “*Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın*”, “*Allah'a ibadet edin ve O'na karşı gelmekten sakının*”²⁴⁹ gibi ayetler bu anlamda kullanılmışlardır. Yani sadece Allah'a ibadet edin... Nitekim Fatiha suresinde “*Yalnız Sana ibadet ederiz...*” denmektedir. Yüce Allah'ın dışında başka herhangi bir şeye ibadet etmek ise şirktir. Zira karşı tarafı ta'zim ederek ma'bud görmek niyetiyle yapılan fiiller ibadettir. Eğer ta'zim karşı tarafı ibadet edilmeye layık görmek kastıyla yapılmazsa şirke girmez. Fakat şöyle bir şey var ki bunun dikkatten kaçmaması gerekir. Müşriklerin hakiki manadaki ibadet kastıyla ta'zimde bulundukları heykellere, kütlere veya bunlara benzer herhangi bir şeye -ibadet kastı yoksa bile- gönülden ta'zimde bulunmak ikrah yoksa şirktir. Zaten Kâfirûn Suresi'nin sebep-i nüzulü de budur. Şayet müşriklerin ibadet ettikleri putlara ta'zimde bulunmak küfür olmamış olsaydı Yüce Allah Kâfirûn Suresi'yle bunu reddetmezdi.

2. İtaat etmek manasında kullanılmıştır.

İbadetin Kur'ân-ı Kerim'de geçen ikinci manası da “itaat” etmektir. Yüce Allah şöyle buyurur: “*Bilakis onlar cinlere ibadet ediyorlar.*”²⁵⁰ Yani cinlere itaat ediyorlar.²⁵¹ Bir başka ayeti kerime: “*Şeytana ibadet etmeyin.*”²⁵² “*(İbrahim); 'babacığım şeytana ibadet etme; çünkü şeytan Rahman'a isyan etmişti' demişti.*”²⁵³ Aslında onlar şeytana ibadet etmiyorlar. Burada ibadet ifadesi itaat etmek anlamında kullanılmıştır. Yani; “şeytana masiyette itaat etmeyin” demektir.²⁵⁴ Çünkü biri

²⁴⁸ El Askerî, *el Vucuh ve'n Nazâir*, 344-345, Hüseyin b. Muhammed ed-Demağanî, *el Vucuh ven-Nezair, fi'l Kur'an'il Kerim*, (Beyrut: Daru'l ilm lilmulayin, 1983), 315.

²⁴⁹ el Bakara 2/21, el Nisa 4/36, el Ankebut 29/17, el Nuh 71/3.

²⁵⁰ el Sebe 34/41

²⁵¹ Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el Maveridî, *en-Nüketu ve'l Uyun* (Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye ts.), 4/454

²⁵² el Yasin 36/60.

²⁵³ el Meryem 19/42.

²⁵⁴ Kurtubî, *el Câmi'u li Ahkmi'l Kurân*, 15/47.

başkasına kayıtsız şartsız itaat ettiğinde “ona ibadet ediyor” denir.²⁵⁵ Kişinin yaptıkları itaat ettiği şahsın rızasını gözeterek olduğunda “ona itaat etti” denir. Çünkü yapılan şey itaat edilenin rızasına mutabıktır.

3. Putlara secde etmek anlamında kullanılmıştır.

Kur’ân-ı Kerim’de ibadetin bir başka manası da putlara secde etmektir. Putlara yapılan secde hakikatinde ibadet değildir. Ama Araplar rab olarak kabul ettikleri putlara yaptıkları secdeyi “ibadet” olarak isimlendirmişlerdir. Kur’ân-ı Kerim de onların bu isimlendirmelerine binaen putlara yapılan secdeyi “ibadet” olarak isimlendirmiştir. Haddi zatında ibadet sadece Yüce Allah’a yapılır.

Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de putların ahiretteki ifadeleriyle şöyle buyurur: *“(Müşriklerin ibadet ettikleri putlar şöyle derler). Siz bize ibadet etmiyordunuz.”*²⁵⁶ Müşriklerin ibadet ediyoruz dedikler putları ahirette onların bu iddialarına verdikleri cevaptır ki burada şunu demek istiyorlar: “Siz, bize ibadet ettiğinizi söylüyorsunuz oysa Allah’a ortak koşmanızı emreden şeytana itaat ederek ona ibadet ediyordunuz.”²⁵⁷

Yüce Allah ibadeti gerçek manada kendisine hasretmiştir. O’nun dışındakilere yapılanlar bunu yapanların isimlendirmesinden başka bir şey değildir. Mesela Kur’ân-ı Kerim’deki şu ayet bu hakikate işaret ediyor:

*“Şüphesiz senin kullarım üzerinde bir hakimiyetin yoktur.”*²⁵⁸ Yüce Allah burada tüm insanları kendisine izafe edip “kullarım” demiş. Çünkü bütün mahlûkat Yüce Allah’ın kuludur. Günahkâr da olsalar, kâfir de olsalar fark etmez hatta şeytanın kendisi de Yüce Allah’ın kuludur.

Araplar köleye abd, köle sahibine de rab veya seyyid derler. Köle efendisine kayıtsız şartsız itaat etmek, onun emir ve yasaklarının dışına çıkmamakla yükümlüdür. Köle eğer efendisinin emirlerine karşı gelirse asi kabul edilir ve en şiddetli şekilde cezalandırılır. Çünkü “abd” denilince Arapların kafasında “kölelik” ve “kulluk” düşünceleri şekillenir. Bu da şu anlama gelir: kölenin görevi efendisine

²⁵⁵ Askerin komutanına itaati elbette ki ibadet anlamında değildir. Araplar böyle bir teşbihte bulunmuşlardır.

²⁵⁶ el Yunus 10/28.

²⁵⁷ Ebu’l Berekat Abdullah b. Ahmet b. Mahmud en-Nesefî, *Medareku’l Tenzîl ve Hakaiki’t Te’vîl*, (Beyrut: Daru’l Kelimi’t Tayyib, 1998.), 2/19

²⁵⁸ el Hicr 15/42.

itaat etmek, emirlerine uymakla mükelleftir. Böylece köle efendisine kulluk vazifesini yerine getirir. Köle sadece başıyla değil kalbiyle de efendisine boyun eğerse gerçek anlamda kulluk vazifesini yerine getirmiş olur.

Bütün bunlardan şu açık bir şekilde anlaşılıyor ki bütün mahlûkat bu anlamda Yüce Allah'ın abdi/kölesi/kuludur. Mahlûkat efendileri/rableri olan Yüce Allah'ın emirlerine ve yasaklarına karşı gelemezler. Gelirlerse âsî kabul edilirler.

İki çeşit ibadet vardır: 1-Zorunlu ibadet, 2-ihiyari ibadet.²⁵⁹

Zorunlu ibadet tüm mahlukatın yapmak zorunda oldukları görevlerini kapsar. Mesela “göklerde ve yerde olan her şeyin isteyerek veya istemeyerek Allah'a secde etmeleri...”²⁶⁰ yani göklerde ve yerde ne varsa hepsinin zorunlu olarak Allah'ın emirlerine boyun eğmeleri böylece O'na ibadet etmeleri...

Kur'an'da hiçbir şey yoktur ki Allah'ı tesbih etmesin”²⁶¹ mealinde bir ayet vardır. Bu ayete göre uzayıp kısalan gölge, yıldızlar, dağlar, kuşlar ve daha birçok yaratık kendine özgü bir şekilde Allah'a ibadet ederler. Onlar bu ibadetlerini bizler anlamazsak da hiç aksatmadan yerine getirmektedirler.

İradi ibadet ise, insan ve cin gibi akıllı varlıkların tercihleri neticesinde yaptıkları ibadettir. İnsanları ve cinleri diğer yaratıklardan ayıran ibadet de bu şekildeki ibadettir. Çünkü bu ibadet şekli bilinçli olarak, tercih edilerek ve inanılarak yerine getirilen bir ibadettir. Bu ibadet şekli aynı zamanda bir hayat metodudur. Zira ibadet, Allah'ın sevdiği, razı olduğu ve kullarının yapmalarını istediği sözlü ve fiili amellerin bütünüdür.

İbadet, insan ile Allah arasında içinde sevgiyi, dostluğu, şükürü, huşu ve saygıyı barındıran bir bağıdır denilebilir. Bu bağ kul ile ma'bud arasında olan; ama kopması halinde kulun büyük bir felakete uğrayacağı bir bağıdır. Nitekim hakiki ma'bud olan Allah ile bağlarını koparıp sahte ma'budlara yönelenler, telafisi mümkün olmayan bir felakete uğramışlardır.

²⁵⁹ Muhammed b. Yusuf b. Abdurrahman, *Umdetu'l Huffat fi tefsiri eşrefi'l elfaz*, (Beyrut: Daru'l Kutubu'l ilmiyye, 1996), 22.

²⁶⁰ el Ra'd 13/15.

²⁶¹ el İsra 17/44.

Buraya kadar ibadet genel olarak ele alındı. Ubudiyyete gelince, bir kimsenin bütün hayatını Yüce Allah'ın istediği şekilde geçirmesi, Yüce Allah'a karşı her zaman tevazu, huşu ve itaat içinde olmasıdır. İbadet, belli bazı fiilleri yerine getirmek; ubudiyyet ise bu fiillere kazandırılan maneviyat ve ahlaki yöndür. Mutasavvıflar ubudiyyeti Yüce Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirip varlık aleminde vuku bulan her şeyi O'ndan bilip irade ve tedbiri terk etmesi, Yüce Allah'a tam bir huşu, sevgi ve zevkle ibadet etmesi, kalbin her daim O'nunla meşgul olması şeklinde tarif ederler.²⁶²

Bu konuda şunu söylemek yerinde olur kanısındayız. Ubudiyyet; Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına kayıtsız şartsız teslim olmak, O'na itaat etmek, hayatı O'nun istediği şekilde geçirmek için gayret sarf etmektir. Bu durumda ibadet, Yüce Allah'a yakınlaştıran fiiller, ubudiyyet ise bu fiilleri Allah rızası için yerine getirmektir.

3.3. Din

Kafirûn Suresi'nde geçen üçüncü önemli kavram da “din”dir. Lugatlarda “din” kelimesi “deyn” kelimesi bahsinde ele alınır. “Deyn”deki “dal” harfinin kesre olarak okunmasıyla kelimenin “diyn” şekline dönüştüğü ve şu anlamlarda kullanıldığı belirtilir:²⁶³ Millet, adet, hesap, itaat, ceza,²⁶⁴ tevhi'd,²⁶⁵ yol, İslamiyet, cemaat,²⁶⁶ boyun eğmek,²⁶⁷ teslim olmak, galip gelmek, boyun eğdirmek,²⁶⁸ itaate zorlamak, ahlak, ibadet,²⁶⁹ tedbir, hüküm ve Allah'a kendisiyle ibadet edilen her şey...²⁷⁰ Kur'an-ı Kerim'de din kelimesi; genellikle tevhi'd, hesap, ceza, itaat ve millet anlamlarında kullanılmıştır.²⁷¹

“Bir görüşe göre “deyn” mastardır, “din” ise isimdir. Din; ceza ve mükâfat anlamlarına gelir. “Din günü” yani ceza günü gibi. Şair şiirinde şöyle der:

يا حار ايقرن ان ملكك زاعل وعلم بان كما تدين تدان

²⁶² Semih Ceylan, “Ubudiyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2012), 42/33

²⁶³ Muhammed b. Yakub el-Firuzabadî, *Kamusu'l Muhîr*, (Beyrut: er-Risale, ts.), “deyn”, 1198.

²⁶⁴ El Askeri, *el Vucuh ve'n Nezâir*, 218.

²⁶⁵ Mukâtil b. Süleyman b. Beşir, el-Vucûh ve'n-Nezair, İstanbul, 1993, 44-45.

²⁶⁶ İbn Ebibekr er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, “Din” md., 91.

²⁶⁷ Şehristânî, Muhammed b. Abdulkерim b. Ebibekr, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Mısır, 1967), 1/38.

²⁶⁸ İbn Ebibekr er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, “Din” md., 91.

²⁶⁹ Asım Efendi, *el-Okyanus*, “Din” md.

²⁷⁰ Muhammed b. Yakub el-Firuzabadî, *Kamusu'l Muhîr*, (Beyrut: er-Risale, ts.), “deyn”, 1198.

²⁷¹ Ebu Hilal Hasan b. Abdullah b. Said el Askeri, *el Vucuh ve'n Nezair* (Kahire: Mektebetü's Sekefetü'd Diniyye, 2007), 217.

“Ya Har! İnan ki mülkün yok olacak. Bil ki ne yaptıysan onun karşılığını göreceksin.” Şiirde “تدين تدان” tediynu tudan” ifadeleri geçer. Yani yaptığının karşılığını göreceksin anlamındadır. Kur’ân-ı Kerim’de “انا لمدینون”²⁷² ifadesi ceza anlamındadır.²⁷³

Ragıb el İsfehani, “din”in itaat ve ceza manalarına geldiğini ve “şeriat” manasında da kullanıldığını belirttikten sonra dinin millet manasında olduğu; fakat itaat ve boyun eğme itibarıyla şeriat anlamında kullanıldığı tespitinde bulunur. “Allah katında din İslam’dır.”²⁷⁴ “İslam’dan başka din mi arıyorlar”²⁷⁵ “Kim İslam dininden başka din ararsa ondan kabul edilmez.”²⁷⁶ “Din yönünden Yüce Allah’ın dinine yönelenden -ki o iyilik yapanlardandır- ve İbrahim’in dinine tabi olandan daha iyi kim vardır.”²⁷⁷ gibi ayetlerde görüldüğü gibi “din” ifadesi “İslam” ile aynı manada kullanılmıştır.²⁷⁸

Müsteşrik Macdonald, klasik Arap sözlüklerinde genel olarak “din” kelimesinin üç şeklinin olduğunu belirtir: a) Arami-İbrani dilinde “hüküm” anlamına gelen din, b) Arapçada örf ve âdet manasına gelen din, c) din anlamına gelen Farsça kökenli din.²⁷⁹

Elmalılı, dinin akıl sahiplerini kendi istekleri ile bizzat iyilikleri yapmaya sevk eden ilahi bir nizam olduğunu belirtir. Bu tanımlamayı yaparken dinleri iki kısma ayırır: Batıl dinler ve hak dinler.²⁸⁰

Kur’ân-ı Kerim’de din kelimesinin geçtiği ayetlerin yarısı Mekki yarısı da Medeni’dir. Din kelimesinin geçtiği Mekki ayetlerin ilk dönemdeki şekli genellikle “yevm” gününe mudaf olarak geldiği görülür. “Yevmuddin” ifadesi ceza, mükâfat günü olarak anlam bulur.²⁸¹ Bu tabirle muhataplar yaptıklarının bir karşılığının olduğu, bu bilinçle hareket etmeleri gerektiği hususunda uyarılırlar. Hem müminlerin

²⁷² el Vakia 56/86.

²⁷³ Abdullah Muhammed b. el-Mukerrem b. ebi’l Hasan b. Ahmet el-Ensârî, *Lisanu’l Arab*, “deyn”, 1468.

²⁷⁴ el Al-i İmran 3/19.

²⁷⁵ el Al-i İmran 3/83.

²⁷⁶ el Al-i İmran 3/85.

²⁷⁷ el Nisa 4/125.

²⁷⁸ El-İsfehani, *Müfredat*, “deyn”, 171.

²⁷⁹ Günay Tümer, “Din”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2000), 9/312.

²⁸⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Zehra Veyn, ts.), 1/93.

²⁸¹ Tümer, “Din” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9/312.

hem de kâfirlerin dünya hayatlarında yaptıklarının hesabını verecekleri bir günün geleceği vurgusu yapılır.

Mekki olup da son dönemlerde inen ayetlerdeki “din” ifadesinin ilk anlamından farklı bir şekilde kullanılmaya başladığı görülür. İfade bu kez “muhlisine lehuddin” olarak karşımıza çıkar. Muhataplar bu ifadeyle “ihlasa” yani ne yaparlarsa yapsınlar bunu Yüce Allah’ın rızası için yapmaya, O’nun dışında herhangi bir amaç gütmemeye davet edilirler.²⁸² Bu aynı zamanda tevhîttir. Şirk toplumu olan Mekke’de tek bir Allah’a ibadet etmeye, O’ndan başkasının önünde eğilmemeye, secde etmemeye, dua etmemeye, kurban kesmek gibi ritüelleri O’nun dışındakiler için yapmamaya çağrı vardır.

“Muhlisine lehuddin” ifadesi şirkin her çeşidini reddetmektir. Bu ister putperestlik olsun ister farklı düşünce ve ideolojileri benimsemek olsun fark etmez. Yüce Allah’ın gönderdiği dinden başka bir dine tabi olmak, hayatı O’nun dediği gibi değil de başkalarının dediği gibi inanarak ve tasdik ederek yaşamak şirkin başka bir çeşididir. Çünkü Yüce Allah’ın indirdiği din, en doğru ve en sağlam dindir. Onun dışındaki dinler çürük, içi boş ve yanlıştır. Nitekim Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de bu konuda şöyle buyurmaktadır: *“Ey Muhammed! de ki: Şüphesiz Rabbim beni dosdoğru yola, İbrahim’in sağlam ve tevhîd dinine ulaştırdı. Çünkü İbrahim müşriklerden değildi.”*²⁸³

Ayeti kerimeden de anlaşıldığı gibi Yüce Allah’ın insanlar için seçtiği din “tevhîd” dinidir. Bu aynı zamanda bir ümmetin inşasının adımlarıdır. *“Millele İbrahime Hanifa”* olarak ifadesini bulan tamlama terim olarak Yüce Allah’ın insanlığa seçtiği dini ifade etmektedir. İlk peygamber Hz. Âdem’den (as) son peygamber Hz. Muhammed’e (s.a.s) kadar süreç içinde indirilen vahiyle, Yüce Allah’ın insanlığa seçtiği din İslam’dır.²⁸⁴ Bu din Kur’ân’la kemale erdirilmiştir.²⁸⁵

Daha öncesinde de Yüce Allah insanlardan İslam’ın dışında herhangi bir din kabul etmeyeceğini, indinde en makbul dinin İslam olduğunu²⁸⁶, İbrahimi’nin (as)

²⁸² Tümer, “Din” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9/312.

²⁸³ el En’am 6/161.

²⁸⁴ el Al-i İmran 3/19.

²⁸⁵ el Maide 5/3.

²⁸⁶ el Al-i İmran 3/9.

ümmetinin Müslüman olarak isimlendirdiğini belirtmişti.²⁸⁷ Ayetteki “hüve” zamirinin hem Yüce Allah’a hem de Hz. İbrahim’e (as) dönük olma ihtimali vardır. Hangisi olursa olsun burada önemli olan tevhîd ehlinin *Müslüman* olarak isimlendirilmeleridir. Evet, tevhîd bayrağı altında bir araya gelen inanmışların ismi “*Müslüman*”dır.

Millete İbrahime hanıfa, tevhîd inancına sahip insanların tek çatı altında bir araya geldiklerinin ifadesi ve bu çatı altında olanların da Müslüman olarak isimlendirilmeleridir. Hangi ırktan, renkten, dilden, coğrafyadan, kavimden, aşiretten vs. olursa olsun tevhîd ehlinin tek millet olduğunun ispatıdır. Yüce Allah “İslam” olarak isimlendirdiği dinin mensuplarını tek ümmet ilan etmiştir. Ortak paydaları da tek Allah inancıdır.

“*Kim İslam’dan başka din ararsa bu ondan asla kabul edilmez.*”²⁸⁸ Bundan daha açık bir ifade olabilir mi? Yüce Allah’ın kullarına seçtiği din; İslam’dır. Bu ve benzer ayetler İslam dışında başka dine veya dinlere inanmanın kesinlikle yasaklandığı ve Allah indinde geçersiz olduğunun kesim delilidir.

Bir başka ayette de Yüce Allah İslam dininin hak din olduğunu söyler. “*O (Allah) ki elçisini hidayet ve hak din ile gönderdi.*”²⁸⁹ İslam’ı hak din olarak isimlendiren Yüce Allah onun dışındaki dinleri de batıl olarak kabul eder. “*De ki: Hak geldi batıl zail oldu. Batıl yok olmaya mahkumdur.*”²⁹⁰

Mezkûr ayetlerin ışığında iki çeşit din olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hak din ve bâtıl din... Bir başka ifadeyle ilahî din ve beşerî din... İlahi din; Yüce Allah’ın insanlar yaşasınlar ve uysunlar diye peygamberler aracılığıyla gönderdiği kurallar bütünü iken beşerî din ise, insanların kendi hevâ ve heveslerine göre uydurdukları kurallar bütünüdür.

İlahi din, beşeriyetin mutluluğu için tanzim edildiği için beşere hem dünyada hem de ahirette mutluluk, huzur, saadet ve kurtuluş getirir. İlahi din her şeyi bilen ve yaratan Yüce Allah tarafından tanzim edilmiştir. Zira O, her şeyin yaratıcısı olarak

²⁸⁷ “*Allah için hakkıyla cihad edin ki O sizi seçti ve dinde sizlere zorluk çıkarmadı. Babanız İbrahim’in dini ki o sizi daha önce Müslüman olarak isimlendirdi.*” el Hac 22/78.

²⁸⁸ el Al-i İmran 3/85.

²⁸⁹ el Saf 61/9.

²⁹⁰ el İsra 17/81.

beşeriyeti herkesten daha iyi tanır. Dolayısıyla onların ihtiyaçlarını, neyin onlar için daha hayırlı olduğunu, dünyada onları neyin huzura kavuşturacağını da en iyi bilendir. Sadece dünyada değil, ölümden sonraki hayatta da onları neyin kurtaracağını ve sonsuz mutluluğa kavuşturacağını da bilir.²⁹¹ İşte bu kapsamlı ilimle insanlara din seçmiştir.²⁹²

Beşerî dinler ise, “seçkin” bir kesim insanın diğer bir kesime tahakkümü olarak ortaya çıkar. Bu tür dinlerde insanlar kendi arzularına göre kurallar koyarlar. Genellikle de hâkimiyeti elinde bulunduran kesim çıkarlarını korumak ve hâkimiyetlerini sürdürmek için kural ve kaideler ortaya koyarlar. Bu “seçkin” sınıf bazen siyasi bazen dini otorite kimi zaman da elit takımı olur. Koydukları kuralları çıkarları neyi gerektiriyorsa ona göre tanzim ederler. Birçok kez kendi koydukları kural ve kanunları çıkarlarına ters düştüğünde ellerinin tersiyle iterler. “Hâkim” sınıfın dışındaki kesimlere ise her koşulda koydukları kural ve kanunlara uyma zorunluluğu getirirler.

Kur’ân-ı Kerim’de on altı yerde; Yüce Allah’ın dini, din Yüce Allah içindir, hak din, dosdoğru din, halis din şeklinde geçerken on yerde de din; “dinde muhlis olma” şeklinde geçer.²⁹³

Din’in Yüce Allah indinde *İslam* olduğuna dair bir hadiste Resulullah (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: “Allah katında dinin dosdoğru Haniflik olan *İslam’dır*.”²⁹⁴ Hadisten de anlaşıldığı üzere, din ile *İslam* birdir. “Dinde genişlik kılan Yüce Allah’a hamdolsun.”²⁹⁵ “Din nasihattir”²⁹⁶ vb. hadislerde de “din” *İslam* anlamında kullanılmıştır.

Batı dillerinde “religion” olarak ifade edilen “din” İncillerde “Allah’ın yolu” olarak geçer. Eski Yunancada “thrioheya” kelimesiyle ifade edilen din, korku ve saygı anlamlarına gelir. Romalılarda ise din (religio), tanrılara karşı bağlılığı ifade eden bir terim olmuştur. Hinduizmin dili olan Sanskritçe’de din, “dharma” Budizm’de ise “dhamma” şeklinde gelir. Dharma doğruluk, fazilet ve kanun gibi

²⁹¹ el Mulk 67/14.

²⁹² el Al-i İmran 3/19.

²⁹³ Tümer, “Din” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9/313.

²⁹⁴ Tirmizi, “Menâkıb”, 32.

²⁹⁵ Müsned, VI, 167.

²⁹⁶ Buhârî, “İmân”, 42; Müslim, “İmân”, 95.

anlamları taşır. Çinliler din anlamına gelen “chung chiao” kelimesini kullanırlar.²⁹⁷ Hemen hemen dini ifade eden bütün kelimelerin anlamları birbirine yakın durmaktadır. Bu da tek kaynaktan beslendiklerini göstermektedir.²⁹⁸

Sosyologlara göre din; “dua, kurban ve inançla kendini gösteren bir arzu; insanın kutsal saydığı şeylerle olan ilişkisi; ruhî varlıklara olan inanç; mutlak itaat duygusu; insanın sonsuzu kavramasını sağlayan, akıl ve mantığa tabi olmayan zihni bir yetenek; bir cemaatin meydana gelmesini sağlayan ayin ve inançlar sistemi; daima hayat sahibi bir tanrıya, yani bir ilahî şuur ve iradenin kâinatı yönettiğine ve insanlıkla alakalı ahlakî münasebetleri elinde tuttuğuna inanış; davranışlar ve sosyal hayatın muayyen şartlarına göre oluşturulmuş kurumlar sistemidir.”²⁹⁹ Tolstoy’a göre ise; din, insan ve Allah arasındaki bağ olup ruhun ihtiyaçlarının ve aklının etkilerinin sonucu olarak insanın kendisi ve dünya üzerindeki hükümlerliklerini tanıdığı esrarlı ruhlarla arasındaki bağı esas alan bir hayatın tanımı ve insana kendisini bağımlı hissettiği insanüstü güçlerle olan ilişkisidir.”³⁰⁰

Sosyologların din konusundaki tanımları genellikle Hristiyanlık ve Yahudilik üzerine yapılmış tanımlardır. İçinde yaşadıkları toplumların üzerinde bulundukları dinleri esas aldıkları için vardıkları kanılar da o dinler üzerine olmuştur. Onların yaptıkları tanımların İslam dinine giydirilmesi beraberinde birçok problem getirir. Çünkü İslam dini ile sosyologların üzerinde araştırma yaptıkları dinler arasında büyük farklılıklar vardır. En başta İslam dışındaki dinler Hristiyanlık ve Yahudilik gibi tahrif edilmiş dinler olsun veya Budizm, Hinduizm ve Taoizm gibi putperest dinler olsun inanışta ve yaşayışta birçok farklılık içermektedirler. Bu da o dinlere mensup bireylerin ve toplumların yaşam tarzlarının farklılaşmasına yol açmakta ve toplumsal yapıları birbirinden ayırtırmaktadır.

Bizce İslam dininin diğer dinlerden ayrı bir şekilde incelenmesi, bireysel ve toplumsal etkilerinin diğer dinlerden bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi gerekir. Bu anlamda İslam alimlerinin bu konudaki tanımlarını incelemek yerinde olacaktır.

İslam âlimlerinin dinin terim anlamı üzerine birbirine yakın tanımları vardır. Onlar genellikle Kur’ân-ı Kerim ve Sünnet ışığında tanımlamalarda bulunmuşlardır.

²⁹⁷ Tümer, “Din” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9/314.

²⁹⁸ Tümer, “Din” 9/315.

²⁹⁹ Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, (Ankara: Ocak Yayınları, 1997), 5.

³⁰⁰ Leo Nikolayeviç Tolstoy, *Din Nedir*, (İstanbul: 1997), 15.

El-Cürcânî: “Din; akıl sahiplerini, (kendi iradeleri ile) Resulullah’ın (s.a.s.) getirdiklerini kabule çağıran ilahi bir kanundur;”³⁰¹ Tehnevî: “Din, akıl sahiplerini kendi iradeleriyle dünyada ve ahirette mutluluğa ve kurtuluşa götüren Yüce Allah tarafından konulmuş kanunlar manzumesidir;” Elmalılı; “din, akıl sahiplerini kendi iradeleriyle hayır ve nimete sevk eden ilahi bir nizam, şeriat, insanları doğru yola götüren yol, kanun ve manevi bir ameldir” şeklinde tarif ederler.³⁰²

Görüldüğü gibi İslam âlimlerinin din için getirdikleri tanımlar İslam dinini tarif etmektedir. Çünkü İslam insanların hem dünya hayatlarının huzurlu ve saadetli geçmesini hem de ahiret hayatlarının sonsuz kurtuluşa ermesini hedeflemektedir. Bu minvalde insanları doğru yola götüren, doğruyu yapmaya yönelten, kötülüklerden uzaklaştırıp ideal insan profilini vücuda getirmeyi hedefleyen tek din; İslam’dır.

Kur’ân-ı Kerim’de bilhassa Kâfirûn Suresi’nde ifade edilen din, sadece İslam dini değildir. *De ki: Herkes şakilesinin gereği gibi yaşar, Rabbiniz doğru yolda olanı daha iyi bilendir.*”³⁰³ Ayetinde geçen “şakile”nin müfessirler tarafından “din” anlamına geldiği de söylenmektedir.³⁰⁴ Kanaatimize göre bu, Kur’ân-ı Kerim’in din için getirdiği tanımlardan biridir. Dolayısıyla din; insanların hayatlarına şekil veren, onlara sınırlar çizen ve belli bir düzen içinde harekete sevk eden kaideler ve inançlar manzumesidir.

Elmalılı dini, “hak ve batıl olarak ikiye ayırdıktan sonra akıl sahiplerini kendi güzel istekleri ve iyilikleri yapmaya sevk eden ilahi bir nizam olarak tanımlar ve hak dinin yeri akıl sahipleridir der. Akabinde de hak dinde gönüllülük esas olduğundan, hak din zorla değil, severek ve isteyerek iyilik yapan, istediğini yapmakta serbest olan insanlar yetiştiren bir terbiye nizamıdır. Bundan dolayı da “Dinde zorlama yoktur”³⁰⁵ ilkesi benimsenmiştir,” tespitinde bulunur.³⁰⁶

İlahi dinlerin temelinde tek Allah inancı vardır. Yüce Allah insanlara peygamberler aracılığıyla vahiy göndermiş, onlara kendini tanıtmış ve ne yapmaları gerektiğini açıklamıştır. İnsanlara dine inanmada tercih hakkı tanımış ve kimseyi

³⁰¹ Ali b. Muhammed eş-Şerif el Curcanî, *et-Ta’rifat* (İstanbul: Bahar yayınları, 1997), “Din”, 105.

³⁰² Tümer, “Din” 9/315.

³⁰³ el İsra 17/84.

³⁰⁴ el Maveridî, *en-Nüketu ve’l Uyun*, 3/269.

³⁰⁵ el Bakara 2/256.

³⁰⁶ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Yenda Yayın ts.), 1/94.

inanmaya zorlamamıştır. İnançta gönüllülük esası, tercih yapılana kadardır. Ondan sonra artık itaat esası gelir. Bu minvalde değerlendirildiğinde din; akla ve hür iradeye teklif edilen iman ve amel mecmuasıdır. Temelde iman gelirken, binada da amel gelir. İman, insanların tercihini ifade ederken amel de tercih yapıldıktan sonra iman ehlinin uymaları zorunlu kural ve kaideler bütününe ifade eder. Belirlenen kural ve kaidelere en çok riayet edenler dindarlıkla isimlendirilirler. Dindarlık ilahi dinin belirlediği sınırları muhafaza etmek, onları aşmamaya çabalamak ve ilahi rızayı kazanmak için gayret göstermektir.

Batılı düşünürlerden Rudolf Otto: “Din kutsalın tecrübesidir” diyerek insanların ilahi dinleri yaşayabilme potansiyelinde olduklarını belirtir. James Martineau: “Din, ebedi bir Tanrı’ya inanmakla beraber, ilahi bir şuur ve iradenin kâinatı idare ettiğine ve insanlıkla manevi rabitaları elinde tuttuğuna inanmaktır”; Herbert Spencer: “Din, her şeyin bizim bilgimizin üstüne çıkan bir kudretin tezahürünün kabulüdür”; Max Müller: “Din, insanın çeşitli adlar ve değişen görünüşler altındaki sonsuzu kavramasını sağlayan zihni bir melekesi veya yeteneğidir” şeklinde tarif etmişlerdir.³⁰⁷

Din aynı zamanda sosyal bir yapılanmadır. Aynı değer yargılarına inanan ve aynı idealleri paylaşan insanların bir araya gelerek oluşturdukları sosyal bir çatıdır. Dini ritüeller, ayinler, ibadetler vs. aktiviteler insanları birbirine bağlayan, aralarında sağlam bir kulp oluşturan etkenlerdir.

Kur’ân-ı Kerim’de dinin belli bir insan sınıfının bir araya gelmesini ifade eden millet kavramıyla dillendirilmesi dinin toplumsal hayattaki etkinliğinin ne denli güçlü olduğunu göstermektedir. Özellikle İslam dini, mensuplarını çok güçlü bağlarla birbirine bağlamakta, onları kardeş ilan etmektedir.³⁰⁸ Bu kardeşliğin soy kardeşliğinden daha güçlü ve önde geldiğini vurgulamakta, aralarında duygusal bir bağ oluşturmaktadır. Hatta bunu bir adım daha da ileri götürerek Hz. Nuh’un (as) kıssasında anlatıldığı gibi, kendi oğlu bile olsa aynı dinden olmadıkları için aralarında herhangi bir bağ olmadığını vurgulamaktadır.³⁰⁹

³⁰⁷ Tümer, “Din” 9/315.

³⁰⁸³⁰⁸ el Hucurat

³⁰⁹ “Nuh Rabbine dua etti: “Rabbim şüphesiz oğlum ailemdendir, Senin va’din haktır (Sen ailemi kurtaracağını vadedtiğin). Sen hâkimlerin hâkimisin. (Rabbi ona cevap verdi): Ey Nuh! O senin

Hız. Nuh (as) çeşitli tanrılara tapan bir toplumda yaşıyordu. Bu toplumu taptıkları putları terk etmeleri için 950³¹⁰ yıl bıkmadan usanmadan uıarmış onları tek Allah'a inanmaya davet etmiştir.³¹¹ Bütün çabalara rağmen yaptığı bu davete kendi öz oğlu da icabet etmemiştir.³¹²

Nihayetinde artık bu işin olmayacağına kanaat edince Yüce Allah'a putperest kavmi yok etmesi için yalvarır. Yüce Allah yakarışını kabul eder ve ona bir gemi inşa etmesini emreder. Gemiı bitirince de ailesini, ona inanları ve her hayvandan bir çift yüklemesini söyler. Hız. Nuh (as) da kendisine söylenenleri yapar. Akabinde yerden su fıskırmaya gökten yağmur yağmaya başlar. Bu durum günlerce sürer. Öyle ki yeryüzü sularla dolar. Hız. Nuh (as) ve beraberindekiler gemide oldukları için güvendedirler. Dalgalar yükselmeye başlayınca kendisine inanmayan ve gemisine binmeyen oğlunu dalgalarla boğuşırken görür. Onu gemiye binmeye davet eder; ama oğlu yine kabul etmez.³¹³

Peygamber olmakla beraber Hız. Nuh bir babadır da. Oğlunun kurtuluşu için Yüce Allah'a dua eder ve kendisine ailesini kurtaracağı sözünü verdiğini söyler. Can alıcı cevap burada gelir. "Oğlum dediğin kişi senin getirdiğin dine inanmadı. O senin ailenden değildir."³¹⁴ Oğlu için aldığı cevap üzerine Hız. Nuh tövbe eder ve Yüce Allah'a sığınır. "Hayır, o benim kanımdan canımdandır" iddiasını devam ettirmez.

Bu kıssa aynı dinden olmadıkları için baba ve oğul arasında herhangi bir bağ kalmadığını gözler önüne sermekte, asıl bağın din bağı olduğunu bunun dışındaki bağların göreceli olduklarını izah etmektedir. Elbette ki insanlar arasındaki soy bağıını inkâr etmemekte, fakat soy bağıının dünya yaşamındaki örfi bir bağ olduğunu, asıl ve hakiki bağın ise din bağı olduğunu ortaya koymaktadır.

İslam inancına göre dinin kaynağı Yüce Allah'tır. Yüce Allah yarattığı ilk insanı aynı zamanda ilk peygamberi olarak seçmiştir. O, ilk peygamberi aracılığıyla insanlara kendini tanıtmış ve hükümlerini açıklamıştır. Allah'ın birliğı, her şeyin yaratıcısı olduğu, ortağının olmadığı, tek ma'bûd olduğu, her şeyin O'nun iradesi ve

ailenden değildir. Çünkü o sâlih olmayan ameller işledi (sana inanmayıp şirke girdi). Benden bilmediğin bir şey isteme. Cahillerden olmaman için sana öğüt veriyorum." el Hud 11/45, 46.

³¹⁰ el Ankebut 29/14.

³¹¹ el Nuh 71/4-12.

³¹² el Hud 11/42.

³¹³ el Hud 11/42.

³¹⁴ el Hud 11/45-46.

isteğiyle vücut bulduğu, O istemedikten sonra hiçbir şeyin olmayacağı, ahiret inancı, hesap, ceza, mükâfat, ibadet ve şekilleri vs... dini açıdan bilinmesi gereken her şeyi daha ilk insan aracılığıyla bildirmiştir.

Zaman zaman insanlar Yüce Allah'ın onlara gönderdiği tevhîd dininden, sapmışlar ve farklı dinlere tabi olmuşlardır. Bu durumlarda Yüce Allah onları saptıkları yoldan doğru yola iletmek için peygamberler göndermiştir. İlk insan ve ilk peygambere gönderilen dinin temel ilkeleri olan Yüce Allah'ın varlığı ve birliğine, ahirete, hesaba, meleklerle iman gibi temel hususlar sonraki tüm dinlerin de temel hususları olmuşlardır. Bundan dolayıdır ki ilk peygambere indirilen din ile sonraki tüm peygamberlere indirilen din aynı olup adı; “İslam”dır.³¹⁵

İnsanların yaşadıkları zaman, mekân ve koşulların getirdiği zorunluluklar haricinde Yüce Allah'ın peygamberlere gönderdiği hükümlerde fazla bir değişiklik olmamıştır. Dince inanılması zaruri olan hususlarda ise hiçbir değişiklik olmamıştır. Aksine her gelen peygamber bir öncekini teyit etmiş ve tevhîd inancını pekiştirmiştir. Hiçbir peygamber tevhîd inancının aksine bir şey söylememiştir. Bilakis şirkle mücadele edip tevhîd inancını yaymak için gönderilmişlerdir.

Tevhîd; “v-h-d” fiilinden türemiş bir kelime olup “tef’îl” kalıbında gelmiştir. Hakikatte vahdet; parçalardan meydana gelmeyen bütün demektir.³¹⁶ Tevhîd ise, “şey”in bir olduğuna hükmetmek ve onu bilmektir. İstılahta ise, Yüce Allah'ın birliğini ikrar etmek, Rab olduğunu bilmek, eşi ve benzeri olmadığını kabul edip inanmaktır.³¹⁷

Kur’ân-ı Kerim’de Yüce Allah'ın birliğini anlatan kelimelerin “ehed ve vahid” kelimeleri olduğunu görmekteyiz. “Ehed” kelimesi sadece ihlas suresinin ilk ayetinde Yüce Allah'ı nitelemekte iken vahid kelimesi yirmi ayette Yüce Allah'ı nitelemektedir. Ehad kelimesi hakkında iki farklı görüş bulunmaktadır.³¹⁸

Bunlardan birincisine göre “ehed” kelimesinin “vahid” anlamında olduğu fakat hafiflik olsun diye vav’ın hemzeye kalbolduğu görüşüdür. İkinci görüşe göre ise

³¹⁵ el Al-i İmran 3/19.

³¹⁶ el İsfehani, “vehide”, 514.

³¹⁷ eş-Şerif el Curcanî, *et-Ta’rifat* “tevhîd”, 67.

³¹⁸ Hatice Şenocak, *Fahreddin Râzî’nin Tefsir-i Kebir’inde Allah’ın Birliği (tevhîd)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 1.

“ehed” ve “vahid” kelimelerinin eş anlamlı olmadıkları yönündedir. Ezheri’ye göre “ehed” Yüce Allah’ın kendi zatı için seçtiği bir sıfattır. O’nun dışında başka birine kullanılamaz, fakat “vahid” kelimesi başkaları için de kullanılır. Ehed kelimesi vahid kelimesini içinde barındırır; ama “vahid” kelimesi “ehed” kelimesini içinde barındırmaz.³¹⁹

Er-Razi’ye göre Allah lafzı bütün izafi sıfatlara delalet ettiği gibi “ehed” lafzı da bütün selbi sıfatlara delalet eder. Çünkü Yüce Allah ibadete layık olandır. İbadete layık olmak da yaratmada tek olan için söz konusu olur. İşte bunlar izafi sıfatların toplamıdır. Selbi sıfatların “ehed”te oluşu ise bu hakikatin birleşimden uzak ve tek olmasındandır. Çünkü mürekkebi olan bir şey kendisini meydana getiren parçalardan her birine muhtaçtır. Bu parçaların her biri de o şey demek değildir. Mürekkebi varlık başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan da mümkündür. Mümkün demek var olabilir veya olmayabilir demektir ki bu durumda vacibu’l vücud olan Yüce Allah’ın mümkün olması muhaldir. Dolayısıyla O zatında ferttir, tektir, birdir. Ehediyyeti ispat olan Yüce Allah’ın mekân tutan bir varlık olması da düşünülemez. Çünkü bir yerde mekân tutan varlığın yönü olur ki bu da onun kısımlara ayrılabilir olmasını gerektirir. O halde tek olan zatın mekân edinmesi mümkün değildir.³²⁰

Elmalılı, bu konuyla ilgili şu izahatlarda bulunur: “*Vahid* sayısal bir anlam ifade eder. *Ehad* ise zatın ne bölünme ve izafiyet ne de başka birisi şeklinde hiçbir sayıyı kabul etmeyen, hiçbir şekilde iki olması veya ikinci birinin bulunması ihtimali olmayan gerçek birdir, hep bir ve daima bir demektir. Hanefî alimlerinden bazıları da farkı şöyle nakil ve tarif etmişlerdir: Ehadiyyet hiçbir şekilde bölünmeyi ve sayıyı kabul etmez. Vâhidiyet ise ikisini de kabul eder. Yani Ehadiyyet bölünmez tek parçayken Vahidiyyet hem tek parça hem de bölünebilir olabilir. Bundan dolayı Yüce Allah ile ilgili olarak vahidiyyet ve ehadiyyet aynı anlamda kullanılmıştır. Çünkü O zatında ve sıfatlarında tektir.”³²¹

Vahidiyyet ile Ehediyyet arasındaki ince çizgi, ehediyyetin teklikten başka bir ihtimal taşıması, vahidiyyetin ise teklikle beraber çokluk ihtimali de taşımasıdır.

³¹⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 10/414.

³²⁰ Er-Razi, *Mefatihü’l Gayb*, 22/356.

³²¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 10/414.

Fakat bu vahidiyyet Yüce Allah için kullanıldığında teklik ifade eder. Bu açıdan Yüce Allah için kullanıldığında ehadiyyet ile vahidiyyet aynı anlama gelir.

İbn Sina'ya göre “ehad”, Yüce Allah'ın bütün cihetlerden vahid olduğuna ve onda asla kesret bulunmadığına delâlet eder. Bu da O'nun zatına lââyık gerçek yüceliğe ve kâmil birliğe noksanlık getirecek cins, tür, fasıl, madde, sûret, âraz, boyut, uzuv, eşkal (şekiller), elvan (renkler) ve sair hallerden münezzeh olmasını gerektirir. O ehaddir, vahiddir, benzeri ve dengi yoktur demek aslında tavsif olduğu yönüyle bundan maksat yaratıp eserler vücuda getiren ve hükümler koyan Yüce Allah'ın sıfatlarını inkâr değil, sıfatlarının çokluğu zatının çokluğunu gerektirmediğini, çünkü Yüce Allah'ın zatının, onun sıfatlarının terkibinden ve kıvamından teşekkül eden bir mahiyyet, bir sentez zat olmadığını belirlemektir. Allah'ı Teala birdir, tektir derken aslında O'nun zati sıfatlardan meydana gelmiş mahiyet olmadığını ve zatının sıfatlarının gereği ve sonucu olmadığını bilakis sıfatlarının O'nun zatının gereği ve sonucu olduğunu söylüyoruz. Aslında bizler Yüce Allah'ın sıfatlarını düşünmekle O'nun hüviyetini teşkil eden bir kavram edinmiş olmuyoruz; ancak O'na olan ilgi ve ihtiyacımızı duymuş ve O'nun tecellilerine ipuçları bulmuş, isimlerini ve hükümlerini öğrenmiş oluyoruz.³²²

Allah birdir dendiğinde zati, sıfatları ve isimleriyle birdir. Bunların bir araya gelmesiyle oluşmuş bir şey değildir. Dolayısıyla bir olan zat aynı zamanda ilahtır da... O'nun eşi ve benzeri de yoktur. Çünkü O'nun haricindeki her şey parçaların bir araya gelmesinden oluşmuş bir bütündür. Her ne kadar bütün bir tek parça görünse de aslında parçaların bir araya gelmesinden oluşmuştur. Parçalanabilen bir şey de ilah olamaz. Bu Yüce Allah'a şirk koşulan şeylerin ilah olamayacaklarını, onların birer mahlûk olduklarını ortaya koymaktadır.

Tek olan zat aynı zamanda “Vacibu'l Vücud” vasfını da taşımaktadır. Vacibu'l Vücud varlığı kendinden olan yani “lizatihi” olan demektir. Varlığında kimseye ve bir şeye ihtiyaç hissetmeyen anlamına gelir. O'nun dışındaki her şey “ligayrihi”dir. Yani varlığını başkasından alan demektir. Varlığını başkasına borçlu olan bir şey mümkün demektir. Bu da sonradan var olmuş anlamına gelir. Sonradan var olmuş bir şeyin ise muhakkak ki sonu vardır. Başlangıcı ve sonu olan bir şeyin de ilah olması muhaldir. İlah'ın başlangıcı ve sonu olmamalıdır ki bir şeyleri başlatabilsin ve sona

³²² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10/414.

erdirebilsin. Varlığını hiçbir şeye borçlu olmamalıdır ki varlığı meydana getirebilsin, bir şeyleri yoktan yaratabilsin.

Vacibu'l Vücut aynı zamanda zatında Hayy ve Kayyumdur. Tevhîdin anlaşılması konusunda önemli bir yere sahip olan bu iki sıfat önemle üzerinde durulması gereken sıfatlardandır. Hayy, baki olan³²³, hayatını kimseden almayan ve kendinden var olan demektir ki bu hayatın ana kaynağı demektir. O'nu ortadan kaldırırsan hayat diye bir şey kalmaz. Hay sıfatı, ilim, izzet, kudret, irade, azamet, Kibriya gibi diğer tüm sıfatları içinde barındırır.³²⁴ Kayyum ise her şeyin varlığının devamlılığını kendisine muhtaç olduğu; ama kendisinin varlığının devamlılığı için kimseye muhtaç olmadığı zat demektir.³²⁵ O'nun dışındaki her şey sonradan olmuştur. Sonradan olan her şeyin de bir sonu vardır. O'nun bir mekâna ihtiyacı yoktur. O'nun dışındaki her şeyin bir mekâna ihtiyacı vardır. O her şeyi ayakta tuttuğu için her şeyi bilen ve her şeye kadir olandır. O'nun dışındakilerin bilgisi ve gücü sınırlı olmakla beraber aciz ve zayıftırlar.

Şimdiye kadar anlatılanlar tevhîdi anlama çabalarıydı. Yüce Allah birdir, tektir, O'ndan başka ilah yoktur demekle aslında ne anlaşılması gerekiyor, sorusuna verilecek cevabın bir mukaddimesiydi. İmanın temelini teşkil eden tevhîd ilkesi bütün peygamberlerin davetinin aslını oluşturur.

İslam literatüründe “La ilahe illallah” kelimesinde ifadesini bulan tevhîd, Yüce Allah'ın dışındaki tüm ilahları, rableri, mabudları, kültleri reddetmektir. Bunun kalben hiçbir şüphe olmadan tasdik edilmesi gerekir.

İmam Gazali bu konuda şöyle der: “Fazilet aleminde bulunanlar kelime-i tevhîdin hem manasını hem de lafzını alarak içlerini ve dışlarını süslediler. Kalben şüphesiz iman ettiler, dilleriyle de bu kelimeyi hep söylediler ta ki Kur'ân-ı Kerim'de şu övgüye mazhar oldular.”³²⁶ “Allah, melekler ve adaleti yerine getiren

³²³ el-İsfehani, *Müfredat*, “Hay”, 139.

³²⁴ A. Rahman b. Nasır b. Abdullah b. Nasır b. Hamid Al Sa'dî Ebu Abdullah, *Tefsîru Emaillahi'l Hüsnâ*, (Medine: el-Cami'ul İslamiyye, h.1421), 1/191.

³²⁵ Ebu Abdullah, *Tefsîru Emaillahi'l Hüsnâ*, 1/191.

³²⁶ Ebû Hâmid Muḥammed bin Muḥammed bin Muḥammed bin Aḥmed el Gazalî, *tevhîd ve Ledun Risalesi* çev. Serkan Özburun, Yusuf Özkan Özburun (İstanbul: Furkan Basın Yayın, 1995), 16.

*ilim sahipleri O'ndan başka ilah olmadığına şahitlik etmişlerdir. O'ndan başka ilah yoktur.*³²⁷

Kendi aciz yapılarına bakıp hüküm veren insanlar, bütün kâinatın tek bir ilah tarafından sevk ve idare edildiğini kavrayamadıklarından ötürü tek ilahı reddedip şöyle diyorlar: “(Muhammed) ilahları tek bir ilah mı yaptı? Doğrusu bu acayip bir şey...”³²⁸ Buna karşılık Yüce Allah: “Sizin ilahınız tek bir ilahdır. O'ndan başka ilah yoktur. O, Rahman ve Rahimdir”³²⁹ buyurarak inanmak istemedikleri hakikati gözlerine sokmaktadır.

Tevhîd inancı şirki reddetmekle insanları birçok tanrıyı razı etmenin, onlara tapınmanın zorluklarından ve karmaşasından kurtarmış zihinlerini ve yaşamlarını huzura ve düzene kavuşturmuştur. Tek bir ilahı memnun etmek birçok ilahı memnun etmekten daha kolaydır. Bu anlamda tevhîd insanları birçok ilahın(!) boyunduruğundan kurtarıp tek ilahın boyunduruğuna koyarak onları özgürleştirmiştir. Kaldı ki bu tanrıların farklı özellikleri vardır. Farklı özelliklere sahip birilerini memnun etmek imkânsız gibi bir şeydir. Oysa tek bir ilahı memnun etmek o kadar da zor bir şey değildir. “Tevhîd, her şeyden önce, mutlak kudret sahibi bir varlığa teslimiyette kendini gösteren zihinsel bir olgunluk demektir.”³³⁰

İnsanlar yaşadıkları yerde düzen ve intizam isterler. Bu saikle de bir yönetici seçerler. Çünkü birden fazla yönetici olursa kaos ve kargaşanın çıkağını bilirler. Hatta ikinci biri ortaya çıktığında onu ortadan kaldırmak için özel bir çaba gösterirler. Ne gariptir ki düzen ve nizamın olması ve sağlıklı yürümesi için yöneticinin bir kişi olması gerektiğine inanan insan, bunu sosyal hayatta bu şekilde uygulamaya koyarken kâinatın yaratılmasında ve idare edilmesinde birden çok tanrının olduğunu iddia eder ve bu şekilde kendisiyle çelişir. Halbuki birden fazla yöneticinin kaosa, kargaşaya ve düzensizliğe yol açacağını bilmesi onu Allah'a ortak koşmaya değil, tek ilahın varlığını kabul etmeye yönlendirmeliydi. Kur'ân-ı Kerim, çokluğun kaosa ve kargaşaya neden olacağını herkesin

³²⁷ el Al-i İmran 3/18.

³²⁸ el Sad 38/5.

³²⁹ el Bakara 2/163.

³³⁰ Şaban Ali Düzgün, “Kur'an'ın tevhid Felsefesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyet Fakültesi 1 (2005), 3-21.

anlayabileceği bir dille şöyle izah eder. “Yer ve gökte Yüce Allah’tan başka ilahlar olsaydı, düzenleri bozulurdu.”³³¹

Kur’ân-ı Kerim, tevhîde ters düşen bütün inanç ve düşünceleri şiddetle reddeder. Putperestlik şeklinde ortaya çıkan çok tanrılı inancı reddettiği gibi teslis ve benzeri şekillerde ortaya çıkan inanç ve düşünceleri de reddeder. Hristiyan ve Yahudilerin bu yöndeki inançlarına çeşitli yerlerde cevaplar verir, kendilerini tevhîd inancına davet eder.³³²

Ehl-i Kitab’ın tevhîde davet edilmeleri, tevhîd inancının dışına çıktıklarını; başkalarına kulluktan vazgeçip sadece Yüce Allah’a kulluk etmeye davet edilmeleri, O’ndan başkasına kulluk ettiklerini; birbirlerini rab edinmeden men edilmeleri de O’ndan başka birilerine mutlak surette boyun eğip itaat ettiklerini, ortaya koymaktadır. Ayetin son bölümü yapılan davete icabet etmemeleri halinde Müslüman olmadıklarını “*Şahid olun biz (sizin yaptıklarınızdan uzağız bundan dolayı da) gerçek Müslümanlarız*” ifadesinden anlamaktayız.

“*Ey Kitap Ehli, dininiz konusunda taşkınlık etmeyin, Allah'a karşı gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Mesih İsa, ancak Allah'ın elçisi ve kelimesidir. Onu Meryem'e yöneltmiştir ve O'ndan bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve elçisine inanınız; “(Allah) üçtür” demeyiniz. (Bundan) kaçının bu, sizin için daha hayırlıdır. Allah, ancak bir tek İlah'tır. O, çocuk sahibi olmaktan Yücedir. Göklerde ve yerde her ne varsa O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.*”³³³

Bu ayette, hiçbir yoruma mahal bırakmayacak kadar açık ve net ifadeler vardır. Hristiyanların inanç sisteminin modelini somut bir şekilde ortaya koymakta ve onları bundan emir sigalarıyla menetmektedir. Kur’ân-ı Kerim’in Hz. İsa (as) ile ilgili ısrarla vurguladığı bir ifadesi vardır. Genellikle şöyle der: “*Meryem oğlu İsa.*” Bu ifade, Hz. İsa’nın (as) Meryem’den olma olduğunu, onun Yüce Allah’ın oğlu olmadığını adeta beyinlere kazır.

³³¹ el Enbiya 21/22.

³³² “De ki: “*Ey Kitap Ehli, bizimle sizin aranızda müşterek (olan) bir kelimeye (tevhîde) gelin. Yüce Allah’tan başkasına kulluk etmeyelim, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Yüce Allah’ı bırakıp bir kısmımız (diğer) bir kısmımızı Rabler edinmeyelim.*” Eğer yine yüz çevirirlerse, deyin ki: “*Şahid olun, biz gerçekten Müslümanlarız.*” el Al-i İmran, 3/64.

³³³ el Nisa 4/171.

Kur'ân-ı Kerim, Hz. İsa'nın (as) diliyle Ehl-i Kitabı tevhide davet eder ve kendisinin ilah olmadığını ve kendisini ilah edinmelerini emretmediğini aktarır.³³⁴ Yine onun dilinden aktarılan ayetlerden Ehl-i Kitab'ın tevhid inancına sahip olmadığı açık ve net bir şekilde anlaşılmaktadır. Evet putperest değiller; ama içinde bulundukları inanç sistemi şirkin bir başka şeklidir. Kur'ân-ı Kerim'in onları kitap ehli olarak isimlendirmesi onlarla putperestlerin arasını ayırmak ve tahrif etmiş olsalar bile ilahi bir kitaba sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

Kâinatın mükemmel bir tasarım olması, bu tasarımın vücuda getirildiğinden beri kusursuz ve ince hesaplarla işlemesi, bu işleyişin hiç aksamaması, bütün canlı cansız varlıklar arasındaki bağlantı, iletişim, denge vs. gibi etkileşimlerin kusursuzluğu tevhide bağırır. Adına dünya denilen gezegenin içindeki ekolojik düzen o kadar mükemmel bir şekilde tasarlanmış ki bunun bir tek kaynaktan yönetildiğini anlamamak için akli ziyan etmek gerekir. Milyonlarca belki milyarlarca çeşit canlının bir tek mekânda bir araya gelmeleri ve yaşam koşulları farklı olmasına rağmen hepsinin yaşam koşullarının sağlanması ve bunun milyarlarca yıldır devam etmesi bir tek ilahın varlığından başka ne anlama gelebilir ki!

İnsanın mükemmel tasarımı ve bu tasarımın milyarlarca insanda hiç değişmeden vücuda gelmesi bile kendi başına tevhide habercisi değil midir? Bilim ilerledikçe insanın ne kadar karmaşık olduğu hatta hiçbir insanın diğer birine ne maddi ne de manevi açıdan benzemediği ortaya çıkmakta bu karmaşıklığa rağmen muhteşem bir şekilde uyum içinde işlediği de anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insan, afaki ve enfüsü³³⁵ düşünüp zihnini berraklaştırdığı zaman tek ilahın varlığını görecektir ve O'na iman edecektir.

³³⁴ “Andolsun, “Şüphesiz Yüce Allah, Meryem oğlu Mesih'tir” diyenler küfre düşmüştür. Oysa Mesih onlara şöyle dedi: “Ey İsrailoğulları, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Yüce Allah'a ibadet edin. Çünkü O, Kendisi'ne ortak koşana şüphesiz cenneti haram kılmıştır, onun barınma yeri ateştir. Zulmedenlere yardımcı yoktur.” el Maide 5/72. “Allah: “Ey Meryem oğlu İsa, insanlara, beni ve annemi Yüce Allah'ı bırakarak iki İlah edin, diye sen mi söyledin?” dediğinde: “Seni tenzih ederim, hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yakışmaz. Eğer bunu söyledimse mutlaka Sen onu bilirsin. Sen bende olanı bilirsin, ama ben Sende olanı bilmem. Gerçekten, görünmeyenleri (gaybleri) bilen Sensin Sen. Ben onlara bana emrettiklerinin dışında hiçbir şeyi söylemedim. (O da şuydu:) 'Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Yüce Allah'a kulluk edin.' Onların içinde kaldığım sürece, ben onların üzerinde bir şahidim. Benim (dünya) hayatıma son verdiğinde, üzerlerindeki gözetleyici Sendin. Sen her şeyin üzerine şahid olansın.” el Maide 5/116-117.

³³⁵ el Fussilet 41/53.

Tevhîd inancının dışında iddia edilen şeyler insanların kendi uydurmalarıdır. Putperestlikte olduğu gibi teslis ve benzeri inanışlarda da durum aynıdır. İlahi buyruklarla gelen peygamberlerin getirdiği “İslam” inancının onlardan sonra gelenler tarafından tahrif edilmeleri neticesinde ortaya çıkmış inançların ismi artık “İslam” olmaktan çıkmıştır. *Hristiyanlık, Yahudilik...* gibi isimlendirmeler, bu dinlere mensup kişilerin “İslam” inancını tahrif etmeleri ve kendi hevâ ve heveslerine göre yeni hükümler koymaları neticesindedir.

İnsan, Yüce Allah tarafından ve tam kıvamında³³⁶ yaratılmıştır. Yüce Allah insanı Kur’ân-ı Kerim’de “*fıtratullah*”³³⁷ olarak tabir edilen tevhîd dini üzerine yaratmıştır ki bu da İslam’dır.³³⁸ Fıtratında bir yaratıcıya inanma temayülü³³⁹ olan insan bunu çeşitli şekillerde dışa vurmaktadır. Peygamberlerin gönderiliş amaçları da bu arayış içinde olan insanı doğru olana yönlendirmektir. Zira insan doğru olana yönlendirilmezse kendi kendine bir şeyler uydurur ve uydurduklarına inanmaya başlar. Nitekim putperestliğin temelinde de bu vardır. Hak dinden uzaklaşanlar zamanla kendi uydurdukları şeylere kudsiyet atfedip tapınmaya başlamış, Yüce Allah’ın aşkınlığını, ulaşılmazlık olarak algılayarak O’na ulaşmak için araçlar edinmişlerdir. Böylece taptıkları putları Yüce yaratıcının seçkin kulları kabul edip onları yüce yaratıcıya ulaşmak için şefaathçi olarak görmüşlerdir. Hâlbuki Yüce Allah aşkın olmakla beraber kullarına en yakın olandır da.³⁴⁰ Onların her türlü ihtiyaç ve isteklerini duyar, görür ve icabet eder. Onlarla münasebetini hiçbir zaman koparmamış araya da herhangi bir aracı koymamıştır.³⁴¹

Allah hiçbir zaman kullarıyla münasebetini kesmemiş, onları yaratıp dünyaya gönderdikten sonra “ne haliniz varsa” görün dememiştir.³⁴² Aksine insanı yeryüzünün halifesi³⁴³ yaparak onunla sıkı bir münasebet içine girmiş, çeşitli

³³⁶ el Tin 95/4.

³³⁷ el Rum 30/30.

³³⁸ Ebu Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmet b. İbrahim es-Semerkindî, *Bahru’l Ulum*, 3/11, Ebu Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vahidî, *el-Vecîz fî Tefsîri’l Kitabi’l Azîz*, (Beyrut: Daru’l Kalem, h. 1415), 442, Beydavî, *Envaru’l Tenzîl ve Esrari’t- Te’vîl*, 4/206.

³³⁹ el İnşakak 84/6.

³⁴⁰ el Kaf 50/16.

³⁴¹ “(Ya Muhammed!) Kullarım beni senden soracak olurlarsa muhakkak ki ben (onlara) yakınım. Bana dua ettiğinde dua edicinin duasına icabet ederim. Onlar da benim davetime icabet edip bana iman etsinler. Umulur ki doğru yolu bulurlar.” el Bakara 2/186.

³⁴² el Kiyamet 75/36.

³⁴³ el Bakara 2/30.

zamanlarda ve mekânlarda peygamberler aracılığıyla yol gösterici kitaplar göndermiş, dünya hayatlarında kemale ulaşmaları için yol göstermiştir.

İnsanlık medeniyeti, peygamberlere çok şey borçludur. Yüce Allah'ın öğretisiyle hareket eden peygamberler insanlığın ilerlemesi yolunda çok büyük katkılarda bulunmuşlardır. Onlar insanlığı sadece uhrevi kurtuluşa ulaştırmamış aynı zamanda dünya hayatlarında da büyük başarılar elde etme yollarını öğretmişlerdir.

Dinlerin özellikle de ilahi dinlerin toplumsal yaşamdaki etkileri azımsanmayacak kadar çoktur. Hem bireysel hem de toplumsal olarak hayatı belli kurallar çerçevesinde disiplin altına alan din, yaşamın her alanında etkin bir durumdadır. Hayatın maddi ve manevi olarak şekillenmesinde etkin olduğu kadar düşünsel açıdan da yönlendiricidir.

Bilindiği gibi Allah inancı insana güç, kuvvet ve güven verir. Her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, işiten, gören, istediğini istediği zaman ve yerde yapabilen bir güce inanmak insanı rahatlatır. Kendini güven içinde hissetmesini sağlar. Zor zamanlarında kendisine yardım edeceğini bildiği birinin olmasını bilmesi huzur verir. Başkalarına bağımlı olmaktan çıkar. Kula kul olmaz. Bu da tam bir hürriyettir. Yani hür iradenin kendini her yönüyle göstermesi demektir.

Allah inancı kişide merhamet, şefkat, sevgi gibi insani duyguların ortaya çıkmasını sağlar. İnanan insan etrafına bu gözle bakar. Kimseye zulmetmez, kimsenin hakkını yemez, kimseyi hor görmez. İmkânlarını başkalarının faydasına kullanır. Çünkü o hiç kimseye muhtaç olmayan her şeye gücü yeten bir yaratıcının kulu olduğunun bilincindedir. Kula kul değildir, tamamıyla hür bir iradeye sahiptir.

Dinin öğretilerinden olan yardımlaşma ilkesi, toplumsal hayatın sevgi, saygı ve güven içinde şekillenmesini sağlar. Doğruluk, sadakat, sözünde durma, yalan söylememe, kötülüklerden uzak durma, iyilik yapmak gibi erdemli davranışlar bireysel yaşamı güzelleştirdiği gibi toplumsal yaşamı da güzelleştirir ve huzur verir. İlahi dinlerin öğretilerinin tümü insanlığın daha güzel ve huzurlu bir yaşam sürdürmeleri için vardır.

Dinin getirdiği ahlaki değerler, dünyayı kaostan, anarşiden ve başboşluktan kurtarır. Ahlaki değerleri olmayan bireylerin toplumsal yaşamda ne kadar tehlikeli oldukları apaçık ortadadır. Allah korkusu olmayan insanların ne kadar canavarlaştığı

birçok kez müşahade edilmiştir. İnsanı vahşilikten kurtaran dini değerlerdir. Dinin içinde barındırdığı manevi değerler insanın ruhunu beslemekte onu manen güçlü hale getirmektedir.

İnsan sadece maddi bedenden oluşmaz. Onun bir de manevi yönü vardır. Din insanın bu manevi yönünü de besler, terbiye eder, doyurur. Hayatlarında insanlar birçok bela ve musibetlerle karşılaşır. Karşılaşılan bela ve musibetlerin bir kısmı manevi olmaktadır. Örneğin, çocuğunu kaybeden bir ebeveynin kaybı sadece maddi değildir. Manevi yıkımı maddi yıkımdan kat be kat daha fazladır. Böyle bir musibet karşısında din devreye girer. Dinin öğretileri onları teselli eder. Allah ve ahiret inancı kalbe huzur verir. Hayatın bir imtihan olduğu ve böyle bir musibetin de bu imtihanlardan biri olduğu, buna karşı sabır gösterilmesi, Yüce Allah'a dayanıp güvenmek gerektiği, ölümden sonraki hayatta tekrar kavuşulacağı gibi inançlar elbette ki o ağır musibetle karşılaşan insanları teselli eder.

Din insanları bireysel ve toplumsal olarak bozulmaktan, hayvani bir yaşam yaşamaktan kurtarır. Dinin getirdiği ahlaki değerler, insanın vahşi yapısını evcilleştirir onu medeni bir canlı seviyesine çıkarır ve ideal insanı inşa eder. Bencil, sadece kendi çıkarlarını düşünen ve bunun için her şeyi mubah gören, saldırgan, kindar insan profilini değiştirir. Onun yerine başkalarını düşünen onlar için iyi ve faydalı şeyler yapan, diğerkam, fedakâr, affedici insanı koyar.

SONUÇ

Kâfirûn Suresi, bazı müşriklerin Hz. Muhammed'e (s.a.s) birbirlerinin taptığına tapma teklifi getirmeleri üzerine indirilmiştir. Getirdikleri teklif İslam'ın temelini oluşturan tevhîd inancını hedef aldığı için sure o güne kadar kullanılmayan bir üslupla başlar. Muhataplarına "Ey Kâfirler" şeklinde seslenir.

Sure müminlerin şeklen bile olsa tevhîde ters gelebilecek her türlü davranıştan uzak durmaları, tevhîd inancını taşımayanların tümünün de kâfir oldukları mesajını verir. Müşriklerin *kafirler* şeklinde tavsif edilmeleri şirkin de küfrün bir başka şekli olduğunu dolayısıyla şirk fiilini işleyen herkesin de kafir olduğunu net bir şekilde ortaya koyar.

Bu sure tevhîd ehli ile küfür ehlinin arasını çok net bir şekilde ayırır. Tevhîdin ayrı küfrün de ayrı olduğunu ortaya koyar. Bir müminin hiçbir zaman ve mekânda

inancından taviz vermemesi gerektiğini, şirk fiilinin zahiren İslam'ın faydasına bile olsa caiz olmadığını belirtir.

Sureden şu da açık bir şekilde anlaşılıyor ki iman ve küfür, tevhîd ve şirk birbirlerinin zıddıdır. Biri gelince diğeri gider. İkisinin bir arada olmaları mümkün değildir. İman ve tevhîd ehlinin küfür ve şirkten arınmış olduklarını ve bunu hayatlarının sonuna kadar muhafaza etmeleri gerektiğini salık verir.

Surenin son ayetinden anlaşılan küfre tolerans veya hoşgörü değil, tam aksine kendi dinine sahip çıkma, onların dinlerine asla ve kat'a uymama tavrı ve kararlılığını ortaya koymaktır. “Sizin dininiz size benim dinim bana” ifadesi azmin ve tavizsizliğin dışı vurumudur. İslam hiçbir zaman küfre hoşgörüyle bakmaz.

Kur'ân-ı Kerim küfürle mücadele edilmesiyle alakalı ayetlerle doludur.³⁴⁴ Tüm peygamberlerin geliş sebebi tevhîd inancını insanların hayatlarına hakim kılmaktır. Bu da küfürle mücadele etmek anlamına gelir. Tevhîd ve küfür mücadelesi insanlık tarihinin kadim mücadelelerinden biridir ve kıyamete kadar da devam edecektir.

³⁴⁴ el Bakara 2/190, el Al-i İmran 3/200, el Nisa 4/75-84, el Enfal 8/39, el Tevbe 9/14.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerim

(DİB), Diyanet İşleri Başkanlığı Dijital Yayınları. “Diyanet İşleri Başkanlığı Dijital Bağcı, Okan, Aristoteles’in ilk Muharriki ile Leibnez’in Yeter Neden’inin Mukayesesi, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8, (2017), 11-21.

Ceylan, Semih, “Ubudiyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42 Cilt. Ankara: TDV yayınları, 2012.

Ceylan, Semih. “Ubudiyyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/33-34. Ankara: TDV yayınları, 2012.

Düzgün, Şaban Ali. “*Kur'an'ın tevhîd Felsefesi*”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1 (2005), 3-21.

el Beğavi, Ebu Muhammed b. Mesut b. Muhammed b. el Ferra, *Mu'alimu't Tenzili fi Tefsiri'l Kur'ân*, 1 Cilt. Beyrut: Daru'l ihya et-Turasi el Arabi, h.1420.

el Gazalî, Ebû Hâmid Muḥammed bin Muḥammed bin Muḥammed bin Aḥmed, *tevhîd ve Ledun Risalesi* çev. Serkan Özburun, Yusuf Özkan Özburun, İstanbul: Furkan Basın Yayın, 1995, 16.

el İbrahim, Muhammed Tayyib, “*İ'rabu'l Kurân'i'l Kerim el-Müyesser*”, 1 Cilt. Beyrut: Daru'n Nefas, 2002, 603.

el İmadî, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ Ebu Su'ûd, *İrşadu'l Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l Kitâbi'l Kerîm*, 4 Cilt. Beyrut: Daru İhya et-Turasi'l Arabî, ts., 44.

el Koğî ed-Diyarbakîrî, Ahmet Hilmî, *Hediyetu'l Habib*, İstanbul: Dua Yayıncılık, 2009, 546-550.

el Maveridî, Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüketu ve'l Uyun*, Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, ts., 358.

el Sa'dî, Ebu Abdullah, A. Rahman b. Nasır b. Abdullah b. Nasır b. Hamid, *Tefsîru Emaillahi'l Hüsnâ*, 1 Cilt. Medine: el-Cami'ul İslamiyye, h.1421, 191.

el Askeri, Ebu Hilal Hasan b. Abdullah b. Said, *el-Vucuh ve'n-Nezair*. Kahire: Mektebetü's Sekefetü'd Diniyye, 2007.

el Beydavî, Nasuriddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazî, *Envaru'l Tenzîl ve Esrari't Te'vîl*, 3 Cilt. Beyrut: Daru İhya et-Turasi el-Arabî, h. 1418.

- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Cami'u's-sahih*, nşr. Konyalı Mehmet Vehbi (İstanbul: Enes Kitabevi, ts.), “İman”, (No. 46).
- el-Cevzî, Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub b. Sa'd Şemsuddîn b. Kayyım,
- el-Curcanî, Ali b. Muhammed eş-Şerif. *et-Ta'rifat*. İstanbul: Bahar yayınları, 1. Basım, 1997.
- el-Endulusi, Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan esiruddin, *el-Behru'l Muhit fit'tefsir*, 1 Cilt. Beyrut, Daru'l Fikr, h. 1420.
- el-Firuzabadî, Muhammed b. Yakub, *Kamusu'l Muhit*, Beyrut: er-Risale, ts., “deyn”.
- el-İsfehânî, Ragıb. *Müfredat (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*. İstanbul: Çıra, 2010.
- el-Kelbî, Ebu Kasım Muhammed b. Ahmet b. Muhammed b. Abdullah b. Ceza el-Gernatî, *Et-Teshîl li Ulumi't Tenzîl*, 1 Cilt. Beyrut: Şirketun Daru'l Erkam b. Ebi Erkam, h. 1416.
- el-Maveridî, Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nüketu ve'l Uyun*. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, ts.
- el-Meylanî, Muhammed b. A. Rahim. *Şerhu'l Muğni*. 1 Cilt. Şanlı Urfa: Seyda Yayınları, ts.
- el-Se'alebi, Abdurahman b. Muhammed b. Mahluf ebi Zeyd, *Bi'l- Cevahiri'l hisan fi tefsiri'l Kur'an*, 5 Cilt. Beyrut: Daru'l İhya et-Turasi el Arabi.
- el-Sülebi, Ebu Muhammed, İzzettin Abdulaziz b. Abdisselam b. Ebi Kasım b. el-Hasan ed-Dimeşkî. *Tefsiru'l Kur'an*. Beyrut: Darul İbn Hazm, 1992.
- el-Vahidî, Ebu Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Vecîz fi Tefsîri'l Kitabî'l Azîz*, Beyrut: Daru'l Kalem, h. 1415.
- en-Nesefî, Ebu'l Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hafîzu'd Dîn, *Medariku'l Tenzîl ve Hakâiki't Te'vîl*, 2 Cilt. Beyrut: Daru'l Kelimi't Teyyib, 1998.
- er-Razi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüsyen et-Teymi. *Mefatihü'l Gayb*. Beyrut: Daru'l İhya et-Turasi'l Arabi, 1420.
- er-Râzî, İbn Ebibekr, *Muhtâru's-Sihâh*, “Din” md., 91.
- es-Sabunî, Nureddin, *Mâturidîyye Akaidi*, Tc.Bekir Topaloğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2005.
- es-Se'lebî, Ebu İshak Ahmet. *el-Keşfu ve'l Beyan*. 20 Cilt. Beyrut: Daru'l İhya et-Turasi'l Arabi, 2002.
- es-Sem'anî, Ebu Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdi'l Cebbar b. Ahmet el-Muruzî et-Temîmî, *Tefsiru'l Kur'an*, 1 Cilt. Riyad: Daru'l Vatan, 1997.

- es-Sü'lebî, Ebu İshak Ahmet, *Keşfu'l Beyan*, 20 Cilt. Daru'l İhya et-Turasi'l Arabi, ts., 315.
- eş-Şerbînî, Şemseddin Muhammed b. Hatip, *Muğni'l Muhtaç ila Ma'rifeti Elfazi'l Minhac*, 4 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, 2005.
- eş-Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l Kadir el-Cami'i'l fenni beyne'l rivayet ved-dirayeti min 'ilmi't Tefsir*. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, ts.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğalib el-Almelî, Ebu Ca'fer, *Cami'ul Beyan an Te'vîl Ayıl Kur'ân*, th. Dr. Abdullah b. Abdil Muhsin et-Türkî, 24 Cilt. Daru Hicr littba'eti ven-Neşr, 2001.
- et-Temîmî, Mansur b. Muhammed b. A. Cebbar b. Ahmet el-Merûzî el-Sem'ânî Ebu Muzaffer, 2 Cilt. Riyad: Daru'l Vatan, 1997.
- Güneş, Kamil, "İman Esasları Konusundaki Mezhep Kabulleri Üzerine". *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat fakültesi ilmi mecmuası* 01/ (Mart 2005), 134.
- Hamidullah, Muhammed, "Abd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1 Cilt. Ankara: TDV yayınları, 1988.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, 1 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 1993, 95.
- Hamidullah, Muhammed. "Abd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/57. Ankara: TDV yayınları, 1988.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir. *et-Tahrir ve 't-Tenvir*. Tunus: Daru'n Neşr, 1997.
- İbn Kesir, Ebu Feda İsmail b. Ömer b. Kesir el-Fereşî el-Dimeşkî *Tefsiru'l Kur'ân'ul Azim*. Beyrut: Daru'l Kitabu'l İlmiyye, 1419.
- ibni Hişam, Ebu Muhammed Abdul Melik, *es-Sîretu'l Nebeviyye*, 1 Cilt. Beyrut: Dar Sader, 2005, 196.
- İskenderoğlu, Muammer. "Din Felsefesi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 21/39 (ts.).
- Kapar, Mehmet Ali, "Ebu Cehil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV yayınları, 1994, 10/117-118.
- Karaman, Fikret, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB yayınları, 2006.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir b. Ferh el-Ensarî el-Hazrecî Şemseddin. *el-Cami'u li ahkami'l Kur'ân*. Kahire: Daru'l Kutubu'l Mısırî, 1964.

- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir b. Ferh el-Ensârî el-Hazrecî Şemseddin. *el-Cami' u li ahkami' l Kur'ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, ts.
- Mukâtil b. Süleyman b. Beşir, *el-Vucûh ve'n-Nezair*, İstanbul, 1993, 44-45.
- Nursî, Said, *Mektubat*, “20. Mektup”
- Özler, Mevlüt. “Tevhit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/18-21. Ankara: TDV yayınları, 2000.
- Paret, Rudi, *Kur'an Üzerine Makaleler*. Ankara: Bilgi Vakıf Yayınları, 1995.
- Se'aleb, Abdurahman b. Muhammed b. Mahluf ebi Zeyd. *Bi'l- Cevahiri' l hisan fi tefsiri' l Kur'ân*. Beyrut: Daru'l İhya et-Turasi'l Arabi, ts.
- Semerkandî, Ebu Leys Nasır b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Bahru' l Ulum*. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, ts.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Küfür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV yayınları, 2000, 26/535.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/212-214. İstanbul: TDV yayınları, 2000.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Küfür”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/533-536. Ankara: TDV yayınları, 2000.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/193-198. İstanbul: TDV yayınları, 2010.
- Suyuti, Abdurrahman b. Ebi Bekir Celaledin, *ed-Durru' l Mensur*, 8 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, 654.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerim b. Ebibekr, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1 Cilt. Mısır, 1967, 38.
- Şenocak, Hatice. *Fahreddin Râzî'nin Tefsir-İ Kebir'inde Yüce Allah'ın Birliği (tevhîd)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Taftazanî, Sa'dettin Mesut b. Ömer, *Şerhu' l Akaid*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah yayınları, 1999, 276.
- Tümer, Günay. “Din”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/533-536. Ankara: TDV yayınları, 2000.
- Waardenburg, Jacques. “Teslis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/548-549. Ankara: TDV yayınları, 2000.

Yazır, Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Zehra Veyn, ts.

Yıldırım, Arif. “Teslis Değil tevhîd, Üç Değil Tek İlahî Din”. *Ekev Akademi Dergisi* 23 (2005), 49-68.

Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. 13 Cilt. İzmir: Anadolu Yayınları, 1986.

Zemahşeri, Ebu'l Kasım Muhammed b. Ömer. *El-Keşşaf an Hekâiki Ğevamizi Et-Tenzil*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l Kutubu'l Arabi, 1407.